UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00627269 4

62 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 62

ПОРУШЕНИ ИДЕАЛИ

РОМАН

СВЕТОЛИКА РАНКОВИЋА

PG
1418
R43P7
1900

Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

ПОРУШЕНИ ИДЕАЛИ

РОМАН

СВЕТОЛИКА РАНКОВИЋА

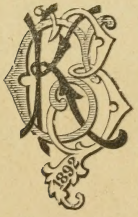

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1900.

584820
2.7.54

PG
1418
R43 P7
1900

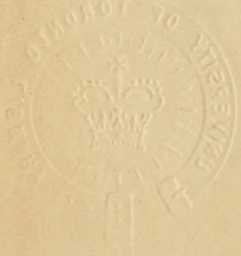

„Порушени идеали“, роман који се штампа у овој књизи, остали су у рукопису после смрти пок. Светолика Ранковића. Он их је писао последњих недеља свога века, у бокељском приморју, где је тражио лека својој самртној бољци. Довршио их је неколико дана пре но што ће издахнути.

Рукопис је, за тим, удовица покојникова поднела Српској краљевској академији за награду из Задужбине Николе Мариновића. Одбор, који рукује том задужбином, оценио је повољно овај спис и досудио му награду. Тако награђено дело откупила је управа Српске књижевне задруге и пружа га задругарима и читаоцима.

Како је она намерна у доцнијим колима штампати и збирку краћих радова овога приповедача, остављено је за тада, да се проговори, колико треба, о његову животу и о ономе што је он привредио књизи за свога краткога али по српску приповетку роднога века.

С. К. З.

I.

Сунце је високо одскочило. Давно је дигло росу са питомих долина, које се оштро преливају под његовим ватреним зрацима, и растерало сивасто беле облаке магле, који се дизаху из дубоких планинских раселина, па се, као широка повесма, хватаху један за други и протезаху се тако шумовитом средином горостасног Маљена. Сад је све јасно, светло и топло.

Чини се, да се најлепше играју и преливају сунчеви зраци по зеленом Рудишту, једном премагревку, који се отео густој боровој шуми, па се утркује с њоме меким зеленилом своје сочне траве. Он је високо, ближе врху планинском, а са њега се гледају као на длану с леве стране подринске, и с десне шумадијске планине.

При врху Рудишта бије кључ бистре хладне воде, а око њега миришу, зелене се и с неком величанственом тишином дижу се у вис китњасти борови и танковрхе јеле... Настао је онај обични тајац при наступању јаке врућине. Овце већ побегле са густе пашѣ и још по мало тумарају под хладовима, чупкајући лишће са

које ретке шибљике; краве почињу чешће мењати место, држећи се ближе хладова, само се несташне козе ревносно пропињу уз дрвеће, савијају храпавим језиком младе изданке, смотају их брзо у уста и мотре други сладак залогај.

Под густом хладовином, крај самог студенца, немарно се бацило на зелену траву младо чобанче, дечко од својих тринаест година, па слуша жубор хладна студенца и гледа чистину плава неба, блудећи својим полудивљим, радозналим, зеленкастим очима по јасном лазурном недогледу...

— О Љубо, чу се одозго са планине отегнут јасан женски глас.

Чобанче се одазва обичним узвиком, не мрднувши главом. Занела га је нека необична мисао, па се боји да не поквари све, ако се мрдне.

— Папоња једнако вуче козе у Јеленац. Ништа му не могу-у... довикну чуварица папоњина плачним дечјим гласом, који је најречитије илустровао безобзирну непослушност великог брадатог јарца, прозваног „папоњом“ због својих необично дугих и оштрих папоњака.

А дечко слуша речи и зна шта му другарица довикује, али он не прекида своја размишљања, само му се нервозно тргну ретке, једва приметне пљаво жуте обрве, у знак незадовољства.

Прође четврт часа. Чобанче се не мрдну. Мирише цвеће планинско око њега, задише

га блага смоласта боровина, а студенац непрекидно шушти, клокоће и жубори...

„Ако је оно тако далеко, мисли дечко, гледајући у плаво небо, као што вели учитељ, онда како свети Аранђео сиђе тако брзо, узме душу и однесе је?“...

Он се не стара много да разреши ту загонетку, него се само забавља њоме и представља у памети, како светац мора да јури од прилике као муња. И таман да почне сад мислити како се то вади душа, а онај га глас опет прекиде:

— Ама, Љубо!... Који ти је ђаво данаске!... Ево ти козâ, па их чувај сам.

— Доведи папоњу овамо, да га вежемо, одговори он и подиже главу, гледајући краве, које се приближиле води.

После краћег времена појави се озго, кроз шуму, млада чобаница на великом јарцу; опкорачила га ногама, па бије прутићем с оне стране главе, камо би јарац хтео врднути. Папоња види да нема шале, па иде послушно, а јахачица пева неку чобанску песмицу и жудно погледа на студенац, где је чека хладна вода, торба с јелом и, по свој прилици, игра са њеним другом у овој китњасто нêмој самоћи.

— Ја реко' ти заспô... а он ћути 'нако, викну девојче силазећи с јарца и држећи га за рогове.

Чобанче устаде, протеже се и пође лено к девојци, која држаше јарца и прекораваше га што је намучио. Дечко беше омањег раста, погнута стаса, кратка и дебела

врâта. Сад, кад није пред њим плаво небо, његове зеленкасте очи гледају потуљено, испод обрва, као да се крију од кога. Кад угледа девојче, развукоше му се широке дебеле усне у некакав груб полуосмејак, а потуљене очи засветлеше и гледаху право и јасно.

— Славе ти, зар од онда једнако лежиш! викну му девојче, нагнувши главу у страну, исказујући тим своје чуђење.

— Ја што ћу? одговори овај и стаде везивати јарца ликом.

Чобаница га стаде задиркивати због његове тромости, а он, кад сврши посао, дохвати је за руке и стаде се јâкати са њом.

— Чекај, бре, да видиш... севну очима и повуче девојче к себи. Али се цура одупре босим прстима о земљу, подаде се његовом вучењу и још се сама навали, саплете га једном босом ногом, а рукама га гурну у груди. Јунак паде на траву као дулек, а девојче леже по њему и притиште га целим телом.

— А, кићане, шта ћеш сад!...

— Пуштај, застења мушкарац и мрдну рукама да се ослободи овог терета, који га стегô, па не дâ дисати.

— Чек' да и ја тебе затиснем уста и нос, кâ ти мене, кад ме обалиш, насмеја се одважна победитељка, па му скиде с главе мастан процепљен на врху вес, метну му на уста и притиште добро.

Момак се најпре промешкољи, али кад дође тешко дисање, напреже сву снагу, забатрга се, извуче се из њених руку, па онда он

леже на њу и стаде је давити. Девојче је очајно млатало ногама, не обзирући се на то, што је на њој била једна прљава, сва искрпљена кошуљица и кратка исцепана сукњица. Дечко је у њој гледао другу, као обичног мушкарца, не знајући још јасно ни за полну разлику. Тако се неколико пута прекомбрљаше једно преко другог, док се не уморише. Онда се дохватише торбе, из које извадише велики комад прљаве проје, соли и лука и неколико јабука.

Прихватише се јела с правим задовољством, као да им је велика част изнесена. Обоје стадоше жудно жвакати, истежући вратове при гутању, јер проја споро пролази кроз гушу.

После јела девојче опет оде у шуму; немирне козе опет су се растуриле, ваљало их је сакупити, а дечко, кога другарица назва Љубом, опет леже у хлад и обрте очи плаву небу. Чиста је и мирна плава небесна дубина, али тај сјајни лазур све јаче привлачи меку душу, која је рођена само да сања и да трепери пред овако лепим појавама природним...

Дечко подиже главу. Пред очима његовим заблисташе се таласасти брежуљци, а иза њих, тамо још даље, трепери под врелом измаглицом равна и плодна ваљевска Посавина. Он гледа у нејасну пругу, тамо где се небо састаје са земљом, и што више гледа ту загонетну даљину, она га све више заноси својом бескрајном чаробношћу, све више га обузима својим пространим недогледом.

Нешто га вуче у ту магловиту даљину, у тај неизмерни простор што се зове *свет*. Он жуди за том даљином и за тим светом као за неким чаробним местима, где се друкчије живи, слободније и слађе дише. Обичне су му и досадне ове шуме по Маљену, бесмислен му је овај живот уз стоку, из дана у дан, а тамо, у тој сивој магловитој даљини настаће некакав нови, друкчији живот. Он не зна баш какав је тај живот, али зна само да је *друкчији* од овога, да људи тамо постају срећни, виђени, и то је доста да га и он зажели свом млађаном душом. Што ће да живи овако и да се злопати, као сви његови Васићи? Ено их, четири куће под Маљеном, а све пука сиротиња.

Његов отац има њих три сина и четири кћери, а од имања само две њиве, једну ливаду и мало окућнице. Шта ће поделити међу собом њих тројица, кад одрасту и почну кућити сваки за себе!... А како лепо прича Светозар богословац, његов сељак, кад дође лети, о Београду... како ли кити оне дивне приче о добрим и злим газдарицама, о Чукурлији или некаквој Делиској чесми, о младим и душевним куварицама, без којих би јадни ђаци полиписали од глади... Па друге приче о Сави и Дунаву, о Топчидеру, и ваздан, ваздан...

Он опет гледа у ону сиву даљину, у онај тајанствени застор, који му сакрива од очију те чаробне слике његове још сиромашне и неразвијене маште.

„На што! могу бити и харџија! Светозар вели да и то многи раде па лепо живе, и још по неки стекне... Само за прво време, док ме не приме у школу... па после ћу у послуживање“...

— Е-е-еј... Љубомире!... отеже одоздо, са дна Маљена, далек, нејасан, као са другог света глас, од кога се дечко прену, као да је у ватру пао.

Он зна зашто га зову, и не одзива се одмах, него смишља како би се осветио проклетој белавци, највећој штеточињи у целом селу. И кад му пре мрдну испред очију!... Мало јој је овако лепе зелене траве и хладовине, него хоће кукуруза, па још стричева кукуруза.. По леђима му помилеше трици, као да је Савин дан. Стриц је опак...

Глас се одоздо понови.

— Ето-о-о... ето, слава је убила... викну Љубомир, трчећи из све снаге, скачући преко трњака и клада, не гледајући где стаје.

Опет одоздо слабо одјекну неразговетно викање и замре у даљини... То неко псује непажљива чобанина и напомиње му шта га чека код куће кад се врати.

— А нећеш много, бесна мрцино, зацело не!... Ај да ли те хоће курјаци сву раширечити, проклиње дечко штеточињу, истрчава на последњу косу, на којој су њиве и стаје окамењен...

Са друге косе трчи, као без душе, његова другарица, Мирослава... А по стричевој

њиви плануле краве, овце па чак и козе... Оне само газе и кидају...

Пропала цела њива... свршена ствар!... Њему се само магли пред очима, а ногама не може више да мрдне. Стао као окамењен, па гледа како се преливају бела кравља леђа под сунчаним зрацима, и како белавка брзо маше репом па га забаци на сâпи и подржи тако, па опет махне... и како се једна коза успела уз стричев двогодишњи калем, од оних брежђанских медњака, па савија језиком ластаре и... и гледа како упаде у њиву стричев син и потера стоку са ужасном псовком...

А сад?...

Још јасније се прелива магловита даљина, још тајанственије трепери онај далеки застор и призива к себи сва мека срца, склона маштању...

А овде је пропаст, зло... страшно зло... Шта га само чека код куће!...

У свет!... у далеки, бели свет!...

Нога му корачи... Он се не осврте на плави широки врх Маљенов, који је треперио под млазовима јасне светлости; не погледа своје омиљено рудиште и студенац; не баци око на китњасту, плаву, бескрајну шуму, која је окитила цео онај дугачки планински ланац; не повуче јаче у себе ове мирисне борове хладовине, која га је запајала и јачала као своје чедо...

Уплашена, узверена погледа корачао је мали бегунац, не знајући шта оставља ни куда иде. До сад се рећаху све једни исти, једна-

чити дани, час мирно, непомично, гробно ћутање Маљеново, час фијук и звиждање бесна ветра, преко игластих борових грана, час густи пљусак из црна облака... И све то оставља мали бегунац, као што одрасло полетарче оставља старо гнездо и вије се невештим и слабим крилима у далеки свет... Гле, чини се да за њим сетно жуборе бистри поточићи, што се сливају с Маљенових извора, призивајући га да се врати, да не оставља своју колевку, која га је лепо одмахала... да не оставља овај прости мирни живот, у коме је за сад само једна брига: да су му белавка и напоња увек на очима. Јер шта ли га чека од сада, тамо у незнаној даљини?... Да ли је тамо овако миран тих живот, да ли га тамо свагда чека готово парче хлеба?..

Жуборе тихо, лагано вијугави млазеви бистре воде, скачући брзо с камичка на камичак, журећи се своме утоку, а преко њих, брижно и уплашено корача замишљено чобанче. Одједаред искочи пред њега, иза једног шибљака, задихано и унезверено девојче. Он хтеде вриснути од страха, застаде и — одмах се поврати, кад познаде своју другарицу.

— Миро!... Их што ме уплаши! А баш сам мислио да те нађем.

— И ја тебе чекам... Шта ћемо сад, несрећници? Побиће нас...

— Ти се не бој. Иди кући, па баци сву кривицу на мене... реци што знаш... А ја... глас му задрхта, очи се зацрвенеше и овла-

жиште — Е, моја Миро... *никад* се више нећемо видети.

— Бог с тобом, Љубо, шта то говориш! узвикну девојче и приђе му још ближе, као да се жели уверити: је ли он то. — Куд ћеш?

— Идем у свет... Оне котарице што сам оплео, знаш где су, у оној шупљој букви... узми их све... Па сад... скоро ће да се смркне...

Обоје стоје једно уз друго, гледају се и тим погледом кажу све: нема више друговања, нема веселе игре и јакања, нема мирног живота; нема више ничега; оде све, све...

— У здрављу! рече он и крену се.

Нити се руковаше, ни поздравише: они не знају за то. Они се само растадоше, не поимајући још цео смисао овога поступка.

— А хлеба!... Шта ћеш јести, болан! викну девојче за њим и пође у напред, као да га заустави.

— Торба је на студенцу, а ја ћу 'вако... одговори он прескачући једну врзину.

— А код куће!... присети се Мира и викну: Љубо, шта ћу код куће казати... чича-Живојину?

— Кажи: отишо у свет, рече он и за мало га нестаде у густом шибљу, које се при дну косе подигло.

II.

Други дан је како путује Љубомир. Подне је давно превалило. Он се склонио с пута у хлад, између неколико великих сена, зденутих

једно уз друго, на жваће још незреле јабуке, убране јутрос у једном воћњаку. Очни канџи му се неки пут прикупе јако, кад се наће која киселија јабука... После опет гризе и посматра једног бумбара, који облеће око неке дупље, начињене руком у сену...

Уморан је и гладан необично. Глад је већ иначе знао трпети, али овакву глад, која иде упоредо са умором, није никад осећао. Од јуче у подне није ништа окусно, до воде и зелена воћа. Али се од тога још горе гладни. Сети се оне проје што остаде код студенца, па помисли: да му је сад!...

А он је мислио да је за храну најлакше: о томе се ни до сад није бринуо, па је дрхтао да се то може одмах наћи, чим човек огладни. Та зар није слушао толико пута, како људи путују без ичега, па се увек нађе ко им дâ хлеба. А шта је ово!... Истина, он бега или се крије, чим опази човека или жену; обилази далеко око места, где чобани чувају стоку, па опет нема хлеба...

Овако премишља гладни путник, а јабуке чине своје. Стомак све више завија, осећа велику необичну глад, и ваљада услед тако јаке шерваџије поче живље мислити... Досетио се: ако стане обилазити људе, умреће од глади. Него, најпре ће потражити чобане по ливадама, дâ ако се нађе што за јело...

Опет се крећу кратке, крутуљаве, уморне ноге и на њима се равномерно њиха, лево и десно, погурено, зденасто, неокретно тело. Само је подигао главу и гледа са последњег

хумића, преко кога води пут, како нестаде таласастих брежуљака и како је пукла пред очима му бескрајна раван, и отегла се у недоглед... И тамо далеко хеј, више се и пружа у дужину некаква беличаста магла, а под њом се вијуга и бласа нешто, као кад жене на перилу отегну дугачке комаде платна. Само је ово много шире. Он стоји дуго, гледа у ту необичну појаву и чуди се...

„Ето ти свет!... То је *оно*, за чим ме срце одавно вуче... Боже, лепоте!“...

— Ej, море... шта радиш ту? викну неко испред њега.

Он се осврте, погледа у човека, који стајаше пред њим, наслоњен на велики штап са упрћеном пуном торбом на леђима, познаде га и препаде се.

— Ене-де!.. Јес' ти то, Љубомире?

Он обори главу и промумла нешто као одговор.

— Шта ћеш ту, бре... Од куд чак овде?

— Ет' идем... одговори он, зверајући око себе.

— Куд идеш, несрећниче! викну сељак, опазивши да овде нису чиста посла и приђе му ближе. Љубомир се још више збуни, задрхта и опет промуца некакав одговор.

— Враћај се натраг, невољо једна. Ја ћу те одвести кући. Дед', док нисам викнуо кмета и пандуре да те вежу...

Љубомир не саслуша све. И ово, што је чуо, удари га по срцу горе, него белавчина пакост у кукурузу. Он клисну испред свог

сељака, као зец, потеран десетином керова, прескочи врзину и пададе преко ливада и њива, као да се одмарао три дана.

Сељак удари у вику докле га год могаше видети, па се онда осврте и продужи пут, размишљајући, шта ли је нагнало ово добро и мирно дете да бега од куће. „Васићи су сви поштени и побожни“, мисли он идући. „И ово им је дете ваљано; ваљад' није ништа украло или 'нако... неки паксијанлук урадило?“...

А мали бегунац све бира заклонитија места, прескаче бурумке и врзине по њивама, јури преко покошених зелених ливада, провлачи се кроз огрнуте кукурузе и све чека, сваког тренутка, кад ће га дохватити снажна пандурска рука и зауставити. Погледа страшљиво на сваку врзину, на сваки заклон, и очекује кад ће се отуд помолити човек. У ушима му још брује вика оног сељака, и сад му се чини да неколико гласова викну за њим... Он паже кроз један кукуруз, истрча отуд на једну чистину, насред које се виђаше велики јасен, и стаде као укопан.

Под јасеном се нагнула једна жена, па нешто ради рукама око лонаца, који су се испревртали, нагнули око загашена ватришта, а у једном се види при дну пасуљ, у другоме сôк...

Жена се трже од брза и непадна скока овог бегунца, који испаде пред њу као из топа; али видевши пренеражена дечка, поврати се и погледа га пажљиво.

— Шта је, мали?... Од куд ти... Чији си?... стаде га запитквати благим материнским гласом, од кога се и дечко прену. Бризнуше му сузе из очију, ноге му заклецаше, нешто га гуши у грудима, не може да се надише, а чело хладно као лед и по њему се просуле честе грашке зноја... Умор, страшан нечувен умор!...

Дечко се зањиха и паде на траву као покошен, не мрднувши ни руком ни чим другим.

— Куку!... што му је!... Дијете!... стаде жена викати, па му притрча.

Беше сав хладан, а груди се брзо дизаху и спуштаху. Жена узе тикву с водом и прсну руком по бледу лицу. Љубомир се стресе, отвори очи, погледа жену пажљиво, па прошапта неким уморним и стидљивим гласом:

— Хлеба!

— Ојађена сам дрýга!... он је гладан!... викну она и отрча судовима.

Љубомир ушкљио очима, па гледа кроз укрштене трепавице како редуша пагиње лонац са густим белим соком, и како у округлу њасу падају, заједно са соком, добри комади сира... И само тај један поглед поврати му снагу, те слободно отвори очи и покуша да подигне главу и да је подупре руком...

Жена му принесе сок и проју, подиже га да седне и наслони на своју руку, па стаде ломити залогаје проје, умочи их у сок и даде му да једе.

— Јадниче, како је гладно! вели она милостивим гласом, гледајући како малишан жудно узима проју и гута је несакривакану.

— Хоћеш ли воде?

— Хоћу.

— А можеш сести сâм, да донесем?

— Могу...

Нахрањен, напојен, Љубомир се поврати сасвим, подаде се оном стању кад се прегладнео стомак напуни и почне да ври. Погледа око себе задовољно и, само да се хоће ова жена куд уклонити, било би му сасвим добро. Овако види да се жена већ спрема за разговор, па се домишља шта да јој рекне.

Мисли, а у души му се почиње поткрадати сумња у лепоту тога хваљеног света...

„Шта је ово?... Колико се само данас намучио и настраховао... Да ли ће то бити једнако?... А како је мирно на Маљену!“...

Разговорио се са женом, уверио је да мора одмах даље путовати (само се боји да га опет не окупе овчарски керови, од којих је оно мало пре бегао) па се упутио онамо, камо му добра жена рече да ће изићи на пут.

Пошто је путовао цео час, угледа неколико великих сенâ и око њих доста навучених незденутих пластова.

„Дај да се одморим“, помисли дечко, па се завуче међу плашће. Сунце већ на заранцима, а он се осећа тако уморан, тако преплашен и несрећан, да и не зна шта ће сад. Треба да се побрине за преноћиште (у *своме* селу лако је било) јер га је страх да остане

сам у овом пустом, равном и непознатом пољу. Како ли ће изгледати кад се смркне?... Али он се не стара да представи себи како ће то изгледати, јер му се мисли већ муте, умор се све више осећа, трепавице се лагано склапају, наступа тврд, уморан детињи сан...

Буди га врућина. Кроз сан осећа да га нешто врело, као усијано гвожђе, пржи по образу. Он макне руком да одгурне од себе то гвожђе, али, за чудо, рука не може да мрдне. Покрене је другом руком, и дè-дè на више обема — âj-jà... не може!... А оно га пржи и пече све јаче, све оштрије...

Дечко се прену. Сунце одскочило високо, па прижегло право у његово лице Истина, сад га не пржи као у сну, али он скочи. Најпре помисли да још није зашло сунце, које је грејало кад је заспô, али по том, кад боље око себе разгледа, позна да је преспавао целу ноћ. Протеже се, трљајући сањиве очи, па извири иза плашња и погледа на знак, који је синоћ утувио, да му покаже правац пута.

Све је добро; и он таман поче осећати радост од тога што је све добро, па се сети јучерањег дана. Срце му задрхта, обузе га страх и нерасположење. „Ама да ли ће то једнако тако, да ли је такав тај свет?... замисли се малишан, наслоњен на пласт, гледајући како је оживело цело поље, по коме су се расплинуле шарене фигуре радника. Да ли је тако исто било Светозару?... Он се хвали много... Па она двојица из Брежђа... један већ на неким великим школама, а брат му учи

за попа, кô и Светозар... И они су тумарили у свет, па зар су се једнако мучили!?... Нису, зацело нису. А ово са мном јуче, то је онако... Само док ја нађем место, па да видим!«...

Охрабрен оваким мислима, Љубомир изиђе из свог заклона и пође запаженом знаку. За мало нађе друм, па пође брже. Обилазно је села и механе, опет осетио и трпио велику глад, бојао се нових познаника, кметова и пандура, и кад би око заранака, ни сам не зна како, натрапа управо пред механу. Он би се вратио одмах, бегао би, али на доксату механском стоји једна девојчица његових година и гледа га љубопитно, као што се обично гледају странци пролазници. Стид га да се врати, а девојче тако лепо гледа, чисто га храбри отвореним и; како му се чини, пријатељским погледом.

Љубомир дође пред механу с намером, да покуша добити комад проје. Али кад стаде и погледа оне плаве јасне очи, оно чисто, пуначко бело лице, тако чисто и бело какво он није никад видео, и ако су у селу му и поп и учитељ имали кћери, кад виде онај благи поглед, он се збуни, стаде испред доксата баш према њој и обори главу.

Девојче се насмеја гласно. Погледа га онако крутуљава, погурена, потуљена, како крије очи, како се збунио пред њом, дететом као и он, па се још више насмеја.

„Ала сам луд!... шта се бојим“, мисли у себи дечко и бâдри се да је погледа и проговори с њом.

— Које је ово село? промрмља он, подижући само до пола очне капке и прелетевши очима преко лица девојчетова.

Она му каза име села.

— Има ли још много до Београда?

— Кажу да има доста, вели она и опет се смеје његову изгледу.

Он се охрабри мало уз њен смех, па ступи у разговор. Распитивао је доста и он њу и она њега, и он је већ заборавио на сваки страх, заборавио је помислити, да она неће сама бити ту у механи, имаће још кога, па се дао у објашњења, док иза угла механског изиђоше човек и жена. Љубомир ућута, окрете леђа дувару и спреми се да, онако ђачки, поздрави ово двоје, досећајући се по њихову изгледу и оделу, да су то домаћини ове куће. Човек беше снизак, широких леђа, добро угојен, обучен у чисте кошуље од танког платна; на глави му сламни шешир, на босим ногама папуче. Он затурио чабрњак на леђа, па гледа на неке њиве, прêко од механе и казује нешто жени, која, са заметнутим празним бакрачем на леђима, обучена у неку цицану сукњицу, иђаше за њим.

— Чији си ти мали? запита дечка, кад му овај, скидањем капе, сврну пажњу на себе.

Љубомир подиже очи и хтеде нешто промуцати, али га претече смешљива девојчица. Она каза оцу ко је, од куда је и с неким нарочитим, значајним гласом, напомену, да он тражи службу. Механџији као да би по

вољи то саопштење, јер проговори блажијим гласом.

— Хајде горе да седнемо. Уморан си.

Кад се Љубомир, осврћући се плашљиво, намести на крај клупе, механџија га погледа пажљиво.

— Стоку знам да умеш чувати: код вас је има доста, него знаш ли што око коња?

— Писмо их имали... коње, одговори дечко, гледајући га право у очи.

Човек се зачуди овом новом погледу. Малопре му изгледаше сумњив са својом обореном главом и оним непрестано сакривеним очима.

„Какво је ово чудо! Гледа као да се моли Богу... Очи му некако сасвим покорне, поштене. Ово ће бити некако ваљано момче, као поручено за мене, само да га одвратим од Београда“, мисли механџија и кашљуца, спремајући се да почне опсаду...

У вече, доцне, добро нахрањен и одморен, Љубомир пристаде да остане код механџије за одређен месечни ајлук. После свршене погодбе одведе га нови му газда на таван од штале, где га задахну свеже суво сено, и препоручи му да пази ноћу да се ко не увуче у шталу, јер су у њој затворена два добра коња.

Наместио се, сад је миран, и то му за сад, после толиких неприлика, беше доста. Чак му се чинило да му је све овде, у овој кући, по вољи, али из дубине душе говораше му други глас, да он није напустио свој Ма-

љен ради тога, да би постао механским момком. „Није то, није!.. друго је!“ узвикује му тај глас, и он зна да је то друго много лепше, светлије... и да ће он, у своје време, поћи за њим... Мирише суво младо сено, шушти при сваком његовом покрету и чисто га опија тај мирис, а испод њега врућите и грицкају детелину коњи, фркнувши по неки пут широким ноздрвама или лупнувши поткованом копитом о храстову даску...

III

Ала је тешко у туђој кући! Па још кад си слуга, кад си везан као конопцем, не смеш се мрднути по својој вољи, него све чинити по туђој наредби. Хтео би се дечко неки пут забавити чиме, хтео би сести на онај сиски хумић више механе и вечито гледати оно широко вијугаво чудо, што се беласа, прелива и одсијајкује на сунцу, по коме проће једаред нека велика дугачка направа са оџаком који се непрестано дими. Рекоше му да је то Сава, а оно по њој плови лађа. Хтео би гледати дуго, дуго у ону бескрајну раван, што се пружила преко Саве и над њом непрестано виси и котура се сива магла; веле му да је то нека друга, „њиваска“ земља, и он би је онда гледао још с већим чуђењем, и она нејасна жудња за даљином, за светом, сад би се у већој мери појавила. Хтео би који пут стати уз Милку, газдину кћер, слушати њена занимљива причања и осећати при том такву

наслађу, такво задовољство... Хтео би још много што учинити, али свему томе стоји на путу газдина воља.

Кад пође неким послом, може му се десити да узгред види Саву, да гледа лађу и „шваиску“ земљу, али то не може учинити онда, кад би он сам зажелео.

Милка му доста пута прође, кад је залудан, па би одмах повели разговор. Једних су година, механа је удаљена од села, па другог друштва немају. Али је газдино око вазда пазило да он не буде залудан. И ако седи, нађу му шта може и тако радити.

А како беше на Маљеву! Слободан је кô птица у гори, слободан и све... само, — да не мрдне куд бёлавка...

„Сад се једна Мира мучи сама. Ако пође за козама, одоше краве у штету... Ваљад јој помаже мој Свеја, али је много мали“... мисли малишан и осећа како га подузима нека сетна туга за оним местима, која тако нагло остави.

Најпре је чувао стоку у ливади, која је била близу механе. То му је био најмилији посао, права забава. Тада се сит насањао, ређајући разне планове у глави. Не беху то, истина, баш прави планови, јер је код њега била само једна мисао о будућности: „мора се ићи у Београд, у школу“, а планови су се састојали у разним облицима, како је он маштао о даљем путовању, о доласку у Београд...

А кад има више посла у кући, онда Милку пошљу да чува говеда, а њега одведу у шталу,

даду му лопату и вйле и покажу како то треба очистити. Спроче, онако нејако, мало, мучило се по цео дан, па ипак није могло довршити посао.

Најволео је кад, око десет часова, дотера напашену стоку, поједе хлеба, па му газдарица̀ да̂ асуру, два џака с вуном, па седне у хлад под лужником, близу бунара, да чешља вуну. То му је био скоро свакодневни посао, али му је у послу вазда помагала Милка. А он је тако волео да је гледа и да слуша њено отворено детиње ћеретање... И за чудо му: он се са Миром играо, превртао, прескакао, па никад ништа не помисли онако... о девојци; а ето сад са Милком баш не би смео онако. Није с тога, што је газдина кћи, него баш онако... што је... што је *таква* девојка.

Ево их, седе у хладу и чешљају. Он се подупр̏о леђима о храпаво дебло лужниково (са оног истог узрока, са кога сваки тежа̂к гледа да подупре леђа кад седи или стоји) па брзо чупа и растреса бела, опрана, нежна као свила вунена влакна; сагнуо главу, али му испод обрва сјакте зеленкасте очи, а усне се развукле у весео, радостан и глуп смех.

— Како си се играо са том твојом Миром? пита га девојче. Које игре знате?...

— Тхе... знам оне школске све, али нас двоје сами то не можемо. Него 'нако... јарца, или ја̏кања...

— Како то јарца?

— Деремо јарца... Он се осврне око себе пажљиво, па видевши да их нико не гледа,

устане брзо и покаже јој на дугачкој лужниковој грани како се то ради. Ет' 'вако...

— Знам то. И код нас мушкарци раде. Али Мира?...

— И она дере жестоко.

— Како, зар као и ти!? узвикује зачуђено девојче, и на уснама се већ купе црте, које ће прећи у стидљив и зачуђен смех.

— Море-е-е... отеже приповедач: каки ја!... Не умем ја ни макнути... А она кад почне, и он се са неком гордом хвалисавошћу насмеши... мој брате, севају јој бутине ка̂ оногај...

— А како се то јака́те? прекиде га Милка баш кад се он одушеви причањем, па јој хтеде све по танко објаснити.

— Е, то је много лепше. Дохватимо се за руке, па вуци једно друго, омахуј, рви се док једно не падне. После се оно одоздо искобеља, па узјаше оно што га је обалило. Па... триста чуда!... Тако се само преврћемо по трави... довршује дечко, а на уснама му трепери читаво блаженство. Њему је већ у памети цела и јасна слика безбрижне забаве и пландовања по Маљену.

— То је боље! вели дете, па се плашљиво осврће и погле́да на кућу; затим, спуштеним гласом, готово шапатом наставља: и ја бих то пробала... да видимо баш ко је јачи. А може ли Мира тебе да обали?

— Уха!... треснем под њом ка̂ дулек. Ђаво је, па уме да саплете.

Девојче већ нестрпљиво. Кад њега Мира обаљује, онда сигурно може и она. „Ала би

то било!... Али да је негде у заклону, да нас не виде из куће«.

— Да ми је да се ми појакамо, вели она и разгледа око себе, тражећи згодно место. Али где би..., да нас не види нана?

Љубомир је погледа запрепашћен. Она је у његовим очима тако високо стајала, да није смео ни помислити на тако интимну забаву са њом. Оно што је било обично са Миром, овде му се чинило недостижно; управо он није на то никад ни помишљао.

— Ха, ено иза штале, покошена детелина... Онде је згодно, узвикну девојче и устаде, па онако лоповски и обешењачки стаде погледати на кућу. — Нана сад кроји кошуље, неће изићи. Хајдемо!

Љубомир се дизне плашљиво, погури се и пође за девојчетом, које весело скакуташе пред њим.

Чим стадоше на место, девојче га одмах нападе. Она беше жива и одлучна, као и Мира. А Љубомир се збуни, осети се незгодно кад ухвати оне меке и чисте руке, па се подаде првој навали. Клецну једаред и девојче већ наже на њега, али он се реши да се не да још. Истина, чим је пошао од лужњака, он се већ у напред решио да јој се покори; јер како би он њу обалио!... А после тога, у свакој је сељачкој души скривено по мало подлости: ако у чему зависи од тебе, он ће се сам унизити пред тобом на сто начина, само да те умилостиви. И Љубомир је мислио таким поступком да учини по вољи Милки.

Тако је и било. Али кад је већ пао, Милка не хте да га притисне.

— Е, па сад да се јакамо... могу ли се искобељати, кад ме притиснеш, вели он, лежећи на отвп и гледајући је блажено.

— Нека... повлачи се девојче стидљиво. И ово је доста. Сад знамо да сам ја јача, рече она весело, па окрете ка лужнику, обзирући се уз пут пажљиво.

За њом ступа Љубомир, тешким незграпним кораком, а на лицу му неописана милина, срећа, радост...

„То је оно што прича Светозар, кад се потреви душевно живинче... Само ће ми ње бити жао, кад одем одавде“...

Једне младе недеље спреми се Милка да иде у цркву с мајком. Љубомир тамап потерао стоку на пашу, а Милка искакута пред њега. Обучена у нову цицапу хаљинпцу, отворене боје, хтела је, као и свака женска, да се похвали своме вршњаку, мислећи да изгледа бозна како лепо у новој опреми. Али се преварила. Љубомиру не би пало ни на крај памети да гледа на опрему, али се изпенади кад је угледа оваку. Дошла му некако друкчија, сасвим друкчија... укочена, сплетена, некако онако... А како јој је лепо стајало јуче просто јелече, од пругасте ћитајке, оперважено црним гајтаном.

— Ја ћу у цркву, рече она, ставши уз њега и загледајући око себе да се не упрља.

— Благо тебе, одговори он, гледајући је као с неким снебивањем, т. ј. са погледом,

који је говорио: „ја увиђам своје ништавило пред тобом, па ето“...

— Што, зар волиш ићи у цркву?

— Нô!... 'Нака лепота!... Сјакте се оне одежде на попу, кâ само сунце, а ђаци укараре, па брујн сва црква. Их!... Ја ти онда ништа не знам за себе.

— Лепо је, и ја волим. Али дугачко, брате... заболе ноге, па једва чекам да изиђем.

— Мене јок. Остао бих, вала, цео дан.

Механџипка викну, а Љубомир брзо подиже свој дугачки прут, замахну њиме весело и потера стоку. Тек кад се смирише гладна говеда у ливади и стадоше пасти, он се осврте и гледаше дуго, са завишћу, управо са злобом, за двема богомољкама, које све даље одмицаху, док се не изгубише близу сеоских кућа, иза којих се, још даље тамо, дизаше висока сјајна звонара.

„А како ли је тамо, у Београду?!... Па још кад се обуче сам митрополит... Кажу, на глави му капа од двадесет ока жежена злата и драгог камена. Да ми је само то видети... кад се засија!... А са њим, кажу, сто попова. Боже, како ли то изгледа... у једној гомили, сто попова!... Нека, нека, још мало“... мисли дечко и не довршује целу мисао, јер се већ зна све даље... Све је то смишљено и утврђено.

А дан за даном пролази брзо, неосетно. Није још добро ни разгледао околину, а израчуна да је већ прошао месец како служи овде. Чудно се што никога нема из његова краја, да прође овуда. Пролазе разни путници, кр̂че

кола цео дан, па и ноћу; по другу само се вије густа прашина, или се раскаља после кише, па се само гйба жућкасто црно блато. Долазе сељани у механу и већ почињу нешто говорити о школи. Ко је год инокосан, а има дете одрасло, обилази око кмета и пита га шта ће да ради. Види се да се приближило школско време.

Једног дана дојаха пред механу неки коњаник, а за њим пандур са пушком о рамену. Механџија, како угледа путника из механе, прёну се, измени лице и постара се да на њему искаже велико поштовање и покорност према непадном путнику. Баци пурењак, који је до сад, са слашћу, жвакао, скочи са столице, тресну руком по кошуљи спреда и, сагнувши главу толико, да је морао гледати испод обрва, изиђе, управо истрча пред госта.

Љубомир сећаше на доксату, чистећи трешњеву бураниjу, која ће се кувати за вечеру, па се и сам трже од непадних јахача. А кад виде пандура и необично учтиво лице механџйно, досети се да ће то бити нека власт из среза. Нешто га одједном обузе трема, би му незгодно од овога доласка, и ако он није ништа имао са сресном влашћу. „Ко зна зашто је он дошао!“ мисли у себи и стара се да умакне са доксата неопажен.

— Где ћете сести, господин-капетане?... изводи механџија капетана на доксат и показује му једну узвишицу, подигнуту од дасака, опкољену ретким жућкастим лишћем хладолежа, који се пење на више уз плаво-

беле конце фула, опарапе са старе чараше. Овде ће моћи, само да прострем чаршав... Дијете!... викну, угледавши Љубомира: трчи... газдарицу... Капетан дошô... кажи.

Љубомир једним кораком ускочи у механу, истрча у ходник где су собе и преплашеним гласом викну:

— Капетан!... трчи... Газда зове, па затим изађе напоље и сакри се на таван шталски, своје омиљено прибежиште.

— Чудне будале, мајко! викну газдарица за њим. То га је *онај* наплашио... и он се тако боји капетана. Чудна ми чуда, ако је и капетан! вичe сама са собом, осврћући се збуњено и тражећи нешто, не знајући ни сама шта тражи. — Оно истина зна се: капетан може да одере нас механџије, али опет...

А Љубомир се завукô у сено, ћути и премишља како је страшан капетан. И то му се учини тек од онда, кад му газда онако збуњено викну: трчи!...

„Како су му беле руке, премишља дечко у сену, сећајући се шта је могао опазити на капетану. И врат... све као снег... Од чега то тако човек побели? Наша Јерина, кад буде у очи вашара, готово раскрвави врат од трљања песком и сапуном, па ништа: опет се шарени кâ детлић. Све се жуте пеге по врату докле сунце гриje... Аха, сигурно капетана никад не гриje сунце, једнако је у хладовини“...

Прекиде му мисли лупњава од поткованих коњских ногу, која се приближаваше штали. То пандур уводи коње. Чује дечко како се

отворише питалска врата, како вичан пандур уведе коње, говорећи са њима и пребацујући капетанову бељцу како је покланан и нестрпљив.

— Ти си као и твој газда... сви сте једнаки... мрмља пандур, везујући поводнике за јасле и гледајући прекорно капетанова бељца, који одмах завуче дугачку њушку у јасле.

„Ене де... То мени говори... мисли Љубомир, слушајући пандурово мрмљање. Од куд ме угледа, слава га убила!“...

— Само да ти је да завучеш њушку у сено, а не гледаш на нас, мрцино — наставља пандур оштријим гласом — да ли има места и за нас, и ако смо пандурска сорта...

„Куку, јадо!... И он хоће овде код мене... А ја?“...

— И 'нако... да станемо барабар, па да поделимо луцки што је Бог дао... да гриземо заједно...

„Он мисли ја овамо нешто једем!... Да се бега!... Ето зла!“...

Дечко стаде плашљиво прелазити преко сена, које га одаваше својим шуштањем. Пандуров монолог одједаред престаде, чега се он још више уплаши, па претрча преко сена и ришну с тавана право на земљу, немајући кад силазити низ степенице. У оном летењу на земљу осети, да је копуљом нешто лако закачио, и кад паде на земљу и дочека се на руке, испод њега се искотрља некакав сламни шешир, а над самом његовом главом настави се пандурски монолог.

— Е, тако ли ви знате!... Кријете се по тавану, да чпијушпете шта ће рећи капетанов пандур!... У мало ми главу не однесе... само да ме закачи бутовима!...

— Није, славе ми... ја 'нако... дркће Љубомир и муца плашљиво пред њим.

— Шта „'нако“ бре!... Од куд на тавану?

— Побегô од капетана, сунца ми! превија се дете и одједном заплака.

Пандур омекша. И он се био уплашио да то није каква подвала, да њега оговоре код капетана.. Ко зна! С великом лукавошћу и препреденом вештином утпша дете, па га узе на испит. Уплашен дечко све му о себи искрено исприча, рекавши само да га је отац послао у службу, као што је и другима говорио.

— А 'нако... није те ови газда никако доводио у срез, код нас? упита пандур, правећи при том лице као да је њему сасвим свеједно: долазио ил' не долазио у срез. А ово он пита тек 'нако... из радозналости.

— Јок, одговори Љубомир, чудећи се и одговором и погледом што га то пита.

„А, није га уписао! помисли пандур весео. Ту ћемо мецко да штрбуцнемо газда Цвијана... Хе-хе“...

Кад се Љубомир, охрабрен пандуром, вратио у кућу, тамо га дочекаше с псовком и великом пра̀ском. Траже га од кад себе, пуне им руке посла, спрема се велика вечера. Напољу се чује граја, разговор и по неки гласнији смех. То су подолазили кметови, одборници, сељани... лармају и гледају да пропипкају

одмах: ради чега ли је сам капетан тако непадно дошао.

У позну ноћ, пошто се вечера давно свршила и људи готово поизодлазили, механџија зовну Љубомира у једну собу, па га тајанствено, са полушапатом, запита:

— Шта је то било с тобом и с оним... ту механџија крупно опсова пандура.

Љубомир му све исприча, па и пандуров монолог, онако како га је он разумео.

— Ej, црњане, пропали смо!... викну узбуђен механџија, који је у таквим приликама волео све да увећава, па и опасност, која га очекује. — Нисам те уписао, видиш... Па сад ће...

Љубомир се препао, па само стеже уздрхталом руком бутинцу, трепће и одједном му груну суве на очи.

— Него пази: сутра да кажеш... кад те капетан позове, да му кажеш: ја сам, реци, господине, ђак; идем реци на веће школе у Београд. Па док сташе време за школу, примио ме ови, реци, добри човек да ме прихрани, а и ја њега, реци, за то слушам. Нипошто да не кажеш, да смо се погодили да ме служиш!... Пропао си! Јеси ли разумео?

— Јесам, одговори дечко, бришући широким прљавим рукавом уплакане очи и гледајући механџију плашљиво.

— Е дела сад мени реци, како ћеш сутра капетану казати.

Љубомир поновн задани му одговор готово од речи до речи. Газда му остаде задо-

вољан, па га посла да спреми све, што треба за чишћење ципела.

Црни се и тајанствено ћути високо небо, црни се тамна летња ноћ; не види се ништа, само севају пред очима некакве тамне нејасне слике: приближиш се каквом жбунићу, учини ти се читаво страшило... раширило се, разјапило чељусти, па иде на тебе, иде, али увиђаш да се растојање између тебе и чудовишта не мења...

Љубомир сео на врата од свога тавана, окренуо лице тамној помрчини и, као да се решава куд ће... Хтео би се кренути на пут одмах, али га задржава овака ноћ... Преко неба прелети једна падалица. Он се стресе и, крстећи се плашљиво, завуче се у сено...

IV

„Ђак београдске гимназије... Боже, је ли ово истина или сан!... Ја, Љубомир Васић, гимна... како оно кажу: гим-на-зист!“... мисли дечко и осврће се око себе, гледајући огромно величанствено здање, које се са све четири стране у наоколо склонило и опколило ову шарену, многобројну гомилу деце, дечака, младића ћосавих, младића с брчићима и брадицом, која се таласа, љуља и комеша без икаква реда, од које се чују узвици, смех, а над целом гомилом расплинуло се брујање и жагор...

Наш планинац се наслонио на неку градиницу од та̀ча̂ка, подигнуту у средини дворишта около некаква дугуљаста камена са

лименим поклонцем, за који му рекоше, да је та справа — сунчаник, па гледа тај велики, до сад не виђени, мравињак од деце, како се шарени разноврсном одећом, које не може довољно да се нагледа. Било је ту деце у прљавим и чистим, поцепаним и новим, затворене и отворене боје капутима; било их је у таким истим и још кратким и дугачким панталонама. Љубомира зачудише ови први, који су сви, махом, чисто одевени. „Што им то мајка òкрâти пеленгирице? Мора да није имала више оваког сукна“... Било их је у чистим и белим као снег, танким сеоским кошуљицама, са шпараним срмом чоханим јелечићима; било их и у танким сукненим чакширицама, а било их неколико, као и он, у масним, прљавим, искрљеним кошуљама од дебела кудељна платна...

И сву ту шарену масу гледа узбезекнуто, зачуђено сељаче, а у ушима му још брује одсечан, строг глас малог, чистог, седог директора, који прочита имена примљених ученика у први разред гимназије, и још тамо нешто стаде говорити, али он од узбуђења не саслуша ништа више, после свог имена...

„Љубомир Васић, ученик велике гимназије“... мрмља дечко у себи (рекли су му да се ова зове „велика“, за разлику од других двеју — палилулске и теразиске), готово гласно изговара целу своју нову титулу и чуди се како се то лепо срочило, да буде баш „велике гимназије“.

...Гледа у ове неме и страховите, за њега, зидине, како се дижу величанствено у високо

плаво небо, како трепере под сунчевим зрацима, и полугласно, блудећи малецким очима, понавља у себи: „Љубомир Васић, ученик велике гимназије“... И осећа како му се тада груди надимају јаче, како срце закуца живо, живо, брзо... и зна, да је сад на Маљену, само би полетео косом... Уз пут би се претурао главачки, одрао би кога јарца, и опет би трчао и трчао докле га ноге носе... А овако само подскочи од земље, као да га електрична струја баца, и гледа у децу око себе тако блажено, као да би се сад са свима грлио и љубио... И опет понавља: „Љубомир Васић, ученик велике гимназије“...

Отишао је затим на Калимегдан, завукао се међу зидине градске и предао се дугом, запосном маштању...

Дакле, свршено је: постигао је главну жељу. А колико се муке видело, колико се незгода претрпело, док се до тога дошло!... И стадоше се рећати пред њим сви догађаји од његова бегства...

Најмучније беше кад стиже у Београд, осврћући се путем једнако, бојећи се капетанове потере. Сад, кад уђе међу ове бескрајне гомиле кућа, кад пође кривим непознатим улицама, кад угледа толики свет, што непрекидно врви тамо и амо; кад познаде да је то свет други, сасвим други, туђи свет, не онакав како га је он замишљао; кад виде да се никоме ту не сме обрнути ни за што запитати, јер њега неће нико, ама баш нико да погледа... Сваки пролази поред њега, као да га и нема ту на

улици, или га обилазе равнодушно, не гледајући га, као да је он какав пањ, израстао на улици... Кад га поклони и увуче у своје чељусти та читава гора од кућа, великих и малих, пространих и окречених, и он се нађе као стегнут, заклопљен том громадом... Кад све то види и осети, Љубомир се препаде и зажали што га не ухвати капетанова потера, јер би му сад и онај пандур био тако драг... или што га не ухвати онај његов сељак и не одведе на Мањеп. Ах, он је тако јадан, тако сâм!...

Шта ли ће бити са њим?... Да ли ће пропасти, изгубити се у овом шареном свету, и умрети од глади међу каквим зидинама?...

Смишљао је у памети најстрашније слике мукâ, које га чекају, а оно изишло све тако просто и тако обично. Лутао је, гладан и неиспаван, једном усамљеном улицом, наишао на некаква доброћудног, како се њему учинило, чичицу. Чича га још из далека оценио и ко је и шта је и шта тражи. Брзо су се објаснили, наредили, и он је одмах нашао место, нашао кров и заклон, за чим му је највише стало... Од тада је непрекидно трчкарао по некаквим порукама и радио у кући као роб, радио без одмора, без сна... из сâта у сâт, тако непрекидно. Али се то њему није ни мало тешко чинило. Та он има своје место, зна где је и, што је главно, није више *сâм*.

Тек после, кад је с тешком муком нашао свог сељака, Светозара богословца, који се тек вратио из села, тада је разумео да му је ово место незгодно и тешко, да се ту не може

ништа учити, и да има много бољих места, где се мање ради и више користи.

О, како га је обрадовао састанак са Светозарем!... Хтео је пољубити сваку крпу на њему, која је још мирисала маљенском боровином. Није знао шта ће пре да га пита...

— Шта веле моји... тата, Вујица, стричеви? пита не дишући.

— Брину се, знаш сам... Сестре ти плачу и помињу мајку... она би много жалила, да је жива. Чули су да си овамо отишо. Чича Живојин вели: „Кажи му, ако га видиш, нека се труди на сваком послу. Није он отпао од мене, као вер од кладе. Боли, каже, мене срце за свом децом“.

Тужне, тешке сузе облише Љубомира; он стаде јецати неутешно, дуго.. сећајући се својих најмилијих, које је тако грубо оставио и који су га тако много волели. Али дечја туга није велика и дуготрајна..

Од овог срећног дана, кад се састаде са Светозарем, окрете се све у његову животу на боље. Досадање место напусти, нађе му Светозар много боље, управо најбоље, о каквом он није ни сањао. Затим настаде спремање за упис у школу.

— Дај ми сведочанство, рече му Светозар једног дана, да те пријавим за испит.

— Како... шта то?! зачуди се дечко, не разумевајући шта овај тражи.

Ноге су му се пресекле, жив је умро, кад му земљак објасни, да без тога не може бити примљен, а данас почиње упис... Дакле све

пропало, све муке и наде узалуд!... Али срећа, која му се једном насмејала, није га тако лако хтела оставити.

Напило се сведочанство за час, и са свим просто, без муке. Забринути богословац прогура се неколико пута кроз гомиле деце, која стајаху пред школским вратима, са превијеним табачићем, очекујући ред да уђу. Разгледа он добро десетину тих табачића, види да су то штампани бланкети, које су добронђудни и безазлени учитељи исправно попунили и својеручним потписом утврдили. Друге му тврђе у оно време није ни требало.

„Па и ја умем тако попунити... још лепше!“ помисли бистроумни Ваљевац, и кроз пола часа његова срећна мисао постала је дело. У то срећно доба ни „крштенице“ не беху потребне одмах — веровало се учитељу.

Истог дана Љубомир је био пријављен, а после неколико дана испитан и примљен у први разред гимназије.

Тако се свршиле све незгоде, које су га до сад ударале љуто. Шта ли га очекује од сад... како ли ће бити даље?... Плашљива зебња наплази му на душу, али је он одмах одгони својом чаробном реченицом: „Љубомир Васић, ученик велике гимназије“...

V

Ново место Љубомирово било је од ретких места. За такво „послуживање“ ђаци су добро плаћали ономе ко им га нађе. Била је то једна

мања и, по изгледу, сиромашна кућа, каквих је био препун Београд у оно време. Али чим отворите врата, одмах вас изненади све што видите унутра. Не видите никакве богаштине, али је ипак све унутра тако солидно, чисто, уредно... на вас заиеје отуд некакав нарочити дух уљудности, честитости, дух лепога, и ви се одмах гледате није се, цените је ли све на вама уљудно и у реду. У кући живи само једна баба са сином. Баба је рођена у Војводини, али је све до сад сачувала оне лепе особине кућевног реда, који је наследила од своје матере. Син јој је великошколац, у последњој години.

Љубомир не може очију да одвоји од свога господин-Николе. Приковао га млади великошколац својим необичним држањем... некаквом гордом уљудношћу, достојанственим погледом и покретом, па не може дечко да га се нагледа. Највише га буне оне мале, жућкасте па се преливају у црно, паметне господске очи, којима никад не гледа право, него некако у косо, и опет гледа човека у очи. Па ход господин-Николин!... И он је био мањег раста, скоро ћосав. Само по доњој вилици пробиле га меке, жућкасто црне маље. Па кад издигне рамена некако његовски и пође, Љубомир само блене и мисли у себи: „Бадава, овај ће некад бити министар!“...

— Имаш ли, море, каква одела? пита га господин Никола у очи дана, кад ће поћи у школу.

Љубомир обара очи и стидљиво гледа своју једину, скоро поцрнелу кошуљу.

— Нисам понео... 'нако, изненада пошо...

— Како изненада?

Реч по реч, и Љубомир повери своме обожаваном љубимцу целу тајну свога бегства.

Никола је био необично бистар младић, од оних старих великошколаца, који сваку занимљиву појаву дубоко аналишу. Он познаде одмах ко је пред њим, и како је и сам располагао нежним благим осећањима, и уз то, у приличној мери, маштао и писао стихове, заинтересова се дечком и стаде му у мислима рећати разне положаје, који га у будућности очекују.

— Добро. Ја ћу се заузети за тебе, али да будеш ваљан, рече му кратко.

Истог дана Љубомир доби од свога господина чисте преобуке, цело старо одело и обућу.

Боже, кад је видео себе у панталонама и капуту!... Осврtао се, загледао се дуго са свију страна, и никако му није падало на ум да је то старо, изношено, искрпљено одело, у коме он изгледа смешан.

„Баш прави господин, па то ти је... Их, да ме сад виде Милка и Мира!“... мисли и разгледа свој дугачки жути капут, што се прелива као крушков лист у септембру, који је некад био добар „иберцинг“, па ће и сад лепо послужити сирото ђаче.

У школи му рекоше, да је уписан у прво одељење. Пошао је у школу три дана мирно —

тихо, као сенка... Посматрао је све око себе радознало, гледао како се мењају учитељи сваког часа и с гордошћу рачунао: колико ће имати учитеља ове године. Сео је у последњу клупу, међу другове одевене као и он, од којих један имађаше и браду. Четвртог дана позваше га у канцеларију...

Кад је саслушао чика-Јоцин позив, устао је, пребледео и није знао ништа за себе.

— Љубомир Васић! зову те у канцеларију, одсечно и службено викну служитељ.

Њему само заигра нека тама пред очима, стаде га чак доле, испод груди, нешто стезати, и он неколико секунада стајаше као камен кип.

„То је оно... сведочанство!... Пропаст!... Свршено све!“... севају му мисли кроз главу као муње, и он се лагано провлачи поред другова, кријући очи од љубопитних погледа целе школе. Нешто му рекоше два његова суседа, он је чуо речи, али му оне не осташе у памети.

„Дознали!... Да се бега!... А моји... шта ће они?... У свет!“... мисли дечко, улазећи обумрлим ногама у пространу собу, у којој само угледа много, много људи... и сви се некако црне, као да су у тами.

Из те магле изиђе и стаде крај њега један мали, крутуљав, у наочарима, чичица, кога је он добро знао и већ се насмејао неколико пута чичиној шали, коју води са ђацима. Чича му метну руку на раме и као с неком хвалисавошћу узвикну:

— Аха... то је! Кажем ја... рече и погледа у једног натмуреног друга, који као да није до сад веровао ономе, што му је говорио.

— Јест, богобојажљиво дете! проговори попа, вероучитељ гимназиски, пошто га пажљиво промотри.

„Ухватили!... то је. Сад ће да привикну: на поље!“...

— Љубомире, бога-ти-си, проговори од некуд из таме његов професор рачуна, кога познаде по гласу, али га још не угледа: иди у друго одељење, па ме чекај, сад ћу ја...

Он се испе лагано у друго одељење, које је било баш над професорском канцеларијом, уђе и стаде близу табле, не гледајући никога; стаде као човек, који чека да му се очита смртна пресуда. Школа се утаја... Деца гледају, зачуђена необичном појавом, па не стижу још ни да се насмеју његовом изгледу. Али њега сад подсмевке не би дирале...

„Мора да је потказао неко од ових!... Видео Светозара кад је писао“...

Професор уђе. Бачке очи само прелећу са професорових очију на овога чудног погуреног дечка у дугачком жутом капуту, са прекрштеним рукама на грудима.

— Овај ће вам бити цензор, рече професор, гледајући редове несташних живих очију, које се све упрле у њега. Тако сте крâсни сви у целом овом разреду, да господа професори нису могли наћи ни једног, ко би могао одржавати ред... А ти Петре, бога-ти-си, боље да идеш за говедима по твом Златибору...

„Цензор... ја?!... Шта ово сваљује... Шта је ово лепо око мене!... А сведочанство!... не знају“...

Кад је пошао кући, после часа, дечко гледаше око себе скромно, бојажљиво, али у себи радосно понављаше: „Љубомир Васић, *цензор* велике гимназије!“

А цензорско питање у другом одељењу задавало је велике бриге професорима. Спреман је предлог директору: „Да се преместе ови окачењаци изнад наших глава“...

Првог школског дана, овај исти професор, који доведе Љубомира, разгледа одраслије ђаке и постави за цензора поменутог Петра Ужичанина, који је вйсом надвисно цео разред. Другог часа Петар предузе нову почасну дужност: узе креду, стаде уз чисту таблу и видевши безброј несташних малишана, не знајући им још имена, раскречи се, подиже обе руке у вис и, колико беше снаге у плућима и грлу, подвикну:

— М-е-е-е-р!... Ћутите-е-е!...

После неколико секунада појави се на вратима чика-Јоца, са преплашеним лицем, као да је пољевина у школи.

— Шта је?! пита он и гледа по школи, чудећи се што још не види крв или ватру.

За Јоцом истрча један професор.

— Шта је? пита Јоцу, гледајући по свима школским угловима. Ко је викао?

— Цензор, одговорише неколико гласова.

Цензор стидљиво обори главу, и са оним снебивљивим ужичким смешењем протепа:

— Ехе... А да ја: умирујем ђаволе... Кâ да је ударио о̀бâд у све...

Професор прсну у смех и стрча низ степенице.

За два дана изређаше још неторицу цензора у другом одељењу, и најзад сви професори дођоше до уверења, да су се у овом разреду, сасвим случајно, састала тако немирна деца, какве није упамтила велика гимназија.

Али оном малом професору у наочарима дође на ум паметна мисао: „Зар баш мора, рецимо, писме *људи* бити у првом одељењу?“ Тражећи подесно лице, угледао је скромна Љубомира...

Тако се сврши тешко цензорско питање у другом одељењу, и наш Љубомир постаде »цензор велике гимназије«.

VI

Љубомир је одлазио често и врло радо своме сељаку — богословцу. Поред тога што се осећао као пиле под крилом мајчиним, кад је уз њега, још га је тамо вукло и нешто друго. Он се заносио гледајући, кад удари звоно на вечерње, како из оних многобројних врата, која сва гледају у двориште, поврве многобројни младићи, на лаганим кораком, разговарајући се полако уз пут, примичу се црквеним вратима тако целом гомилом, крсте се и улазе у цркву. А за њима достојанствено ступа некакав дугачак брадат поп у дугачкој, необичној одећи. Кад га

је први пут видео, пропанта Светозару са страхом:

— Је л' то митрополит?

— Иди, бре... То је професор.

— Кака му је оно капа?

— Камилавка, што носе калуђери.

Кад год је могао, и он је одстојао са земљаком вечерње, замишљајући тога часа да лети право на небо, кад загрме двеста богословских гласова: „Господи возвах к тебје, услиши мја“ .. Грме одјеци сложног многогласног појања и проламају се под огромним тамним сводовима храма, тресу се и дркћу прозори црквени, колута се мирисљави дим измирне и звецкају ситни прапорци на сребрној кадионици... А дивљаче маљенско блене, слуша, и заборавља где се налази и шта се то збива око њега.

Она велика жудња за светом, за далеким простором, уталожи се код Љубомира и сад стадоше да се јављају нове тежње, управо нови идеали. Још код студенца је најрадије мислио о школи, али тадање мисли беху нејасне и неодређене. Сад, кад је постао чак „цензор велике гимназије“, није могао пожелети себи веће славе и радости, до да остане све овако како је, док год он не изучи све школе. Сад се школа истакла напред, пред свима његовим жељама, заузела му целу душу и испунила је најлепшим осећањима... Али су и одласци до Светозара постепено чинили своје: и они не остадоше без утицаја на ову меку, нежну и наивну душу. После честог ста-

јања на вечерњи, најрадије је претурао књиге, које лежаху растурене у скрињи Светозаревој.

— Их, колика је ова! рече једаред, разгледајући књиге. Кака ти је ово?...

— Прочитај. Видиш да пише: Свето Писмо, одговори му сељак, претурајући листове некаква уџбеника, који беше сав испаран крупним црквено-словенским словима.

— Аха, Свето Писмо! понови ђаче гласом, који казиваше да није никад чуло за такву књигу.

Отвори неколико првих листова и прочита један стих, која му прво паде у очи. Читаше: „и измахну руком својом и узе нож да закоље сина својега“...

Нешто нејасно, тамно, али познато му, провеја пред очима му при читању ових редака. Он настави даље: „али анђео Господњи викну га с неба и рече: Авраме!“...

„Аха, знам... То је оно, кад је Аврам хтео заклати Исака... Од куд то овде?“

Врати се очима и стаде читати целу „главу“ од почетка. Допаде му се. Лепше је ово написано, него што им је учитељ причао. Али при крају зане: стадоше се ређати некаква неразумљива имена и речи; он обрте неколико листова — опет позната прича о Јосифу. Читаше је, а кад пађе на речи: „сина је мојега хајдука; љута га је звјерка изјела... И раздрије Јаков хаљине своје, и веза костријет око себе“... Љубомир се заплака и крпом обриса сузе, које му полетеше из очију. У овоме причању пађе он некакву сличност

са својим бегством од куће, и тешко му паде на срце туга Јосифова оца... Замисли се, хтео би да мисли о кући, али му те мисли некако брзо ишчезавају из памети, а на њихова места долећу некакве друге — нејасне, магловите, не разуме их баш ни мало, али осећа некакву топлину, некакво задовољство од њихова присуства. Под утицајем тога осећања, он отвара књигу скоро на половини и чита: „Не било дана у који се родих, и ноћи у којој рекоше: роди се дјетић! Био тај дан тама, не гледао га Бог озго, и не освјетљавала га свјетлост!“...

Обузе га страх... Какав ли је то зли живот, који се овако проклиње! У исто време он беше на чисто с мишљу: да му се не може душа смирити, док ову књигу не прочита.

— Је л' твоја ова књига? запита он Светозара, после дуга чекања док овај сврши читање предмета. Али није погодио време, јер је богословац баш сад предузео последње „слишавање“ из прочитане задаће.

— Моја, проговори он, не гледајући не само у књигу но ни у шта; очи му блуђаху неодређено по зиду и прозору; као обично кад се човек дубоко занесе једном мишљу.

— Дај ми је да читам... ако ти не треба, прозбори дечко бојажљиво.

Светозар само баци око на књигу и, као да говори неком другом, рече:

— Није то за тебе још. Нећеш је разумети.

— Еве пуно прича, славе ми!... све што смо учили у школи. А кад пађе оно неразговетно, ја прескочим.

— Добро, узми, одобри му овај, само да га остави на миру.

Љубомир брзо устаде и оде, бојећи се да се Светозар не предомисли.

Сад је имао само једну бригу: да удеси своје послове тако, како ће му бар свако друго, треће вече остајати времена за читање ове занимљиве књиге. То је било, код оваквих људи, где је он становао, лако удесити. Рада школског још не беше много, посао у кухињи буде брзо готов, јер га је мало: опрати неколико тањира, очистити „господинове“ ципеле, то је све. На после седне за чист, велики кухињски сто, примакне ближе малу лампицу, узме ону чудну књигу са црним сјајним корицама, погури се онако сељачки и наслони браду на песнице, па се занесе, пратећи благословени Израиљ у његовом дугом, мучном и занимљивом лутању по пустињи...

На Петковачу беше ред другог одељења за цркву. Љубомир је тај дан очекивао с великим нестрпљењем, јер је дознао од богослованца, да ће митрополит служити тога дана Још му је остала та жеља: да види митрополита, и то баш кад служи. До сад никако није могао уграбити прилику да га види, па је често помишљао од разних људи: да не буде то митрополит. Чак је једном од некаква хаџије са Теразија, за кога му после рекоше да прави ћевапчиће, помислио: да ли је то митрополит?...

Улазећи у цркву с ђацима, Љубомир се одвоји из реда кад дођоше близу иконе за

целиваше, стаде побожно пред икону, прекрсти се и наже чело да га свештеник помаже, па извуче из жутог капута, који је од масти и других састојака већ добио затворењу, кафену боју, своју малу и необично прљаву марамицу, одреши некакав завезак, извади бакрени марјан и спусти га на икону. Сви га другови посматраху са чуђењем. И пре им његово лице беше необично, али сад... сад је много необично. Она прелашња скромност, онај тих, бојажљиви поглед, све се утростручило и прешло у некакву побожну збиљу, која изгледа смешна на дечјем лицу.

„Овај ће у свеце!“ рече један дечко са подсмехом. Многи му прихватише шалу и насмејаше се; али их беше који гледаху зачуђено и озбиљно: да је то човек, насмејали би се и они, или жутом капуту, или прљавој марамици, или тако нечему... А овако: дечко као и они... па се упреподобио .. Чудно... чудно!...

„Стига мом оцу!“ рече попов синчић, смејући се са њима, који је знао коме припадају новци са иконе.

Љубомир, погнуте главе, гледајући само пред ноге, стаде с краја до својих другова. Прекрсти се побожно, подиже главу и одједаред рашири очи, као да је највеће чудо угледао... Право пред њим, на узвишеном, покривеном црвеном чохом, амвону, окренут њему леђима, стајаше *неко*, обучен исто онако, као што је насликан св. Сава у његовој школи. Његга тежну нека пријатна, слатка радозналост...

„То је *он!*“... помисли ђаче и стаде са чуђењем и насладом посматрати, како принесоше *томе* некакве свеће и дадоше му у руке. Он стаде махати свећама и обрте се народу...

Љубомир закри очи рукама... Би му необично страшно и веома слатко од те појаве, и он скиде руку и погледа... Лепше, много лепше но што је насликан св. Сава... сјајније, светлије, чудније и живље прелива се, трепери и блешти ова нова и ванземаљска слика пред њим...

Ту, у тој светлој златотканој одећи, у оној необичној кући, за коју је и сад држао да мери двадесет ока, у свему томе што се види очима и што је тако светло, замишљао је дечко да су смештене све особине светитеља, о којима је слушао нешто у школи а највише од покојне мајке. Ту је свемогућа сила, која обара, ништи, ствара, одузима живот, даје здравље и срећу... Пред таком појавом Љубомир је остао скрушен, збуњен и занесен. Заборавио је да се крсти и моли Богу, само је гледао, гледао... и осећао како се лагано пека нова, сасвим необична жудња увлачи у његову душу. Он је још није умео јасно схватити, али се она тицала овога сјаја...

Дечко је већ замишљао себе у тим сјајним одеждама, али тако да то није он, него онај старац, јер како би могао бити он такав!... Па опет је он то некако у својој главици помирио, и опет је остало: да и он и онај чича буду у тим одеждама... и он да је исто што чича, и чича да је *он* или *као* он... тако нешто...

Од ове службе Љубомир стаде још брижљивије читати Свето Писмо, али није заборављао ни школу. Већ је знао доста лекција о некаквим минералима, о кристалима, о тврдоћи и хемиском саставу соли, злата и будибог-с-нама!... што он није ни мало разумевао нити знао зашто ће му такво знање. Знао је доста лепих ствари из земљописа, јер је то професор лепо причао. Бележио је како се изговарају немачка писмена ај, уи итд. и пљуцкао од муке са својим професором, јер му је та наука тешко ишла у главу. Слушао је монотона ђачка причања пред попом, научена из књиге на памет, али је он све то знао далеко лепше и живље испричати...

Тако се, постепено, текло мало по мало знања, и кори·нога и бескорисноga, и он је напредовао у школи.

Једаред, претурајући Свето Писмо, загледа се у „Пјесму над пјесмама“. Одмах на другој страни нађе на некакве речи, које му се учинише незгодне за ову свету књигу, а једна му се баш учини срамотна. Дуго је премишљао о овим незгодним речима, читао их по неколико пута и све више се бунио њиховим смислом, који му се по некад учини заношљив... онако младићски. У том нађе његов господин.

— Господине, шта је ово?... Да видите... некако друкчије...

— Ама ти једнако ту твоју књигу! вели му господин, смејући се и прилазећи к столу.

— Тек 'нако... залудан!... Него гледам шта му је ово: до сад све беше 'нако...

— Хм... промрмља младић и загледа се у редове, које му Љубомир показа. При првим редовима подиже књигу и стаде пажљиво читати. Љубомир опази како се мења лице „господиново“, како му игра несташан осмех на уснама, како му очи необично пламте, како му се ноздрве јако шире и скупљају...

— Хм... ђаволља посла! промрмља он у себи, а гласно рече: Него знаш, није ово за тебе... Чудни су ови свети књижевници: неки пут се и они прођаволе...

— Је ли то светац, господине,.... што ово пише?

— Хм... светац!... „Од куд ће му, врага, знати... Соломунова пјесма над пјесмама, вели се овде“. И он се стаде сећати шта зна о Соломуну: „Соломунов храм... мудрост... и од некуд му дође на памет — Соломуново слово!“... Јест, јест... мора да је светац. Него кажем ти: остави ти ово, не разумеш ти ове ствари... А ја ћу ти донети, ако хоћеш да читаш, што лепо.

Љубомир се обрадова таквој понуди. После два дана добио је *Робинзона*. За децу са јаком маштом ова је књига прави хипнотиста, који их сугестује и заузме све њихове мисли на дуго време, а многи целог живота не могу да забораве осећања, која су имали при читању појединих сцена...

У Љубомировој глави настаде хаос: помешане се слике Аврама, Лота и његових племенољубивих кћери, Навина, Јова и других са сликама Робинзона, Петка, пајагаја...

И он се сам нађе у распутици и стаде се осврта-ти око себе. Прво што угледа сад боље, беше суседа, средовечна жена, удовица, која је становала баш до његове куће. Она га је чешће звкала, али му је газдарица рекла да се не одзива тој жени, која само један посао има: одмамљује „млађе“ из суседних кућа и намешта их на друга места.

Али Љубомир сад стаде мислити: „Кад знам шта она хоће, онда је се не бојим. Дај да видим баш... да чујем шта ће рећи“.

Излазно је од опасне суседе са пуном главом прича о његовој госпођи: како је то зла жена, ципија, помреше млађи од глади, па хоће и да се туче... А тамо, где му је она нашла место, живеће кô бубрег у лоју; све ће му се готово донети, и он ће бити као прави господин. А за време може и код ње поседети и може му долазити сваки дан онај богословац...

На вратима дочека збуњена дечка слушкиња суседина, девојчица, старија од Љубомира. Одмах се на њој могло опазити, да је то већ прекаљена права београдска слушкиња, са свима пороцима и недостацима својих дру́га̂.

— О, господин-ђаче, дакле смо се смиловали да учинимо посјету мојој госпођи! А молићемо, што смо ми тако горди?

— Ја не бих рекô, одговори Љубомир наивно. Ти вала баш ниси така... а и госпођа...

— Ха-ха-ха.. Ама ти, *ти* млади господине, она погледа пропично његов жути капут и некакву извешталу шубару: што си ти

горд, те се не може с тобом ни речи проз-борити?... Мустра и јеси: ђак!...

Љубомир се збуни и неколико пута премести тежину тела с једне ноге на другу... У том се сети смелих Лотових кћери, ослободи се и погледа ову језичну цуру право у очи.

— Тхе... нисам баш тако, како велиш... Али што: ђак, јабогме!... Мене је дика, а ти се потпрдуј колико хоћеш, довршн он увређеним гласом.

— Луф, наљутио се! А да ниси горд, ти би бар свако вече стао са мном пред кашју, да мало поразговарамо. Па ако се бојиш твоје госпође, ја имам моју собу, где смем примати госте... Па би могао довести и оног твог кудравог богословца. Ја бих вас лепо дочекала...

После тако лепо и јасно исказаних жеља, Љубомир оде право Светозару, па му стаде наивно причати, како су добродушне и суседа и њена слушкиња. То су, без сумње, оне „добродушне“, о којима му је он причао?

Младић се прену и стаде потанко распитивати о целом разговору, нарочито о једподушној жељи сусединој и њене слушкиње.

— Пита она, знаш, одговара му Љубомир: каки ти је оно младић, што ти долази? Ја кажем већ тако и тако... Добар неки младић, вели она, и ваздан тамо... Заборавио сам... Тек каже: да ја будем код ње, а ти да долазиш у вече.

— Тако, брате, тако ми кажи. А слушкиња?

— И она то исто. Вели: онај гргуљави... Добро ће нас почастити...

— Љубо, кажем ја: биће ћара!... Само ти мене слушај, рече весело и стаде намештати своју кудраву косу. Ту он одмах изложи дечку цео програм, по коме ће се он упознати са суседом и већ гледати даље... а Љубомиру пада у део слушкиња. Он се постара и да објасни дечку његову задаћу, али Љубомир на половини разговора плашљиво замаха рукама.

— Нећу... немој ти мене!... Очију ми не могу, страх ме!...

— Ама добро, Србине, разуми се: ти залагуј слушкињу како год знаш неколико дана, док се ја добро упознам с газдарицом, па после ћу ја и код слушкиње у госте. Биће ту части!... А ти чувај твоје место...

— Нб, знам ја да она све лаже... Зар ја не видим како је мене!...

Светозар оствари свој план, и после недељу дана Љубомир се наслушао хвалисавих прича о провођењу и уживању свога сељака. И ове приче и даље посматраље ових догађаја унеше у његову чисту душу нека нова осећања, која стадоше долазити у сукоб са његовим досадањим тежњама.

Љубомиру се одједном отворише очи: он стаде разумевати да се у њему јавља нека нова, још нејасна, али већ обележена тежња, која га гони да чешће извирује на вратнице, кад тамо на другим вратницама стоји ђаволаста слушкиња; да на часу веронауке премишља: што га онда не притисну Милка, кад га обори у јаканју, или: што он њу не обори,

на да је притиснe... да у својој постељици ноћу, кад намакне жути капут на главу, ствара слику Соломуном опеване лепотице и после испреда разне догађаје, у којима би он и та лепотица играли главне улоге.

Али све те слике и маштања беху веома наивне, чисте, детиње... „Она Соломунова... мисли дечко у мраку: већ мора да је нека царица... а лепа! Па се ја са њом оженим... зна се: кô бајаги, није од истине... Па право мојој кући. Хинтов царски сав од злата, и већ све се блиста... царска посла!... А *она* све тако уза ме... па топло, слатко... Пред селом, крај пута, баш уз његову ливаду, стоји Веселин Ђурић, онај што ме жестоко у школи шамарао. Стој, бре, сад да те питам!... А он кад виде како смо се загрлили ја и царица и кад угледа сва она царска чуда, паде у прашину... Нека га... А тамо стриц... гледа и не верује... А и ја се кријем иза царице, да ме он не види... После: оцу баш и не морам... готово и не смем тако ићи“... И сад отпада из даље радње царица, него сам он усео у хинтов, па тако величанствено излази пред оца, као „цензор велике гимназије“...

VII

Прођоше две непуне године. Љубомир већ момче. Дува љута мећава са Маљена, па затрпава цело село снегом и мразом, а он мора чак на ливаду, да положи стоци сено и лисник. Обуче свој стари жути капут, једини остатак

прошлих срећних дана, који га одмах, чим га обуче, навиче на маштање, па стане газити по пртини или целцу — како се деси, — погури се и сагне главу, а мисли се стану колутати и рећати, све једна за другом, све брже и брже... Он не осети како дође до котара, око кога се окупила гладна и премрзла стока; не осети како му је чело слећено, како не може да обухвати рукама ледене рогуље, како с великим напрезањем пребацује плáску по плáску сена преко врљика... Иде, врши посао, враћа се, а једна стална мисао, која се већ одавно утврдила у њему, заузела га свега, па врти, врти...

Кад је себе оставио Београд! Већ се посељачио сасвим, нестало је и последњег знака београдског „полира“, само га жути капут опоминьаше, да је и он некада био *нешто* — цензор велике гимназије!... Али сад, овако занесен, претрпан грубим и тешким сеоским пословима, чисто не вероваше своме некадањем благованьу. А све налете одједном, као вихор на врелој ведрини, и пресече, поруши, однесе све његове тежње, његове детиње нејасне идеале...

Србија поведе рат за независност. Љубомир беше у другом разреду. Једног дана распустише школу, рекоше да прелазе у старије разреде сви они, који имају добре годишње оцене. Прочиташе њихова имена: и Љубомир прелази у трећи разред. Изишо је из школе празна слећена срца, са неком злом слутьом

на души. „Да ли ће још икад прекорачити овај значајни праг, преко кога се улази у науку?...

Београд опусти. Одоше сви људи на завичну свету дужност; одоше и професори, одоше и старији ђаци, и Светозар оде са некаквом „легијом“, оде и „господин“... Љубомир се осврта један дан по Београду, па се и он реши да иде своме родном Маљену, кога већ две године не гледа очима.

Давно је то било, чини се Љубомиру. Тек је лето било ослáвило, а ево зиме на измаку. Шта се терета, за то време, преко главе претурило, колико се муке видело. Оде му брат на границу па за њим и отац. Остаде сва кућа на леђима невешта момчета. Радио је много за своју кућу и то му не беше тешко, али је још више радио под кулук, за туђе куће, где су остала сама деца и по једна жена, и то му беше веома тешко.

Али прође све. Настаде примирје, па затим мир; вратише се његови са границе и наступише изгледи за боља времена. Свет се намучио до највеће мере, до врхунца, па је сваки мислио да се више не може издржати и да после кише и мећаве мора једном огрејати јасно сунце... Тада ће и школе почети, наставиће се у целој земљи прекинути рад.

Све беше како треба и обећаваше да ће се наставити срећни дани за Љубомира. Али одједном дође *оно*.

Никако не може да се сети кад је то почело. Све мисли о *томе* некако почињу од Београда, али он ипак не може да се сети кад

је то било, кад се јавила у њему прва мисао. А у самој ствари то није почело једног дана, ни месеца, па ни године... И сада, кад је већ у њему сама мисао, кад га је она заузела свега, он и сада није начисто ни са собом ни са својом мишљу.

Једно само он разуме добро и јасно, и то је почетак од *онога:* зна да више неће ићи у школу, то је сâм смислио и то ће тако бити... Зна још, да неће остати ни код куће — ту нема никаква посла, тако је још *онда*, код студенца, одлучио.. Зна да ће ићи у свет... И сад настаје *оно*...

Не зна кад и зашто му је то пало на памет... Тек онако дође му у главу: „Да проведем неко време у манастиру... 'нако само... Није због чега... нећу ја ту остати. Него тек, да видим и то“...

И од кад му је дошла та мисао у главу, од тада он не мисли ни о чем другом. Најчудније је, како се реши да напусти школу, а и он сам не зна како му то дође, нити жали за школом. Ако хоће, може сутра ићи у Београд, али он неће и зна зашто неће. И сад, враћајући се од стоке, спрема се да утврди са оцем све, јер му је још раније поменуо за своју намеру.

— Синко, рече му отац, ти одавно радиш на своју руку. Шта ћу... ми смо прости људи, а ти си толике чкоље учио... Ради како знаш. Али те само једно сви молимо: немој се калуђерити.

Љубомир уздрхта; као да га мучи нешто по срцу, нешто се у њему смрзе, следи... Одкуд то, та мисао!... А њему то никад није ни на ум падало...

— Јок, море... промуца он гледећи, како се старчеве очи заводњише, како из њих капуше две сузе. Па пренесе очи у други крај — тамо брат Вујо отире очи песницама, а две сестре, уз њега, покриле лице широким рукавом... — Кажем вам... шта ви је данас?!... довршн уздрхталим гласом, па и сâм бризну плакати.

— Сви тројица сте моји, наставља старац кроз плач: сви сте ми једнаки. Ако смо и сиротиња, можемо живети...

Једва се утишаше.

Љубомир седе на тропожац уз прочевље, са кога се дизаше, вијугајући се, велики пламен уз оџак, рашири се према њему и стаде гледати како се диже у вис пара са угрејаних мокрих чарапа и дизлука. У кући настаде дуго нêмо ћутање, које, како изгледа, не хтеде нико прекидати. Сестре одоше за послом, а они, отац и синови, сеђаху гледајући у пламен, премишљајући сваки за себе једну исту, тешку, суморну мисао...

„Шта је њима пало на памет... Буди бог с нама!“... премишља момак и смешни се пронично и усиљено. Још му дрхћу усне и куше се на крајевима, и он осећа да му још стоји на срцу сва она тежина, што се навали на њега, кад отац помену калуђерство.

Да ли му то заиста није долазило на ум до сада? Он вели да није, и без сумње није никад до сада помислио јасно: идем у манастир да се покалуђерим. Али од кад га је заузела она једна мисао, од тада се непрестано уз њу помаљају и некакве нејасне калуђерске слике, у којима често Љубомир, као у сну, види себе сама... Али то су само слике, тек онако... а мисао о томе била је далеко.

„Баш није требало ни говорити са њима о томе... Само ме забуњују! Ето, и сад ми је некако тако... тешко ми“. .

Кад се опростио са својима и пошао од куће, Љубомир сврну на трла у потесу. Знао је да ће тамо бити Мира, па да се и са њом поздрави. То му је једини друг из младости...

Око разбацаних, по реду, гомилица сена, окупила се гладна стока, па жудно савија и купи у уста суху траву, а из оближњег трла бије дим кроз слеме, кроз бâџу и кроз саму шиндру, којом је стâја покривена. Кад се Љубомир наже на врата, удари га јâра по лицу. На самој средини стâје Мира наложила велику ватру, па се изребрила према ватри, на великој гомили сена; устурила главу и гледа кроз бâџу. Кад он уђе, девојка се прену и скочи с лежанке.

— Ене де!... узвикну она изненађена и погледа госта искрено, другарски.

Од маљенског дивљачета постало је право обично девојче. Сад је друкчије одевена и

очешљана, друкчије се и држи и говори: сад јој ни на памет не долази дерање јарца.

Љубомир заузе половину њене лежаљке, седе на сено и подупре леђа о тренице па стаде гледати у пламен; она се спусти на другу половину, подаље од њега, и, очекујући да он проговори, стаде гледати у чађава брвна.

— Ето, дође и тај дан, проговори Љубомир, да се иде у свет!

— Чула сам, рече она, не старајући се да прикрије жалост, која се показа на лицу јој. Бо'зна ћеш у манастир?

— Јâ.

— Нећеш, ваљад', остати тамо?

— Јок.

— Баш се ти нађе по свету! Знам *онда*... загледаш се тако у маглу и ћутиш пола дана, па после ми велиш да те вуче нешто у ону маглу, тамо у свет... Је л' ти и сад тако, Љубо?

— Шта?

— Вуче ли те, велим... у манастир?

Он поћута неко време, па одједном као да доби вољу да све искаже шта му је на души, исправи се на сену, очи му засветлеше и он проговори:

— Знаш како ме онда вукло... То није било ништа. Све ми се чини: да стока не опусти стричеву њиву, ја не бих оставио Маљена. А сад је друго... друкчије је ово...

— Како, Љубо?

— Сад ме је страх... Не знам како то: вуче ме и баш волим, много волим да идем тамо и да све видим, али ме страх. Писам се

бојао онда, кад нисам познавао другог места до нашег села... Онда сам кренуо слободно, баш као да идем у госте ујацима; трчао сам преко непознатих места, као преко маљепских коса. А сад... ђаво га знао...

— Је л' ти тешко поћи?

— Није... баш ми је мило... Али ће ме бити страх, кад оставим наш потес.

— Како ли је тамо, Боже? рече девојче после краћег ћутања.

— То и ја све мислим. У вече кад легнем, па зажмурим, *оно* ми одмах дође. Најпре ми се бласâ, далеко пред очима, нека мала — мала лоптица... игра, игра ми пред очима и сто је све ближе к мени. . И што год ближа, она све већа и већа... после као тањир, па као тепсија и тако редом, док не нарасте као кућа, и већа... Па све ближе и ближе... и таман да ме удари у главу, оно некако прође кроз мене, па се опет врати натраг и стане играти далеко, као неки велики, велики коњ... Ја му лепо видим сâпи, и једна му је нога као. . Боже ме прости, већа од торања Саборне цркве у Београду... и толике су све четири... Па игра, скаче и што ближи мени, он све већи... већи је од Маљена и Повлена уједно... и ја све чекам кад ће да ме прегази и задави, а он се провлачи око мене, као да је сав од ваздуха...

Мира пребледела, раширила зенице, и на лицу јој исписан велики ужас. Гледа у некаданьег друга, као у неко чудовиште, и пита

се у страху: да ли је он још човек, божји створ, или се већ прометнуо у какво чудо?...

А Љубомир, не гледећи на њу, са зажареним очима, са раширеним зеницама, управљеним у љубичасто ватрени стуб, што се вије пред њим, шушти и пуцкара, наставља започето причање:

— Тако то једнако, док ме не пусти нека слабост у глави, што ме обузме чим легнем. Онда се окрећем у постељи и ништа не знам где сам; после не знам како сам окренут: не знам где су врата, ни пенџери, ништа... Па кад и то прође, онда станем мислити...

— Мислити... понавља Мира гласно, од страха, тек да се јави и она да је жива.

— А ја кад почнем мислити пођу, то траје до зоре, баш до самог сванућа... Шта пута у Београду тако почнем мислити, шмркћем, превртећем се и одједном чујем да звони јутрење. Кад пре, не знам ни ја... чини ми се тек сам легô. Тамо ми је то и почело, а већ овде једнако, сваку ноћ...

— Па је ли све мислиш о манастиру?

— Најпре сам све о другом којечему. Највише сам мислио о мојима и о теби, о нашој игри и тако.. Он хтеде поменути да га је и Милкина слика у тим ноћима много занимала, али се уздржа. — После сам о школи, о цркви и митрополиту... о томе сам много мислио И тамо још... читао сам неке књиге, па сам много о томе мислио.

— Па то је све друго...

— А кад дођох овамо и кад одоше сви наши на границу, почех опет мислити. И ту ми одједном дође *оно*... Више никад нисам ни о чем другом мислио, само о томе.

Мира постепено дође к себи, али јој Љубомир од овог часа постаде као нешто друго, што не личи на човека, или што није прави створ божји, него се узео са неким силама, вилењацима, шта ли су. Она више не имаде за њега онако искрена другарска погледа, с каквим га дочека при уласку у трло.

Љубомир ућута. Читав час је ћутао и царакао штапићем по растуреним прегорелим жишкама. Није му се шило одавде... Хтео би дуго, дуго седети овако у самоћи, уз пуцкараље веселе ватре, са својом другарицом, и макар не говорити ништа, само ћутати...

Пухор се стаде хватати по сјајним жишкама, које догореваху, и севајући још по кадшто слабом светлошћу, умираху, туљаху се, као што се постепено ту̑ле сви човечји идеали... као што се лагано ту̑ли живот човеков, или можда живот целог човечанства?...

VIII

Помрчина је густа; чини ти се рукама би је мешао. Снег сипа и веје густо, јако, као да хоће нарочито, на измаку зиме, да плаши сиротињу и да покаже своју невиђену силу. Ма узаман му је труд: брише топла југовина, па га топи и цеди још у падању.

Под ногама усамљена путника, што се лагано провлачи манастирском реком, пљескa се густо хладно блато и једва се назире црна пруга, што вијуга кроз бео снежни покров. Путник већ нао у очајање од зла времена, умора и глади. Свуд око њега, и десно и лево, склопила се огромна планина, којој, како изгледа, нема краја, а доле, поред сама пута шушти, ваља се и брује манастирска река, низ коју уморни путник већ три часа корача. Прошао је давно свих девет манастирских воденица, и сад се љуто каје што не остаде у којој да ноћи. Доље му много тешко, хтеде кукати из свег гласа, неће ли га жива душа чути, кад се неко иза самих његових леђа продера:

— Ко је то!

Љубомир одскочи у страну од страха и изненађења, али угледа да је и онај непознати намерник, још пре њега, клиснуо на другу страну, баш у целац.

— Ко си? викну опет онај, али много мекше и присебније, јер се досети да су се обојица уплашили један од другог.

— Ја... ја сам... ђак, промуца Љубомир више од забуне но из страха. Идем у манастир, па сам, канда, залутао?

— Ниси, брате, ниси, одговори онај из мрака пријатељским гласом и приђе му. И ја сам ђак манастирски... хајдемо заједно.

Љубомира као да огреја сунце; поће весео за својим вођем, који нешто у себи мрмљаше.

— Ја знам идем... поделио тамо ујам, па се нешто замислио.. Тавоље ово време!... Кад пред самим мојим носом — човек! О, 'натеме!... У мал' не дрекнух...

Љубомир се насмеши, али му одмах, веома пријатељским гласом, одговори:

— И ја се, вала, уплаших жестоко. А било ме страх и од ове пустиње... све нѐмо!...

— Зар се ти бојиш ноћу? запита манастирац с прекором, као да би хтео рећи: „Видиш како ја сâм путујем. па се никог не бојим!“...

— Јок, море .. Него сам се уморио од дуга пута, а запао у ову дубодолину, па мислим да сам залутао.

После неколико минута Љубомир се грејао и сушио поред топла „шпорета“ у манастирској кухињи, а око њега се окупили љубопитни манастирски ђаци и момци, па слушају, разјапљених уста, његова причања о путовању, па онда и даље о школовању, и тако редом све, док се неко не сети, те изнесе пред уморна приповедача хлеба и пасуља...

Зашло се дубоко у ноћ; ђаци се разиђоше по собама, момци се поређаше око шпорета, а Љубомир, добивши неку крпетину од момака, леже на једну клупу, покри се и заспа истог тренутка.

...Јасно и чисто звони најмање манастирско звоно, и његов танки и сребрни глас одјече кроз јутрењу влажну тишину, губећи се тамо у дубоким планинским склоповима. На први звук звона поустајаше момци, стадоше се облачити са журбом, и како се који спреми,

одмах излази из кујне. А из дугачког ходника, који се пружа пред свима ћелијама, пред огромном трпезаријом и кухињом, чује се оштро заповедничко гупљање и незгранно лупање поткованих, по свој прилици веома великих цокула, о под постављен до половине циглом, а испред ћелија даскама.

То игуман чини своју обичну јутрењу шетњу, докле не види да су поизлазили напоље сви калуђери, ђаци и момци, потом се враћа у своју ћелију и наставља прекинуто спаваше, уз пријатно брујање црквених јутрењих песама, што се разлева отуд из храма...

Љубомир још спава. Савладао га тешки умор, занео га топал загушљив ваздух, па ништа чу звона ни журбе момачке; а ови се и не сетише да га пробуде: сваки се бринуо само о томе, како ће што пре шмугнути поред игумана... Кад се утиша све, отворише се лагано кухињска врата и кроз њих проће омлаћа, чисто одевена, повезана великом вупеном марамом у накрст преко груди, лепушкаста жена. Прије шпорету, у коме још тињаше ватра, постаче угарке, убаци још дрва, подиже се и угледа на клупи нешто смотуљано, згурено, чудновато.

— Шта је ово? рече она гласно, пришавши клупи и разгледајући увијеног успаваног ђака. Ej, море... ко си?... Устај, свануло!

Љубомир се пробуди, и опазивши жену уза се, скочи и стаде трљати очи песницама.

После кратког времена и Љубомир и жена дознаше све, што су хтели једно о другом

знати. Љубомир сазнаде да се жена зове Марија, да је ту из оближњег села, да има мужа и двоје деце, да је, већ четири године, овде у манастиру „код господина и тако... рачуња се као куварица“, али признаје да није баш тако вешта куварском послу. Љубомир, и ако још чист и наиван, досети се да ће ова крупна развијена Рудничанка бити као нека домаћица у овој кући, па стаде још више пазити на себе и обарати очи.

У том утрчаше у кухињу калуђери и ђаци, па сваки стаде облетати око Марије, тапкати је по раменима и запиткивати.

— 'Број'тро, тетице!... хи-хи-хи... викну један ћосав млад калуђер, око својих двеспет година. Дохвати „тетку“ за врат хладним као лед рукама, развуче своје широке, дебеле, ћосаве усне, од чега му цело лице постаде округло, збрчкано и усплено весело, па се опет насмеја својим ситним загушеним смехом: хи-хи-хи...

— Нос' те ђаво данаске! викну Марија, смејући се и бранећи се. Каки си ка̑ гуја...

— Тетко, роде... Да ли је готова вода за мој тај? рече, стењући, мрштећи се и превијајући се, старији од првога, калуђер. По његову целом држању и говору изгледа да су га спопале све болести овога света, и он се сам чуди, како може још да иде, једе, пије... Има му тридесет година, висок је одвећ, сух, смежурана лица, које је обрасло густом, дугачком, жућкасто црном брадом.

— 'Ођеш сад? смеје се тетка, турајући му шипак под нос.

— Не, да га омрсиш сабаиле, док не пије лековиту ракију, викну први калуђер, отурајући теткину руку.

— Тето-о-о... Дедер нашу кајмаклију, отеже трећи, средовечан калуђер, смеђе, чупаве, гргуљаве косе, груба, широка, простачка лица, на коме је утврђен исполински нос, љубичасте боје. Беше висок, крупан, развијен и силан као столетни грм; глас му наликоваше пролетњој грмљавини.

— Чекај, бре, Максиме: видиш ове ђаволе, одговара му тетка и осврће се око шпорета, тражећи судове за Арсенијев тај, за Максимову и њену кајмаклију, којој неће маиисати ни онај ћосави Василијан. Али је сад окупише ђаци са поздравима. Обојица беху младићи, испод двадесет година, живи, окретни и весели.

Љубомир стајаше у свом куту, претурајући очи с једног лица на друго, шмркћући и чешући се испод десне мишице, не знајући шта би друго радио. Василијан га спази одмах, па као лопта одскочи од тетке и стаде пред њега, смејући се и лупајући длан о длан од чуда и смеха.

— Хи-хи-хи... Како 'но, како... он?... узвикну и пружи прст на синоћњег Љубомирова вођа. Како је дрекнуо Вељa, кажи право... Хи-хи-хи... Ко се више уплашио? Хи-хи-хи...

Издвоји се од шпорета и Велимир, па се и он стаде смејати.

— Хо-хо-хо... Бруке људи!... Да чујете. Идем ја ноћаске из воденице, скоро глуво доба... Таман се нешто замислио, кад пред мојим носом мрда црно... Дрекнух, на што игда беше снаге ђиласнух у целац... Док ја летим у целац, а онај скаче на другу страну, бега од мене...

— Хи-хи-хи... ђаво од ђавола!... смеје се Василијан.

— То би било да сте се срели ти и отац Максим, одговара му Велимир.

— Уједај, дете-е-е... отеже Максим, мљацкајући великим незграпним устима и пуштајући затим из грла дубок отегнут глас, који личи на а-а...

— Е, роде, ја ћу за лекове, уф-ф... Нешто ми од ноћас сева десна страна, вели Арсеније, нагибајући се на десну страну и мрштећи се. А ти ми спреми, роде...

— Нађи ми, Василије, ђегођ татуле, да му искувам у тељу, смеје се тетка и приставља ђезве.

— Са тим се не шали! викну болесник преплашено и побеже на поље.

— Хи-хи-хи... превија се од смеха Василијан и прилази Максиму, који се, после дуга премишљања, одлучио да извади и отвори дуванару.

— Гле, набавио тазе, па и не нуди. Нећемо тако, Максо! узвикује весељак, пружајући руку дуванари.

— Е, белаја!... Шта ће остати мене, оногај... Тако ви свакад. Навали, а Макса суши

зубе! одговара Максим, кријући дувањару у хаљину. Суши зубе-е-е... понови он, савијајући цигару.

— А-а... тако ли је! викну Васа, севајући очима бесно. А ко попуши са мном оку дувана, што донех из Крагујевца, а?... Коме дадох три велике тӯре... оне што добих из јагодинске, а?... Онда је Васа био добар за ортака, а Максим пурња̂ све цигару за цигаром... Чекни де, Максо, платићеш ти то! узвикну љутито, изиђе из кујне и лупи вратима.

— А-а... чује се онај громки звук из Максимова грла, а он се малко променио у лицу: неко би помислио да га је стид, али није; њему је само малко необично због ових Васиних напомена, које су све истините. Али нека га, мисли у себи Максим, одљутиће се, а мени ће остати доста цигара, што би их он попушио.

За то време је тетка распитивала ђаке, да ли су почишћене и намештене калуђерске собе.

— Да ми не вичу ту, па се после господин љути, заврши она.

Ђаци истрчаше на посао.

— Баш си и ти неки... Овде се тетки омаче такав придевак, какав се ретко чује и међу људима. Не даш му једну цигару, а попушио си му толики дуван! рече и разли кафе у шољице, па се намести на клупу до Максима, који ћутећи жудно ишчекиваше кајмаклију, не марећи сад ништа, ако би се наљутио на њега баш и цео свет.

Уђе Василијан, са готовом неприпаљеном цигаром, а за њим Арсеније, са пет великих дуванских кеса литрењача, у којима су разне осушене лековите траве.

— Васо, ено ти ђезве па сипај, рече му тетка. А твоја је вода у том мањем лонцу, објасни она Арсенију, који бојажљиво изнесе лонче на светлост, разгледајући да ли је чиста вода у њему.

— Бацила сам татуле, смеје му се тетка. Много ћеш познати тако.

— Добро, роде, кад знам... Ако умрем, написаћу од чега је, па ће то наћи власт после...

— Јес', луди смо ми да чекамо власт! Кô да не умемо спалити твоје брљотине!

— Хи-хи-хи... одобровољи се Васа.

— Уф-ф... стење Арсеније и сипа разне траве у лонац, мешајући вешто кашиком.

— Устао! узвикну значајним гласом један ђак, промоливши главу кроз врата.

Марија одмах устаде и оде на врата. Калуђери се значајно погледаше. Арсеније стаде сипати свој тај, не чекајући да се баш по правилу искува. Љубомир само гледа и трепће, чудећи се свему што се наслуша и нагледа од јутрос, не знајући још како да сматра ове људе: да ли као свете, или опако како се они сами сматрају.

После пола часа врати се Марија, и одмах стаде нешто око ватре намештати. Калуђери побацаше цигаре, избрисаше бркове — Василијан само лизну језиком обе усне — и ста-

доше сви тројица нешто ослушкивати. Кроз ходник залупаше потковане цокуле, зачу се познато им фркање кроз нос и кашаљ. Шкрипнуше врата од трпезарије и мало затим отвори се прозорче између кухиње и трпезарије и на њему се појави бледо, предругојачено лице Велимирово. Љубомир се пренерази, видећи га опакова, али погледавши калуђере, опази да су се и они уозбиљили и лица им дошла друкчија.

— Дај! зачу се отуд крупан заповеднички глас.

Велимир дохвати са прозорчета паслаган шећер и однесе кроз собу. Отуд се чује сипање воде у чашу, некакво цвркање и мало затим глас:

— Стакло!

Љубомир угледа, како Велимир пружи велико широко стакло пуно воде, како га нечија рука дохвати и наже. Зачу се клокотање воде, које потраја дуго, па онда некакав громки груби глас уз предисање, и онда замумла неко тамо:

— А-а... Ала ли сам загорео!...

У Велимировој руци опет се нађе оно стакло скоро празно.

— Хи-хи... И не загорео! пропаштa Василијан, крију̂ћи се иза тетке.

— Сви! викну Велимир кроз прозорче и махну главом на калуђере.

Одједном се сва три калуђера исправише, стадоше гледати низа се и отресати руком ситне прашке дуванске, истресоше опет браде

и један за другим, лагано и смерно, пзиђоше на врата.

Љубомир се, гоњен љубопитством, приближи прозорчету. У великој пространој соби, тамо на другом крају, у врху дугачка стола, сеђаше крупан дебео просед калуђер, са великом шубаром на глави, испод које се просула густа разбацана коса. Лице му крупно, обрасло густом округлом брадом, која је била беља од косе. На лицу му нос, који је необично наликовао носу Максимову и величином и бојом. И најзад се веома истицаху крупне буљаве плаве очи, са јако надувеним капцима. Огрнуо се великим постављеним џубетом, подупр̀о главу десном руком, па гледа некуд пред собом. Поглед му је празан, бесмислен, као 'но кад човек устане после дуга спавања, па само блене...

То је игуман Сава, старешина Покровског манастира, испод крајњих рудничких ограпака.

Отворише се врата, и у трпезарију стадоше улазити, смерно и побожно, калуђери.

Боже, какви су ово људи!... Није могуће да су то они исти, што се сад овде у кухињи смејаше, свађаше!... Зар онај блѐди, превртутих очију, смирени и скромни калуђерак, што последњи, са страхом, прпће руци игумановој, зар то Василијан!... Па онај прави светац, што се бесилно пренемаже пред игуманом, то Арсеније! Па чак и Максим некако необично опружио свој гломазни нос, и ако не може никако да удеси, да личи на свеца, тек и он се много, много променио...

„Ово до сад што је било у кухињи, мисли Љубомир, гледајући три калуђера како сложно клањају пред игуманом, ово је било 'нако... као нека игра... И они су људи... А ово је баш оно прâво!«...

— Точи! викну игуман, мрднувши несестно једном обрвом и гледајући кô и пре расејано.

Арсеније, лако као на крилима, искочи из реда и дохвати леп исцифран полокењак у коме се преливаше, жућкаста као дукат, стара препечена шљивовица. Насу ракију у чашу, из које бризнуше ситне искре, и послужи старешину. Игуман дохвати чашу гломазним великим прстима, принесе је отвореним устима и некако одједанпут, не наслањајући чашу на уста, само пљусну и врати патраг празну чашу.

— Максим у Прњавор... има опело, проговори он, гледајући кроз прозор према себи. Ти у Јаворце... водицу... Василијан у виноград, с радницима. Да надгледаш ђубрење: сваки чокот, сваки чокот!...

— Ја бих се усудио замолити, да Василијан обнесе водицу, а Велимир би могао надгледати раднике, протена бојажљиво Арсеније. Нешто ми од јутрос сева...

— Сева, а!... прекиде га игуман. Кад треба што зарадити овој кући, онда њему све сева, а кад је за чанком, онда је вреднији од свију. Сева му!... Хе-хе... заврши он и махну руком, нашта сва три калуђера поседаше.

— Дај тог ђака... хм... госта.

— Улази овамо, шапну Велимир кроз прозорче преплашеном Љубомиру, па стаде разливати калуђерима ракију из другог стаклета.

Врата се лагано отворише и кроз њих се, блед и погурен, потуљен на свој начин, гологлав, провуче Љубомир. Игуман подиже главу и погледа га мекше, но што обично гледа ђаке и незване госте. По овоме погледу калуђери разумеше, да се тетка заузела за дошљака и да је већ примљен, само им беше љубопитно знати: да ли ће му се одредити посао „по реду“.

Кад Љубомир пољуби руку игуманову и стаде према њему смерно, овај га поче распитивати: ко је, одакле је итд., али све површно: видело се да му је све то већ познато. Пажљивије га стаде питати о бављењу у школи.

— Хе-хе... па ти си учевнији од свију мојих калуђера, насмеја се шаљиво игуман, који никад није пропустио прилику да не пецне своје калуђере, како нису ништа учили, и да им тим напомене своје богословско образовање. Истина, и то је образовање крње, јер му недостаје основно и гимназиско образовање, али то не мари... Главно је, да је он „свршени богослов“.

— Е, зар си одлазио тамо? запита игуман весело, кад чу да је Љубомир често одлазио у Богословију и зна сва лица и сав ред, као да је прави богослов.

— Знаш ли Амфилохија... држи ли се још старац?

— Здрав је. Предаје Свето Писмо.

— Ене де... од куд то знаш? И мене је то предавао... А ко предаје догматику?

— Синђел Прокопије.

— Мора да је млад?

— Јест.

— За то га ја не знам... Хм... тако важну науку давати деци! Да је бар игуман... А психологију сигурно још држи чича-Срета?

— Јâ.

— Хе-хе... узвикну игуман поносно и погледа она три неука према себи, међу којима је Максим био најучевнији, јер је сасвим уредно свршио три разреда основне школе. — Психологија, мој брате... то је наука! Кад стане чича-Срета да прича о онима, што иду ноћу по крововима високих кућа... Хе-хе... месечари се зову!

Овако дугачак игуманов монолог запрепасти калуђере. Он није имао обичај да пред њима што прича, осим што неки пут, као мимогред, напомене, како му његово високопреосвештенство пише о томе и томе. Видело се, да је игуман, после добра сна, расположен сећањем на време, проведено у Богословији... Доиста, он стаде распитивати о свему, о многим ситницама интернатског живота, које је Љубомир добро уочио.

— Шта, цело Свето Писмо прочитао?! узвикну игуман, кад Љубомир то узрече помену.

— Јâ, цело.

— Лажеш, бре... Писам га ни ја ни половину прочитао!

— Јесам, господине, одговори Љубомир таким гласом, да се више није могло сумњати.

Игуман заврти главом и уђута.

— Сипај! викну он изненада.

Арсеније га опет послужи ракијом. И калуђери се обредише још једном.

— На Николино место... сав његов посао!

Ово је значило да Љубомир предузме сав посао, који је до сад вршио Никола, најмлађи ђак.

— Никола за певницу!

У кухињи, уз прозорче, стајаше Никола, слушајући цео разговор. Кад саслуша последњу наредбу игуманову, отпучи се од прозора и стаде скакати по кухињи, смејући се радосно и лупајући се длановима по бутинама. Певница је последњи аванс ман ђачки...

— Идите! махну игуман очима и трпезарија се за тренут испразни.

IX

Љубомиру се пред вратима придружише оба друга, и он одмах, по њиховим радосним лицима, опази, да се обојица радују његову доласку. Први му приступи Никола, с тако услужном љубазношћу, да се и сам Љубомир збуни.

— Све хоћу да вам пријем од јутрос, вели он, трљајући руке и пагибајући главу пред дошљаком, као да је овај какав јеромонах, али видите сами...

— Е што су ти ови Пречани! прекиде га Велимир, ухвативши га за обе мишице, па га преви преко колена, смејући се... Фини, углађени људи: уза сваку реч „ви“... А ми ерцепураћи 'вако... узвикну он и хтеде учинити некакву гимнастичку вештину са Николом, али га овај уздржа:

— Чујеш ли... кашље!

Ово се односило на игумана, који је могао чути њихов смех, па се сви тројица повукоше под звонару, где су се могли слободно разговарати. Игуман неће никога звати, док не истресе цео полокењак.

— Видиш како ми лепо, рече Велимир; не свађамо се и не мрзимо се као калуђери. И ти треба са нама лепо... као браћа. Знаш, овде су сви од нас старији, и сваког мораш послушати, што год ти заповеди. Игуман ти је одредио редован посао, али поред тога мораш цео дан трчати и радити што ти заповеди он, и тетка, и сва три калуђера. Па доће час кад не знаш кога ћеш пре послушати... А ми овако сложно, лепо, па...

— Јест, јест... треба... као браћа! прозбори Љубомир искрено и живо.

— А ви сте... ти си доста учио, поправи се Никола, гледајући Љубомира влажним очима. Та и ми смо... онако манастирски, али то тек није, рецимо, што је гимназија. Хо, мај... карловачка гимназија!... да то чудо видите!... И све ме вукло срце у њу, али ме ћаћа не даде ни у сеоску школу.

— Ех, ми... шта ми! *Овај* ће показати игуману, чекни само, узвикну Велимир. Истина, и он је жесток у литургици: што је зна, махни се... И велики и мали „вход“ шта значе, и заамвона, и екваристија, и свако парче одежде, и све, све...

— Хо, јаки је он и у догматици, мој брате, додаје Никола. Знаш оно о Тројици... као цигља!

— Шта си ти до сад радио? прекиде га Љубомир, кога је овог тренутка више интересовало то питање, него догматика.

— Клисар, брате! узвикну Велимир. Знаш оно, што се каже црквењак.

— Е, ту се имаш много полирати. Морамо те много учити и толковати.

— Јест, дèла, славе ти!

— Знаш, прво .. а то је баш тешко, започе Никола, и на уснама му заигра блажен осмех, што ће се од те дужности ослободити. Да звониш! Дању већ није ништа, али јутром мораш устати пре свију, пре самих момака, па овде под звонару.

— Лако ћу ја то, рече Љубомир.

— Изнајпре ћеш са мном, док се не научиш звонити. Али ја мислим ти ћеш то брзо? запита Никола, гледајући га бојажљиво; кô вели: Ваљада видиш колико ми је стало до тога, да се те беде опростим.

— Знам, знам... лако је то. А после?

— Црква ти мора бити свакад чиста; знаш што се каже: чисто кô у цркви. Већ то ћу ти показати... На онда кадионице, чи-

раке... море то ћу ти све показати: не вреди ту говорити, док не видиш све очима.

— Добро и то... а још?

— Сад ти узимаш Максимову собу... је ли, Вељо?... А ја ћу Арсенијеву.

— Добро, насмеја се Вељa; онда мени остаје онај наш вилењак.

— Е, лако је слушати оца Васу, уздахну Никола са завишћу: он дохвати метлу, па сам почисти собу.

— А какви су ви калуђери? запита Љубомир.

— Видео си, брате, одговори Вељa. Сваки за се... Само је Василијан опет човек и... друг... и ако је 'наки.

— Само гледај, прекиде га Никола, да се пред игуманом свакад начиниш као да си се жестоко од њега препануо. Он то воле.

— Мене је одиста стра̂.

— Чекај, научићеш се...

И каква ти још упуства и објашњења није добио Љубомир, ту под звонаром, грчећи се уз своје нове другове...

Али чудо: колико га месеци мучи та стална, грозничава мисао; колико је ноћи провео маштајући о овом дану, кад ће се наћи у зидинама чудна, до сад непозната манастира, који га је, тако удаљен и тајанствен, снажно к себи привлачио; и ево, сад је учињено све, што му је одавно тајанствени глас у њему самом шапутао: оставио свој први младачки идеал, лепо ђаковање, оставио родбину, село, све... — и гле, сад не осећа ништа, ама баш

ништа од свега онога, што му је заузимало мисао толико време.

Синоћ је дошао уморан, па није ни мислио о чему другом, до о одмору. Кад је улазио с Велимиром кроз велику усвођену капију, само му пролетеше кроз главу прећашње мисли: „А, то је *оно!*... али нека, после!“... и већ мераше оком, колико му корака остаје до оног мрачног угла, из кога бије јака светлост кроз прозор. Ту је претпостављао да га очекује одмор, а *оне* мисли сам отурује од себе, за после, тамо док се одмори.

Изјутра је све, што је гледао и слушао, било за њега у толикој мери ново и важно, да се није ни сетио никаквих мисли. Стоји тако, и зна где је и шта је, али га више занима клисарски посао...

И беше му чудно, што га игуман не запита: докле ће остати у манастиру, што је дошао, ради чега... Истина питала га је тетка, хоће ли *сасвим* остати код њих, и онако по издаље напомињала калуђерство. А он је скромно и паметно одговорио: „Да видим... још нисам никад био у манастиру“.

Одведоше га у своје ћачко скровиште: уђоше у велику, пространу топлу собу, која је од јутрос проветрена и окађена измирном. Уз дуварове стајаху само три постеље, један гломазан, мастан липов сто и неколико кривих поломљених столица.

— Ене, три кревета! зачуди се Љубомир.

— То ми по један за наше госте: доће нам родбина или тако... Сад ће овај бити твој.

показа му Велимир постељу у углу, на другом крају од пећи, док друге две беху около пећи. — А ми ћемо одмах наместити онде четврти.

Лагано, бојажљиво, скоро нечујно лушну момачко звонце, које виси испред кухиње... Оба ђака истрчаше на поље, а Љубомир, не знајући шта ће овако сам, пође и он за њима.

Тетка им у кухињи спремила посну попару и чак, што је необично и ретко, прелила је унакрст зејтином. Даде им да једу, па затим оде у трпезарију. Док се испразни чанак, тетка се врати с новим налогом:

— Одведи овога код Радојице, нек' му помогне тамо у штали, рече она Николи. Господин вели: нек' се научи и око коња... Па онда иди горе у планину, реци Ђоку да не обара оне букве, што су закршћене црвеном, него само зеленом варбом. А ти покуши ујам, па дотерај, обрте се најзад Велимиру.

— Неће, брате, онај поган воденичар да ми помаже: чим ме опази с колима, он бега у горње воденице... А ја не могу сам товарити вреће.

— Иди, па то кажи *њему*, одговори му тетка.

— Е јест!... махну Велимир главом с таквим изразом, који је говорио: „Волим ти цео дан товарити џакове, него ићи к њему на тужбу".

Разиђоше се. Љубомир уђе у дневне манастирске послове и, заузет радом и занимљивим причањем коњушаревим, не осети како време прође...

X

Игуман Сава је родом Гружанин, сеоско дете сиромашне породице. У десетој години отац га доведе у овај манастир, чувеном старцу, игуману Лазару, који се прославио у целој Шумадији својим „подвижничким“ животом, на стављајући ондашњу обичну и своју једину погодбу: „Твоје месо, моје кости“, остави дете и оде.

За шест година игуман је од правог дивљачета, које досле није видело ни града, ни цркве, ни већег збора људи од једне сиромашне свадбе, на којој је оно било девер, истесао и спремио вична и глупа манастирског ђака, онаква, какав је најподеснији за самовласне манастирске старешине. Ђак је знао цело црквено правило, све послове манастирског газдинства — у овоме се чак и одликовао, — и то је било довољно. У шеснаестој години, још ћосав, дугуљаст, незграпни Стева претвори се у брата Саву, примивши на себе „образ анђелски“.

У оно време још беше неке строгости по манастирима: старешина је пазио на сваки корак својих потчињених, који су се и у народу и у послу морали држати и понашати онако исто, као што се понашају пред њим самим. Глас манастира, као *свете куће*, био је подједнако драгоцен и старијима и млађима, и сваки се од њих паштио, да се тај глас што више распростре у народу. Истина, у томе је било доста егоизма, материјалних ра-

чуна, али ко ће замерити томе, при онако озбиљном калуђерском животу. Народ је, из удаљенијих крајева, долазио у манастире као у праве *свете куће*, доносио прилоге, који су све више подизали материјално стање манастира, и враћао се сваки утешен и охрабрен надом.

У таквим околностима почео се „подвизавати“ отац Сава, пазећи највише на две монашке обавезе: „молчаније“ и „послушаније“. У његовој природи беше много онога урођеног „ширетлука“ сељачког, који се у манастиру, као најподеснијем земљишту, одшлифовао и прородно се у препреденост. То му је помогло да се додвори игуману и свакоме, ко има каква било утицаја на манастирски живот и интересе му.

Али је пазио Сава и на себе. За читавих десетину година калуђерства не дођоше му на ум какве веће саблажњиве мисли. Његова незрела младост и ондашње околности помогоше му у „подвизима“ доста. После је већ и он, као и сваки човек, почео мислити више о себи и — ближњима... Но и у таким се приликама отац Сава умео вазда одржати на висини: никоме није могло ни на ум пасти, да онај млади и љубезни Сава чини што с намером у своју корист.

А после и иначе у животу, у разним забавним и младићским стварима, Сава је био опрезан. Ако му се укаже прилика, те заметне шалу с којом удовицом или тако женском —

чувао се туђег погледа и „гласа“ као живе ватре.

Због таквог његовог живота, игуман га препоручи духовној власти, те оца Саву примише у Богословију. После трогодишњег школовања и бављења у Београду, Сава се толико „полирао“, да је сваку своју урођену особину усавршио и префинио до највеће мере. Зато га и послаше да, као млађи јеромонах, мимо три старија брата, прими управу манастира, пошто је стари игуман, пре неколико месеци, умро, изјавивши жељу: да га његово најмилије духовно чедо, отац Сава, у старешинству наследи.

Обишавши неколико већих мана тира, упознавши се са њиховом уредбом и газдовањем, Сава се врати у свој постриг и узе управу манастирску.

Прва новина у манастиру, која се јави случајно истог дана, кад стиже и млади намесник, новина у облику једне трипестогодишње жене, познанице Савине из Београда, на једним простим кољавим таљигама, са једним шареним сандуком, једним великим дењком хаљина, на коме грациозно чучаше једно бело, чисто, кудраво псетанце, посматрајући до сад невиђену густу шуму, која се лево и десно пружила, — новина ова паде у манастир као бомба. Ну, отац Сава не даде бомби распрснути се.

Истог часа, кад се престављао целом браству, отац Сава поведе разговор о старом, традиционалном, ну застарелом реду и газдо-

ваљу манастирском. Помену како је обишао многе наше велике манастире, и свуда, где год су млађи људи старешине, нашао је да се друкчије газдује, по новој науци, која се зове економија, па је тамо и приход двапут и трипут већи, него кад се ради старински.

— И... тамо сам, вели отац Сава даље, опазио једну паметну ствар... код тих млађих старешина... Хм... ту се намесник мало збуни и сплете, не знајући како да почне излагати ову тугаљиву ствар... Ви сви знате, настави он, ослобођен новом мишљу, како народ вели, да нема куће без жене. Док ти женска рука не такне јело, док она не удеси сто, трпезу, док она не завири у собе, ту нема реда... ту ти је, брате, 'нако... све без реда...

И потом отац намесник, мало стидљиво, оборена носа, објављује да је довео из Београда, „по угледу на друге манастире", једну честиту жену, која ће бити свима на услузи — за јело, преобуке, постеље и тако... Он моли да је приме лепо, па ће бити њоме сви задовољни.

Старији калуђери почешаше се иза уха, мрднуше вежама и ћуташе, а млађи макоше руком преко брчића, погледаше се и насмејаше се самим очима, док им лице беше озбиљно...

Друга новина беше: намесник долази у цркву само о празницима, недељом и тако... пореће. Трећа новина — укиде се „велики тевтер" који су завели стари игумани, где је сваки калуђер, својом руком, уписивао колико

чега донесе из парохије и предаје старешини, колико је пало прихода у цркви од свештенорадњи. . Ту се записивала свака пара од прилога или од продатог мâла; веће суме записивали су заједнички, сви калуђери. Млади намесник ослободи братију од тог „бесполезног рада“, пошто, вели, он већ мора на другом месту записивати све то, те мора... Што би се људи узалуд мучили!

Тако поче новина за новином, нешто по економији, нешто по угледању на друге, а највише по нахођењу самог оца намесника и по његовим личним интересима. У манастиру поче други живот и други ред. Обрте се све...

Обрте се за мало и понашање намесниково према братији. Кад је толико стекао, да је могао некима у конзисторији позајмити по пет, шест стотина дуката, без облигације и интереса, осетио се тако сигуран, да се већ није бојао никога. Али су потпуна слобода и самовлашће наступили тек онда, кад је нови игуман, у току неколиких година, разјурио из манастира стару братију и остао са својом духовном децом, новим монасима. Од тада настаде оно суроово деспотско понашање према млађима, које видесмо у манастиру. Али се дотле имало и незгодица...

Прва домаћица манастирска, она лепа намазана, обојена женица, беше необично добра душа, мека болећива срца, готова да се одазове свакој молби црне браће... Морала је она бити са њима добра и због својих интереса: ако грâкну на њу сви калуђери, нема јој оп-

станка у манастиру, па да се заузме за њу и сам владика. Народ би је силом истерао из свете куће. Знала је то све ова паметна женица, па је угађала својим „сестрићима“ исто онако, као и самом намеснику.

Резултат тога угађања опази Сава тек после две године: млађи се калуђери промирьали, много мирнији од матори х. А и матори се некако упитомили, па слатко трепћу, чим опазе тетку, и стану је неког белаја мувати по угловима ходника или куће, осврћући се бојажьиво око себе. А пића и јела стаде се трошити два и три пута више, него пређашњих година. Сава напомену братији ову последњу околност.

— Па... кад зарађујемо по тој новој икономији... како ли је зовете — трипут више, ондак зна се... морамо и трошити више, одврати му иронично најстарији брат.

— Хм... промрмьа намесник и настави своје напомене, не осврћући се на шалу собрата. И ова се хм... он не рече која, не помену ничије име, али се знало о коме говори: јест; нешто се и она оболестила хм... па није за овако велику кућу и овај посао.

После овога тетку испратише из манастира, и она весело казиваше свакоме, како једва чека да стигне у Београд, да се сита одмори. На њено место намести отац Сава другу, неку Пречанку из Руме, ну ова беше још милостивија срца, те једва и она састави у манастиру три године.

Тако пролажаху године за годином, доносећи собом непрестане промене у манастиру, док се не дође до овога стања, које затекосмо у њему. Четрдесет је скоро година, како се отац Сава огрнуо монашком расом, а двадесет и шест како управља овом значајном кућом. Колико је воде протекло; колико ли је нових осећања и нових страсти плануло, горело и утулило се; колико корисних и бескорисних предузећа започето и напуштено...

И све то прошло и утулило се, и само стоји један дуг бескрајан низ година, у коме пројурише брзо детињство, младост, зрелост, па ево стиже и старост, а у том дугом низу отац Сава не види ништа, до таму и густи мрак, кроз који севне понекад нека падалица или репатица..

XI

Љубомир још не може да се прибере и да мисли о себи; не даду му другови, нарочито Никола, који га не оставља са својим причама. Нарочита згода беше у вече, кад се калуђери позатварају у своје ћелије, а другови се окупе око топле пећи, поваде из неких тајних места бутеље, хлеб што се меси за самог игумана и како је кад чему време: пастрме или суве рибе.

— Видиш шта вреди слога: 'вако ми, овај, свакад... узвикује Никола, гладећи хладно стакло. Имамо и ми душу, зар није?... А баш ову је донео игуман из Прњавора, од његове неке...

Зграбио сам је, ову холбу, још из бисага, а кад ми је дао кључ да је носим у подрум, изнео сам отуд још две пуне вина.

— Неће то, бојим, ваљати... рече Љубомир, гледајући у страну: тако... без допуштења.

— Та оно знаш, тако је... Само не знам ко би дочекао допуштење. Ни на Божић се неки пут не сете да понуде чашом вина...

— Шта ту толкујеш!... узвикну Велимир, узевши стакло к себи. Коме се не допада, нека не пије... Здрав си!

Љубомир ућута. Овде, ради другарске слоге, морају се обрнути уши од неких моралних разлога и правила. Само, докле ли ће то да иде?...

— Не могу ракије, славе ми!... окусити је не могу, куне се он, одбијајући пружено му стакло; никад је нисам пио... Немој, очију ти!...

— А вина? гледа га Велимир оштро, готов да плане срдбом.

— Тсс... пио сам га понекад у Београду, одговара он збуњен и црвен. Мало се уплашио од Велимира а мало га збунило сећање на ђаволасту суседину слушкињу, која га је доста пута частила, очекујући да је Светозар походи.

— Какп вам је овај, што ћу га ја слушати... Максим? запита Љубомир, залажући се меким белим хлебом.

— Није наш, одсече Велимир; дошљак из н-ског манастира...

— Море, то... прекиде га Никола. Није ни за што: само да једе и пије, па после шту-

ца. Они су двојица сасвим друкчији... дружевни су. Кад ми имамо што важније или 'нако... хитно са нашим познаницама, они нам помажу, заклањају нас... А и ми њих у том послушамо: нађе нас, на прилику, нека њихова жена, па нам слободно каже: „Реци, вели, Васи то и то“; ја му одмах све испоручим, па нико не зна... Добри су људи, овај... само лажу обојица, а Василијану ни десету не примај...

— Ниси, вала, ни ти заостао од њега у томе, каже му Велимир у шали.

— Де, ти, Еро!.. Онај други мање лаже, али је велики циција, скоро као и Максим...

— Е, није... шта говориш!... Максим не би дао ни Богу тамњана, то баш од истине... А онај је опет... друкчији.

— Та да!... Друкчији, да како... Али знаш... кад избацим из собе оволицно парченце — Никола показа пола палца — догореле воштане свећице, он се згрâне па да ме убије. Једном ме тужио самом игуману, а овај, ђаво, испита га све точно како је било, и колика је била свећа, па кад се поче смејати... хо!... та није да се смејао, но све клокоће трбухом и превија се...

— Шта га то боли толико, те с 'нако превија и... од чега се оно лечи? запита Љубомир.

— Превија се из ширетлука, одговори Велимир. Хтео би да се извуче од посла, али му та пушка не пали код игумана.

— Е, немој баш тако... знаш сам да је слаба стомака. Неки пут га одиста тако завије

и заболи, да ми сви мислимо: ту је. Одиста га држе они лекови. Али, брате, кад заседне за трпезу, па стане макљати, ни Максим му није раван... И онда, кад се сит наједе, вели да га ништа не боли и види се по лицу... весео човек. Чудновата болька! А хоће да се превије и онако... кад му није ништа; то хоће, није ваљде. Али што се боји смрти, то нема!...

— Каки!... игуман је гори од њега десет пута, викну Велимир. Знаш оне чизме... хаха-ха...

— Баш да ти то испричам, настави Никола. Дошао неки професор из Крагујевца и заноћио код игумана. Ujутра сели на доксату, разговарају се нешто о прављењу сира и пију ракију. Игуман привика да се одмах донесе парче млада сира.. хтео је, ваљад', нешто показати. У том нанеси враг Рада кочијаша са буђавим, полутрулим игумановим старим чизмама, које је нашао у штали, а изгубиле се одавно. Игуман већ да побесни... Докопа чизме, стаде их превртати и пипати. А у том овај — Вељa — донесе сир и метну на астал. Професор одломи парченце и мету у уста... „Пробајте, викну он игуману, па ћете се уверити. Није спршњача исто што и преса!« Игуман, онако у љутини, одломи парче и поједе. „Их, шта учинисте, викну професор: руке вам све од буђе, а ви узесте сир пристима... То је отровно!«

Вељa се и до сад на силу држао, а сад удари у грохотан, весео смех.

— Хо, мај... да сте вид'ли то чудо!... Препаде се човек, па хоће шлâг од страха да га удари. Узалуд му после професор нешто толкује, не помаже ништа... Покласмо све маторе пловке, те попи крв; доноси му млеко, трчи за доктора... Та то је требало само видети! Па доктору после не верује: неће да га пушти, док му не даде нешто на лаксир и бљување...

— Ха-ха-ха... смеје се Велимир гласно. А Максим... знаш за ону траву!

— Тај је још гори, тај је права жаба.. Идеш, на прилику, са њим кад је најтежи, кад га мрзи да макне ногом. Само му покажи на путу неку травку, која није баш обична, па викни: отровна трава! Тај ти више никад не пролази преко тог места; обилази га далеко, прокрхава ограде, њиве, само да не прође поред отровног места.

— Море, сви се калуђери боје смрти, то је чудо!

— Зар и Василијан? пита Љубомир.

— Хо, тај мисли да неће никад умрети, да ће пре нестанути цео свет...

— А све их у цркви једнако опомиње да мисле на смрт: и песме, и чтенија, и житија и све, све...

— Али Арсеније, тај се жестоко боји.

— Јест. Знаш ли, он се не лечи само од стомака. Он слуша све бабе, и све будале и свакога... Чим чује да нека трава лечи од које болести, он је одмах нађе, кува и пије, ако нема ту болест. Боље је, вели, пити за ра-

није, док те није снашла беда. Једном га преварили те истуцô и попио литру неких морских оранчића... После се и сам игуман уплашио, те посла за доктора...

Чује се како пуцкарају ћутци у огромној бронзаној пећи. Ђаци се раскокали, раширили се; ударила их по лицу ватра од пећи а још више од вина и ракије, па се распламсали, ужагрили очима и остављају овај сувопарни разговор. Вуку их мисли, овако угрејане, на другу страну, и разговор полако прелази на предмете, који су ближи овим младим срцима...

Љубомир види да се чини гозба у част његова доласка, па не сме да одрекне ни једну чашу. Почиње осећати неку незгоду у глави и стомаку, али још су му ведре мисли. Он слуша причање Николино, и само му једно чудно: зашто Николина глава игра, трепти, као пламен лојанице, кад се добро разгори!... А Никола узео некакву сасвим другу позитуру и изглед: није му држање више онако усиљено приниженo, нити му очи гледају лукаво услужно; сад је сасвим отворен, прост, весео момак.

— А наше, наше... он удари гласом јаче и намигну оком, те није морао казати имениицу, да знаш што су!... Хе-хе... ти си још млад, ал' не мари... све ће браћа тебе показ'ти, па ћеш и ти са нама у „странствованьа"...

Љубомир се стаде вртети; хтео би нешто рећи, као да му нешто није по вољи, али Николина глава тако ситно трепери, а његов језик одебљао, па га мрзи говорити... „Нека

сад... свеједно, нека говори... Само ово што 'вако игра"... лете му нејасне мисли у глави, а пред очима се маглй, трепери...

— То га нећемо наморавати, проговори Велимир. Ако хоће с нама, добро... А на послетку, сваки има своју главу.

— Хе, да видиш моју Аницу. Ни Мађарица јој није равна! Па ми лепо нашки, љубакамо се, као на прилику неки голубови. А овај Велимир, чујеш, то ти је за чудо и за причу. Нашао цуру па, шта мислиш, заволео је више од оца и мајке... обоје као свеци... А, шта велиш?

— Остав' то!... казо сам ти сто пута, викну Велимир, подигнувши скоро празно стакло с вином у вис... Тамо не дирај, а онако што чинимо заједнички, то мо'ш причати.

— Заједнички... шта чиниш заједнички? Изиђемо неки пут онако... у село, где се скупљају девојке, па тако, шали се и смеј са њима. Терају нас да се калуђеримо, јер ћемо, кажу, онда имати доста пара, па се можемо проводити како хоћемо... И 'нако већ, кад нас поведе Василијан на уречено место...

— Место... те-сто... понавља Љубомир, мислећи непрестано како би оставио друштво и дошао до постеље... Те-сто!... узвикује он смејући се целим устима, кикћући се на другове несвесно, па одједном устаде и поводећи се на несигурним ногама и чудећи се свему што се тако изненадно догоди, довуче се до постеље, леже и заспа одмах.

— Та махни га! викну Никола, кад Велимир хтеде задржати Љубомира. Видиш да је то неки, овај... он погледа оком у страну, и видевши да је Љубомир већ зажмурио, настави лакшим гласом: неки млаконља... Није за наше друштво, то се баш види...

— Што?... биће добар калуђер, зацело. А нама неће сметати ни у чему. Још нам може бити од користи.

— Та да, од користи! И после тога, не морамо ове холбе делити на троје, него опет на пола, као и до сад. Немој га баш приморавати да пије...

— Ето га! Сад причао о калуђерима, а он гори од калуђера...

Другови се још мало прокошкаше речима, потом погасише видело и полегаше. Цео манастир обузе густа, непробојна, тампа ноћ; настаде свуд около прави зимски тајац, кад се свака животиња и човек згрчи у топлу легалу, па не пушта од себе ни гласа. Само у пећима, које се ложе из ходника, поређаним у једнаком одстојању, пуцкара ватра и севне пламен кроз мали отвор на великим бронзаним затварачима и из собе игуманове и Максимове разлеже се громко, бескрајно, на разне тонове и начине изведено, загушљиво хркање...

А у соби ђачкој свануло. Љубомир устао и гледа како сад лена светлост улази кроз прозоре. Ово је онако, као да греје сунце, али сунца нема нигде, само се блиста цела околина... Он обрте кључ у брави, и таман отвори врата и стаде на хладне цигле, од којих му

у исто време иде ватра у главу, а пред њега искочи Раде. Дохвати га за мишице и повуче. Уведе га у ону највећу собу у Богословији београдској, где се прослављa Свети Сава. И сад с леве стране, збијени у скамијама, седе неки ђаци, калуђери, шта ли су, а напред, тамо куд га гура нечија снажна рука, седе триста светаца у калуђерском руху... Одвоји се из средине онај синђел што предаје догматику, погледа Љубомира прекорно и узвикну:

— Зар ти тако?!... Први дан у светој кући, па пијан!...

Иза његових леђа смеши се игуман Сава, и нешто шапуће тетки, која се пригнула к њему.

Љубомир би пошао к њима да се оправда, али треба прећи један бедем градски, под којим је он учио за испит. Игуман га упућује да пређе карнизом, који се пружио, испупчен из зида. Љубомир корача... одупире се левом руком о бедем, а десном балансира... ноге једва имају о шта да се одупру... А под њим зинула бескрајна провалија и чује се како доле шушти вода и бије влага...

— Ево ти мотке! узвикује му Велимир, пружајући некакву дугачку белу мотку. Одупри се њоме, па се не бој...

А Љубомир се смеши, не прима мотку и осећа како нестаје под ногама карниза... Он се грчевито хвата за четвртасто поцрнело камење, узидано у бедему, али осећа да пада у бездан и није га ни мало страх, јер од некуд зна да се неће убити... Знак се тиче кад паде у хладну воду и — пробуди се...

Пред очима му још игра она нејасна светлост, мори га страшна жеђ, заноси га глава и обара га дрём... Он поново у памети несвесно цео сан, прелети га једном мишљу и — заспа...

Чини му се кроз сан да је баш овог тренутка заспао, а у исто време осећа како га неко снажно дрмуса и виче му над главом:

— Устај, да звонимо! чује он сад јасно, и ова опомена на дужност раздрема га одједном, као пљусак хладне воде.

— Е, мој бато, поздравиће те игуман Сава, ако му тако станеш устајати.

— Их, кукавцу!... успавао се!... узвикује Љубомир, трчећи плашљиво по соби, не знајући за пута пре да се ухвати. Истрчаше оба ђака под звонару и таман да приђу конопцу, а из ходника шкрипнуше једна врата и залупаше потковане цокуле.

— Видиш, само мало да смо још почасили, одмах би на тродневно сухоједење... пашће Никола и мрда руком по мраку, да нађе конопац. — Ej, да ли га синоћ закачисмо за греду... а, нисмо, ево га!... Сад ти вуци, а ја ћу држати руком, да поправљам кад погрешиш.

Клатно зашкрипа једаред, па онда снажно луну о звучни метал и затим заиграо, запишта, и све јаче и све бешње стаде лупати, шкрипећи непрекидно на своме језичцу.

— Доста, рече Никола, и Љубомир врло лепо заустави звонце.

Обојица пођоше цркви. Никола весео, што му ученик тако брзо усваја вештину, тапка га по плећима и најљубазније му шапуће:

— Море, дивота!... Само сиоћ и јутрос пробао, па већ звониш добро. Још сутра, па ћеш после све сам.

— Ко је звонио? грми са доксата.

— Љубомир, одговара Никола некаквим танким, изнемоглим, преплашеним гласом, од кога се сам Љубомир уплаши.

— М-м-м... чује се неко мумлање и опет потковане цокуле настављају посао.

Ћелије се отварају једна за другом, кухињска врата шкрипе сваки час. Никола отворио цркву, упалио свеће са другом, па иде у кухињу за ватру, што ће се метнути у кадионицу. Дође братија. Отац Арсеније, као чредни ове недеље, започе јутрење... Разлеже се оно дугачко, једначито, тајанствено читање шестопсалмија. Мала воштана свећица трепери и слабо осветљава поцрнеле, масне, покапане воском листове часловца, са којих се одбија светлост на глатко бледо лице Василијаново. Цео храм обвила густа тама, из које се, тамо крај Василијанове главе, помаљају и нестају друге главе... Нека чудна тајанственост и неки нејасан светитељски смисао трепери и вије се око ових воштаница, око листова који се брзо преврћу, око нејасно осветљених лица, која одсјајкују у мраку...

Љубомир се прену, пробуди се и сад тек дође му на памет зашто је допао овамо. Одједном га обузе исто оно осећање, кад је на

Петковачу посматрао службу митрополитову. Прође му неко грозничаво дрхтање целим телом... Али он то не осећа, он се сав предао посматрању чудних прилика, што му излазе пред очи. Све је тако ново и све је тако давно жељено!... „*То* је оно!... *то* је оно“... узвикује занесен и опчаран овом светом тајанственошћу, коју је, исту овакову, у својим сновима гледао.

То је, дакле, *оно* што га је вукло у манастир тако силно, а он није разумевао што је. Сад му се оно показало као неко откривење, као давно очекивано чудо. Сад би мож'да друкчије одговорио, кад би га запитали: хоће ли остати у манастиру, јер му се одмах учинило, да ван овог места нема живота, да за њега нема веће радости, но проводити дане у *оваким* приликама.

— Бог Господ, и јависја нам... грми Василијан својим снажним гласом, а уз њега брује Николин секунд и Максимов бас...

Љубомир осећа како му теку сузе од узбуђења, и у исто време готов је из свег гласа запевати.

„Овде је прави живот... овде се може живети као 'но што вели Христос: да оставимо и оца и мајку и све, па да идемо за њим... А оно све друго, тамо у свету, све је 'нако“...

И Љубомир осећа како се лагано почиње од њега одвајати све оно, што му је до сад тако близу било: и отац, и браћа, и сестре, и Маљен са Миром, и школа, и све оно са чим је младост провео. Он више не мисли о

томе, шта ће настати после овако побожне јутрење: оне сцене у кухињи чине му се као нешто друго, што нема никакве везе са храмом и са овом светом службом у њему... И његови сељани посвађају се некшпут са својим попом, неки га чак и опсује, на истог дана, кад му попа улази у дом с крстом, целива и крст и попину руку. И његови сељани и он не мисле много о својим поступцима, јер однекуд осећају да тако треба да буде... И он осећа да његово срце све више привлаче и ове молитве, и ово тамно здање и ова тиха побожност, што се рађа на овом месту... И најзад, он зна *како* треба живети — пример му је у томе праведни Јов — па ће се према томе и управљати, а за оне друге... не мари, нека живе како хоће.

XII

Љубомир је већ прави ђак-послушник: навикао се потпуно на свој посао, на га врши без помоћи и без туђег упутства; навикао се и на положај најмлађег ђака, коме сваки заповеда, навикао се чак да гледа на себе као на простог слугу, и однекуд му дошло на памет, да све то сноси ради распетог Спаситеља... навикао се на свакодневне јутрење састанке у кухињи и на суморно тужно расположење, које му настаје после њих...

Само се није довољно навикао на свете службе црквене и на осећања, која му оне изазивају. Свагда је у цркви, као да је први

пут у њу упао: све му је исто онако ново, тајанствено, исто онако свето и примамљиво, као што беше о првом јутрењу. И сад се онако исто занесе, уздрхти при служби... готов је плакати сваког тренутка.

Али кад је посао, мора се заборавити и молитва и све... Данас је недељни дан, игуман има госта, некаква чиновника из Милановца, па пошто се готови већи ручак, позвани су и они обични манастирски гости, које игуман зове лонцолизи; ту су вам механџија-арендатор манастирски, три дућанџије, председник, учитељ, неизбежни побратим игуманов (имају их сви игумани) некакав старослужени „чиновник“ без пензије (бави се стално склапањем манастирских рачуна). Тако је свакад у манастиру: дође ли један страи гост, због кога се морају заклати бар два брава, одмах се ови „обични гости“ нађу у близини и, хтео не хтео, мораш их позвати.

Приближује се подне, гости још седе на доксату, пију стару препеченицу и жмиркају на топло пролетње сунце. Игуман се држи као обично; по томе ђаци закључују, да гост није много важан, него је онако у вољи игуману.

— Биће му неки луми-камарат, кад овај иде у варош, шапуће Никола друговима. То је, зацело. Иначе би он друкчије... све мед тече из уста.

— Данас треба отворити очи! наставља Велимир. Знаш какав је у друштву.

— А јао!... Никола погрчи леђа, као да се брани од печега, па се обрте Љубомиру:

Ако ти што заповеди, кажи нама да те научимо, да не погрешиш...

Велимир се одједном тргне, као да га неко опшину изненада; једним скоком дојури до звонцета и огласи почетак обеда. Он је први спазио кад је игуман само очима и обрвама мрднуо...

Гости уђоше у трпезарију, која замирисa тамњаном, и на њих погледаше ликови многобројних светитеља и праведника, повешани у разноврсним рамовима, без икаква реда, по зидовима. Осети се одмах нешто манастирско, некакав нарочити дух и тон, својствен само светим кућама. Са нарочитим смислом и циљем дат је, још у најстаријим временима, манастирским општим трпезаријама изглед и дух „молитвених места“. И кад човек улази у овакову одају, после попијених неколико чаша њиновице, насмејана лица и раздрагана срца, у очекивању добре ђаконије, одједном завеје на њега овај нарочити трпезариски тон, госту одједном нестаје осмеха на лицу, обузима га нека збиља и изгледа као да му није баш до јела... По зидовима, испод икона, исписана главнија правила монашког живота. Николи је пало у очи само то, што је баш више главе игуманове било исписано „воздержаније“, те игуман ово правило никад није могао прочитати, док су она друга строга правила — молчаније, послушаније итд. стајала баш пред очима млађих калуђера. Ову своју давнашњу опаску, саопштио је и Љубомиру, са нарочитим тумачењем.

Гости заузеше места, очита се молитва, игуман благослови трпезу и поче обед. Млађи убрзаше кораке, стадоше разносити јела, лица им добила немоћан, преплашен и необично смирен изглед; од прозорчета до стола само спују и севају један поред другог. Обед је обичан, недељни: мало се што више спремило због госта, па су и монаси поседали са игуманом. По лицима „обичних гостију" види се да су незадовољни: они су очекивали много бољу гозбу, а од оваког ручка само им се усне пронично и пакосно скупљају, а очи значајно намигују. Али кад се изнеше два тронедељна сисанчета, испечена на ражњу, са набраном као павлака, заруделом младом кожицом, испод које провирује месо, што се топи у устима као мед, онда и њихова и сва лица за столом, добише веселији изглед.

— Ох, мајка му певала, што га тако опраси! узвикује побратим, трљајући руке и светлећи очима на младу прасетину, са неком побожном жудњом и осетљивим дрхтањем руку.

— А, ваљано! додаје механџија више ради учтивости, али он осећа исто оно што и побратим, само се уздржава од сувишних узвика и излива.

Игуман мрдну очима, ђаци за час променише на столу чаше и вино.

Поче да се пије без реда, неки од гостију потражише воде. Игуман мрдну Николи:

— Са чесме! заповеди одсечно, што је значило да треба отрчати са стаклетом на чесму, која није баш тако близу, опрати стакло,

наточити воде и донети га онако мокро и хладно на сто.

После неколико минута утрча Никола са стаклетом, с кога још капаху бистре капљице.

Игуману, чим узе стакло и погледа у њега, раширише се ноздрве, али тај опаки знак Никола не опази.

— Са чесме? запита игуман неким меким гласом, који даваше уништеноме доста повода за лаж. Он као да вељаше у себи: „Та слажи, море... видиш, помажем ти... ето, не гледам у тебе“. Игуман доиста оборио главу и нашао се у некакву послу са чашама.

— Да, потврди Никола тако убедљиво, још задихан од далека трчања, да нико не би посумњао у његову реч.

— Штапове!... загрме игуман одједаред, затресе му се густа, разбацана, кудрава коса, очи му заиграше некуд у напред, не гледећи ни у кога..

Гости се згледаше; они „обични“ узнемирише се одједном, и спремаху се сви да нешто кажу, али су толико изненађени, да не могу још наћи реч, с којом би почели. А онај варошанин гледа зачуђено, питајући погледом околину: шта се то збива?... шта оно рече овај до мене?...

Никола пребледео, глава му се немоћно врти и тресе, сав се омлитавио, пачинио се као осуђеник, кога ће сад стрељати.

— Опростите... високопреподобни оче!... стаде муцати као у грозници. Никад...

— Штапове!... још бешње, још силовитије и одсечније загрме игуман, наслађујући се чисто звонком оштрином, која се јасно издваја из остале грмљаве. Оне мале буљаве зеленкасте очи, обрасле и утонуле у дебеле испупчене капке, одједном се показаше целе, изнђоше изван капака, а оне крвне жиле на слепим очима набрекоше, набубрише необично...

Побратим скочи с места, и пружи руке плашљиво према игуману, као да га жели зауставити у брзом ходу.

— Побро... Саво... дођи к себи! Биће ти зло... Знаш твоју чувствителну натуру!

У свакој другој прилици ова би опомена освестила љута игумана, и он би се одмах прибрао, али је сад, после непспаване ноћи, био сувише нервозан, па је налазио некакву сласт у томе, што сад сви трепте од његова гласа и срдбе.

На врата утрчаше коњушар и воденичар са дугачким, загасито сивим, окресаним грабовим штаповима. Иза њих блед, севајући очима крвнички, па ипак кријући главу за њихова леђа, стаде Велимир. Љубомир се само приближаваше отвореним вратима, не разумевајући још ништа из свега што је видео, осећајући само из погледа свију људи, да се спрема нешто страшно.

Гост тек сад појми шта се спрема. Он се енергично и достојанствено обрте игуману:

— Пријатељу, ја нисам дошао овде, да гледам твоје... твоје .. он се заплете, не на-

лазећи у мислима речи, којима би назвао игуманов поступак, — твоје домаће расправе. То ти остави за после, кад ми одемо...

— У *мој* манастир нека нико не улази са својим уставом! дрекну игуман још жешће, изговарајући с нагласком и с неким дивљим задовољством ову руску пословицу, коју је чуо или прочитао негде у Богословији.

— Аха, тако дакле!... узвикну гост, тргнувши се од неочекивана одговора, као да га неко поли врелом водом. Он скочи и стаде се извлачити иза стола, изговарајући некакву претњу, псовку... Гости пружили руке према њему, задржавају га...

— Мој устав!... мој устав! грми игуман, обрћући главу зиду, старајући се да не гледа у госта, који већ прелази преко собе.

— Оче Саво!...

— Остави, човече!

— Господин-игумане!

— Погрешило дете...

Повикаше сви гости одједном и, нашавши полазну реч, зацакаше и узвикнуше сви без реда.

— Шта чекате! грмну игуман на момке, који дохватише преплашена Николу за рамена и изведоше га на ходник, пред врата.

Љубомир, стојећи уз врата, беше се загледао у чиновника, који, на другој страни ходника, претрчаваше од једних врата другима, желећи, без сумње, узети какву своју ствар, без које неће да се крене на пут, или мож'да, узбуђен, не знађаше шта би друго

радио. Одједном иза његове главе нешто необично фијукну.

— Ф-ф-фик!... зачу се оштар, танак глас кроз ваздух и за њим нешто јаукну...

Љубомир се сав нађе као у некој тами, ништа не види, блене пренераженим, искоченим очима, и само чује, после сваког фијука, онај непознати му, чудновати, слабачки глас, који он никад до сад није чуо.

„Чиј је то глас? ко је то?... Викали су на Николу, али ово није његов глас... То неког даве... видиш како је скомолао!“...

— Доста! грми иза стола; у ходнику престаде фијук, чује се нека журба, преношење некакве клупе, чепају и шушкају опанци...

— Онај господин оде, процмиле Велимир танко, бојажљиво, с највећом пажњом у гласу.

— Мој устав! мој устав!... још грми игуман, не видећи од љутине шта се око њега дешава.

И учитељ одједном скочи, као да се тек сад нечега сетио. Блед, узбуђен, дркћући вилицама и коленима, као човек, који хоће нешто непријатно и одсудно да учини, а нема довољно смелости, окрете главу прозору и танким гласом проговори:

— Није ни мени овде место, где људе...

— Седи, човече! гракнуше гости, не дајући му довршити реченицу ни устати.

— Као волове... узвикну он на послетку и искочи иза стола.

— Срећан пут! срећан пут!... виче игуман и блене преко свију глава, не гледајући

никога посебно. — Хо... таки гости!... ха-ха-ха... смеје се он нервозно и пропично, гледајући сад сваког госта у лице.

— А, даклем тако сас трговачку чест!... Тако ли!... вичe један дућанџија бледећи, спремајући се да устане, али као још очекује неће ли се игуман извинити или бар задржати га.

— Трговачка чест!... Ха-ха-ха... Ево ти је! игуман се тако незгодно лупну, да сва три трговца одједном, као на дроту, поскакаше и, псујући и претећи страшно, одјурише из манастира.

Овај поступак дућанџија доли још више уља у распаљени бес игуманов, и он, гледајући несвесно, блесаво још ово неколико људи, повика им:

— Лопцолизи! Манастирски лопцолизи!... сви сте једнаки!...

Настаде се галама, гужва, врева... Сви поскакаше иза столова. Братија монаси, сматрајући последњи узвик као „отпуст“, нагоне један за другим, погнутих леђа, убрзаним корацима, сваки у своју ћелију... Гости појурише за њима, а ђаци и момци, видећи се овако усамљени на ударцу игуманова страшна погледа, клисnуше куд који и нестаде их у шуми...

Игуман остаде сам.

После неколико тренутака, кад не остаде живе душе у дворишту манастирском, кад се сви гости разбегоше и кад сам побратим оде у механу да одигра једног цандара на овако расположење, док му се побратим-игуман одљути, а то ће, знао је он, бити после једног

доброг сна — после свега тога, лагано идући, ослушкујући и бришући кецељом уста, уђе у отворену собу тетка, и мало затим поврати се, водећи игумана, готово посећи га на једном рамену, на које се овај беше тешко наслонио.

— Кажем ја тебе: немој мешати вино; не можеш ти да поднесеш све.. Оволика брука! Оде човек пешке... још ако не нађе коња нигде!... говори она једначито, онако женски, без наглашавања и уводи га у његову ћелију.

— Мој устав!... Лонцолизи! .. мрмља игуман, не видећи више никог и не разумевајући ништа...

Игуман почива.

А Љубомир, кад се разбегоше сви ђаци и момци, нађе се у неприлици: побећи ће и он лако, али шта ћемо ако игуман одједном баш њега потражи? Сети се свога редовног посла — храњења свиња. Истина, још је рано за то, али ће се ипак имати ма чим одбранити. Оде у амбар, дохвати торбу с кукурузом и оде свињцу. Уз пут је само зверао уплашено, освртао се често, гледајући да не трчи какав гласоноша за њим, али кад зађе у чаир, обрастао трњаком, ослободи се.

Набацао је клинове суха кукуруза пред гладне халапљиве свиње, и кад настаде обичан врўсак и мљацкање, са неизбежним писком мање крмачице, од које какав дрски прождрљиви нераст хоће да отме најслађи залогај, па је претходно пирне њушком у слабину, крмачица шчепа зубима клин, писне онако ради обичаја или кокетарије, а није баш што је

боли, па побегне у други крај, нераст се обрће журно, тражећи плен на другој страни, и онда настаје мување свиња, једно поред другог, јер се свако нада да ће затећи још које зрно код другог нејачег; кад настаде овај свињски метеж, Љубомир се замисли...

„Зашто?... Шта ово би?“.. питаше се у мислима, чудећи се целом овом изненадном догађају и не разумевајући га још ни мало. Њему све изгледа, да је Никола морао овако проћи, јер је дошла његова „чреда“. Видео је да се све у манастиру врши по чреди па, не знајући још узрок Николиној казни, држао је да му је дошла чреда, па квит... Сигурно је још пре његова доласка била чреда Велимирова, сад је Николина прошла, и онда настаје његова! Сад је, дакле, настала његова чреда!...

Али шта да ради?... Да ли да учини онако, како је учинио кад белавка уведе говеда у стричеву њиву, или да трпи, као што чиње Велимир и Никола? Све, све... али би му баш тешко било издржати ту чреду, онако ни за што. Не мари да ради какав хоћеш посао: зар не чисти штале, отимари коње, храни свиње, вуче ђубре на њиве... и то он, некадањи цензор велике гимназије!...

А како је он лепо мислио!... Да учи школе, све... све да изучи, па да буде као његов некадањи господин; онако исто да подигне једно раме, да се устури, па шепирај кроз чаршију!... Истина, још чешће је помишљао на митрополитово служење у цркви, на гос-

подско држање онога синђела, за кога му рекоше да ће бити владика, и некако је нејасно своја маштања мешао са тим, не разумевајући ни сâм јасно шта жели...

— Ej, ђаче... у шта си се загледао! викну му над самим ухом неко, тањим женским гласом, који одјекиваше пријатно.

.Љубомир се трже и одскочи од врљика, на које се беше наслонио. Пред њега стаде лепа млада женица, мале црнпурасте главе, кицошки опремљена и намештена; насмеја се његову страху и метну му руку на раме.

— Ти се жестоко уплаши!

— Није... нешто се замислио...

— Е, богме кад се тако момци замисле, ту нешто има!... рече она шаљиво, смејући се и стежући још више раме .Љубомирово, који се стараше да се ослободи незгодна терета.

— Ти си .Љубомир, је ли... новајлија? запита она, гледајући му пажљиво лице и цео стас, као да је рада оценити га овим једним погледом. Израз њена лица, после овога прегледа, гласно је: „Тс... није баш ствари, али тек ко зна!“...

— Ја, одговори .Љубомир, крijући очи и вртећи се под њеном руком.

— Морее... отеже она у смеху, ти се канда бојиш мене?

— Јок, море... Него да идем... игуман је љут.

— Зашто?... Стој! викну жена радознало.

Љубомир се замисли: да ли треба овај догађај причати сваком? Каза јој само да је растерао госте и да су се сви разбегли.

— Баш добро! узвикну жена обрадована. Онда иди па кажи Васи да га чекам овде.

— А, ти си то! рече Љубомир ослобођен, сетивши се, из Николина причања, која ће то бити. — Не смије ти он сад носа помолити из његове собе... Кажем ти: сви се разбегоше, кô врапци...

— Што?

— Па од игумана, море.

— Аха... не бригај за то. Спава сад ваш игуман кô заклан. Само ти пожури.

— Не брини ти. Казали су мени да Васу свакад треба послушати за то, избрбља оч и насмеши се ширетски.

— Ене де! рече изненађена жена поцрвеневши. Добро баш... Кад се закалуђерим, довешћу ти једну моју прију; таман ће дотле порасти.

— Нека, не треба!... јок! виче момак у забуни, вешајући торбу о раме.

— Не треба сад, ја како... А после неће моћи ни једна жена проћи на миру поред тебе. Реци му нек' пожури, очију ти! узвикује она за Љубомиром, који готово побеже од овог саблажњивог обора.

Дошавши у кухињу, Љубомир затече све калуђере и ђаке око тетке. Максим и Арсеније наклопили се у једном углу, не гледајући никуд у страну, над некаквим печењем, па

обојица држе у једној руци велико парче, резерву, док другом руком приносе друго парче великим гладним устима и кидају га одлучно једрим чврстим зубима. Василијан нешто весело прича, шетајући по кухињи, режући оштрим ножићем бутић младе јагњетине и залажући се полако, као сит човек, коме се не једе после добра ручка. Велимир и Никола сели уз други чанак, па и они пребирају и стругућу ножићима некакве кости, слушајући причање Василијаново.

Љубомир уђе у кухињу узнемирен и уплашен, не знајући још шта ће затећи после данашњег окршаја, али се запрепасти, кад угледа како Василијан весело прича и како га Никола и Велимир, са осмехом на устима, слушају. Као да није ништа ни било! И њихови погледи као да му веле: „Ништа, ет'... све је као обично... у реду“...

— Хи-хи-хи... Еве га... бегунац!... Гле ти ширечине ваљевске: хранио човек свињe у подне!... Хи-хи-хи... дочека га Василијан.

— Е, роде, ти си најпаметнији! вели му Арсеније, кидајући месо са веселим блаженим изразом на лицу.

— М-м-ма... мумла нешто и Максим, гутајући последњи залогај и загледајући брижно и пажљиво у суд са костима, надајући се још каквом затуреном парчету. Али видевши да су му наде узалудне, поклони округласти трбух обема рукама, на шта се из самог трбуха разлеже оно пресито грубо штуцање: хап!...

— Тето, да се залије-е!... хап! промрмља он, гледајући нејасно влажним и блесастим погледом.

— Подај му, Љубо, ово стакло са полице, па седи и ти да једеш, рече тетка пребирајући рукама суве шљиве, које држаше на крилу расуте.

— Хи-хи... причекај, оче Максо, ја сам пречи, прије весељак полици, дохвати стакло па наже.

— Е, брајко, оногај... нећемо тако, не!... ускипе Максим и хтеде скочити, али нађе да му је лакше само махнути руком, као да брани пилиће од јастреба, који се спушта одозго. Е-е... чека-а-ај... хап!

Кад Василијан даде стакло друговима, Љубомир га лагано повуче за мантију и, значајним изразом на лицу, прошапта му:

— Амо де!

Калуђер прије другом празном углу. Љубомир му, са неком тајанственошћу и оном неотесаном сељачком, бојаги повериивом мимиком, осврћући се бојажљиво, прозбори:

— Чека те она... твоја, код обора. Рекла да појташ...

Василијан поцрвене, збуни се па оштро погледа зачуђена Љубомира и пође вратима.

— Ха-ха-ха... разлеже се општи смех.

— Обуци, роде, стару антерију, добацује му Арсеније, гладећи руком стакло с вином.

— Де, ви ђаволи!... виче им тетка, смешећи се и обарајући очи стидљиво, са изразом

на лицу, који вели: „Ја ви не разумем те ствари, али знам да је то нешто онако... шарено“...

— Тето, ђаволе-е... Од недеље је моја чреда. И ти долазиш под моје, оногај... како ћу рећи... под моју власт. Хап! Ђаволе-е... отеже Максим тромо, а на лицу му јасно извајан онај ширетски, специјално калуђерски осмех кад говоре са женама, које им се допадају. У том осмеху исписана је бездна грешне пожуде, ширетлука и нечега што највише личи на љубавни занос, а није то. Сликарска четкица могла би то најбоље представити.

Љубомир, узимајући у руке парче меса, начуљи уши кад се помену чреда. „Хм, видиш... одиста иде све по чреди!“...

— Довешћу ја теби луду Петрију, пек' ти се нађе на чреди, одговори тетка смејући се.

— Е, немој болан, оногај... Зар тако наша... како ћу рећи... наша љубав?

— Љубиле те сврake, како си леп!

— А зар је ови Арсеније... хап!... лепши од мене?

— Кô и ти.

— А игуман? прошапта Максим опрезно, гледајући на затворено прозорче.

— Хм-м... махну тетка главом претећи, па продужи рад уозбиљена лица.

Чим седе Љубомир уз другове, Никола се насмеши на њега, пруживши му лепо парче меса.

Љубомир га погледа зачуђено.

— Шта је, море... збори му полугласно Велимир: ти мислиш њега су убили?

— Славе ти, је л' те бољело? пита га Љубомир наивно, са изразом искрена учешћа у његову страдању.

— Ха-ха-ха, смеју се оба ђака, а Љубомир преноси зачуђен поглед с једног на другог.

— Зар би нас смео ко тако туђи, да нас заболи! рече Велимир.

— А-а... досећа се Љубомир. Ама зашто те оно 'нако... због чега то?...

— Што нисам пиао на чесму, него наточио из видрице, насмеја се Никола.

— Их, како познаде! А ја мишљах да је то по чреди...

— Како... каква чреда?

Љубомир им каза како је мислио. Велимир то исприча осталима. Настаде грохотан смех...

— Е, роде, то не би ваљало за тебе, рече му Арсеније, смејући се весело.

— Он то вели, оногај... кô што ћемо ја и тетка сад од недеље... хап... на чреду.

Љубомиру долазе ове ствари све замршеније и чудноватије. До сад је мислио да има бар неки ред за све догађаје, а сад нешто друго: тукли га штаповима унакрст, и није га болело, и није му, каже, ништа... И тако — ништа није ни било! А овамо опет Максим помиње чреду! Чудновато!...

XIII

Једва једном! Добио је дозволу да чита житија светих. Игуман се најпре противио, није дао ни поменути. Какво читање сад, кад

треба највише радити, рекао је тетки, која је вазда у сличним случајевима вршила посредничку улогу између свију манастирских житеља с једне, и игумана с друге стране. Доста му је за сад оно, што је од мене научио, вели игуман, а нешто је ваљад' утувио и из пјенија.

Шта је то Љубомир могао од игумана научити?

Седећи једне недеље по подне испаван, надувена и туробна лица, игуман чује у трпезарији певање. То су калуђери са ђацима па и момцима — ко је хтео — држали сваконедељно вежбање у црквеном певању. То је био редован час, али је игуман, кад се присети, почешће наређивао да се држе и ванредни часови. Шта би се радило на дугим зимским ноћима него то!

Чувши певање, игуман рече у себи: аха! и тај узвик као да га наведе на неке мисли. „Ето, уче... то је лепо, мисли игуман. То је у моју славу... Кад, рецимо, дође у манастир владика или тако неко од оних великих... оних, хм... па ови моји запевају, све се тресе... Обешењаци Василијан и Никола певају као славујн... Владици мило; погледа ме благонаклоним погледом, па се обрне, рецимо Велимиру и запита га“... При овоме игуман одједном скочи и погледа око себе незадовољно. Дође му на памет: ако владика запита што, на пример из литургике... А ни његови калуђери, камо ли ђаци, не знају ни окучити... Ништа, ама баш ништа! До сад је владика попио његове монахе на веру; не пита их ништа;

кб вели: Савини ђаци морају ваљати. Али се Сава сваке године по два-три пута овако присећао и чинио ово што сад чини.

Игуман уђе у трпезарију, сви поскакаше, певање одједном умукну.

— Сад ћемо литургику, рече игуман седајући тромо на своје место.

Момци изиђоше одмах, јер не беху достојни слушати ове ствари. И такав је ред...

Калуђери и ђаци погледаше Максима, као што се гледа неко, кога ће сад да нагараве, а Максим, чувши за литургику, погледа плашљиво око себе, очекујући да Бог учини чудо и да га спасе од „наступајућег истјазанија". Па видевши да се ова чаша мора испити, обори главу покорно са уздахом и изразом на лицу, који као да вели: Буди воља твоја, Господе!...

Сва су предавања игуманова била једнака: узимат је, из педагошких обзира, облик дијалога, и то само између игумана и Максима.

Игуман мрдну оком на ону страну, где сеђаше Максим и повуче крај уста у страну. Василијан се насмеши, а Максимово лице дошло бледо и некако онако... необично.

— Оче Максиме, поче игуман неким особитим наставничким тоном, из кога јасно провирује иронија. — Шта оно рекосмо пре о значењу св. престола за време вршења св. литургије? Како оно вели свети оци?...

Овога се питања отац Сава најжешће бојао на испиту у Богословији, па је њиме у манастиру почињао сва своја предавања.

— Хм... оногај... поче Максим онако исто, као што је ваздa, небројено пута почињао своје одговоре. За јасле већ зна се... и то тако... јасле, јасле...

— Ама каке јасле?

— Јасле, брате, витлејемске, оногај... представља свети престо, одговори Максим мало набусито, као човек коме сметају мислити.

— Е, добро... Али у које време?

— Хм .. помози ми казати... оногај... развуче Максим онако исто, како је и до сад одговарао; али сад одједном избаци нешто ново. До сад је он отезао, гњавио, мрмљао и није знао дати никаква одговора; игуман се смешкао иронично, да тиме забашури и своје незнање и прелазило се на друго питање... Али сад Максим, не знајући ни сам зашто, повика: јеванђеље, брате... оногај, кад се положи на св. престо... онда! Ето ти!...

Игуману се замрзе осмех на уснама, он прошара очима преко свију лица, тражећи да прочита на њима: је ли правилан одговор, па не видећи ништа до љубопитне погледе управљене на себе, пређе на друго питање.

— А шта оно још представља св. престол?

— Хм... Голготу представља... и њу, ја.

— У које време?

Овде се мора поменути, да често поновљени непријатни догађаји натерају и најглупљег човека, да их малко психолошки промотри. Тако је било и с Максимом. Ови дијалози изишли су му на врх главе, и он је стао мало боље размишљати о њима. Учинило му се сум-

њиво ово игумаиово пређуткивање, и мало по мало, у њему се утврди мисао: да ни игуман не зна ове ствари. Првим одговором учинио је пробу, па ослобођен игумановим ћутањем, реши се да му тако одговара до краја.

— У које време? понови Максим игумаиово питање, па одједном избаци: на входу, брате... на великом.

Игуман опет поћута значајно, стави му још два питања, на која Максим одмах и наопачке одговори, па ућута. Дуго тако постаја. Зави дебелу цигару од сеоског, накрижаног крупно, дувана, запали је и стаде гледати кроз облак дима, који се према самом прозору колутао.

— То већ нека... прекиде игуман ћутање, то је онако, узгред... Него дела да пређемо целу литургију. Кажи ти мени... игуман отеже, састављајући у памети питање.

Калуђери се прёнуше. Они су знали да игуман зна доста добро протумачити целу литургију, али га је мрзило да улази у то. Њему је импоновало само оно, што он не разуме; а што он зна, држао је да знају сви. Због тога се до сад и заустављао на ситницама, те су његови слушаоци сматрали ова предавања као занимљиву шалу са Максимом, а Максим — као велике муке овог света... Али сад, ево, хоће баш од истине...

Међутим игуман поче из средине. Објасни доста добро најглавнији део литургије, па се осети заморен. „Е, ово се баш потеже јуначки!“ као да говораше његово лице... Он стаде

запиткивати како иде са певањем. За Љубомира рече му Василијан:

— Баш не може никако да обрне први глас. Одговарање, онако што је краће: господи помилуј, подај господи... то зна. Али оне дуже...

— Нека учи! нека учи! прекиде га игуман устајући иза стола. Кад беше на вратима, он процеди: стакло! а то је значило, да је време за ракију.

И тако, Љубомир је чуо до сад једно предавање, и двеститну пута мучио се од сваке руке да погоди онај полутон, којим се почиње први глас. И од једног и другог посла не беше успеха...

Сад је добио велику дебелу књигу, какве никад у животу није видео. Остраг на корицама беше руком исписано: „Житија свјатих; декемврији — февруа.“, а више тога, на марки: № 9.

Уздрхталим рукама, са журним погледом, превртао је прве листове, на којима беху „предисловије“, некакво „извјешченије“ и још неке друге ствари, на које он не сврну пажњу. Нађе прво житије: „Памјат свјатаго пророка Наума“ и прочита га на душак, јер је имало свега двадесет један ред.

Одједном се осети као човек који се веома преварио у очекивању. „Зар ми је то како житије! Прорекô само за оно језеро, то ти је свега!“... А њему су казивали, кад се почне које лепо житије читати, не може се човек одвојити лако од њега... Како би било да не

чита редом? Преврте подоста листа и нађе: „Житије и подвиги преподобнаго оца нашего Сави освјашченаго“.

Поче читати са некаквим непријатним предувереньем, али се, после двaестину реда, сав задубе у читање... Стајаше тамо написано о овоме преподобном, да се као „*осмољетен*... отверже всјех имењији, и шед в манастир, прија на сја ангелски образ“...

„Боже, ово је... ово је *оно!*... узвикује Љубомир, прекидајући читање од узбуђења. У осмој години, па у манастир!“...

После већ чита даље како ђаво куша Саву освећеног имањем, па после, богме, и женидбом и још многим саблазнима, али дете остаје стално „трудами и воздержанијем умершчвљаја тјело своје“...

У прекидима, кад добије времена, преврће Љубомир лист по лист ове необичне књиге, а уз образе му вазда појури некаква ватра, цело му тело обузме пријатна топлина, срце му се некако стегне, не зна ни сам: да ли плашљиво или радосно. Чита занесен; понеки пут прекине читање каквим узвиком и краћим размишљањем, у коме је обично стављао себе на место онога свеца, чији живот чита...

Негде нађе на велику сличност са собом, и то га необично порази. За св. Спиридона Тримитинског пише: „От дјетства своего пастух бје овчиј“...

„Ето, узвикује Љубомир: чувао овце и козе, ка̂ и ја по Маљену, па постао владика, и гледај само каква је чуда почињо... Вас-

крсао мртво дете!"... И у његовој занесеној главици он већ ствара слику... Он, обучен у епископско одело, стоји на једном брежуљку, а Милка, она ђаволаста Милка, носи своје умрло дете и ставља га пред његове ноге... наравно, док је он постао владика, дотле се она удала и има дете... Гледајући неисказану тугу на њену лицу, он пролива сузе и виче детету: „Чедо, устани!"... Дете устаје, и настаје... онако...

.Љубомир се трже. „Видиш, и мене почео нечастиви да куша!... Шта ми износи пред очи!"... и он се удубљује даље у читање, осећајући у исто време велику пријатност од прошлог маштања; осећајући да га опет нешто вуче да још мало промашта... Он зна да је то нечастиви, али се обично брзо занесе, заборави све „бјесе" и преда се слатком, заносном сањању...

Овако је ишло све, док не нађе на „Житије преподобнаго отца нашего Антонија великаго". Толико пута је слушао да је Антонијево житије једно од најлепших и најзанимљивијих. Говорили су му и калуђери о томе житију, и ако га ниједан није читао, него се знало онако, по предању... Чуо је и пре тога, од неких богословаца, да је Антонијево житије написано најозбиљније, да га је морао писати какав спреман човек и да је тако препуно поуке и праве богословске науке, да је довољно прочитати га марљиво и разумљиво, па као да си свршио целу школу... .Љубомир се загледа у ова црна, кривуљава, незграпно израђена црквено-словенска писмена као у неку све-

тињу. Стаде превртати листове, да види колики је животопис... Преко четрдесет листова. Читава књига!...

Са великом побожношћу и страхопоштовањем младић намести црвену, масну вунену залогу на почетак животописа, затвори књигу и остави је под главу. Сад се није могла почињати овако озбиљна ствар: треба сачекати какав већи празник, и онда почети читање.

XIV

Лето у манастиру није претрпано разноврсним, непрекидним пословима, као у сеоској кући. Посао парохијски готово сасвим застаје: обреде се последњи свечари, ђурђевци, обнесу се мајске сеоске литије, па се онда калуђери сити набеспосличе чак до јесени. Тек понеки пут ако их узнемири по нека бабињара, којој је крив октобарски или новембарски казан, или се пријави која побожна душа за молитву. Манастири не раде своја имања, него их дају на наполицу. Тако је доиста и корисније. Само гаје винограде сами, и то им је понајглавнији пољски посао. Покосе ливаде, отресу воћњаке, испеку ракију — све снагом надничарском. Зими се заради много, те се има са чим летина средити.

Али за ђаке манастирске лето је доиста право „искушење“. Ко издржи цело лето и не побегне, тај је довољно искушан. На њих се свали сав посао огромне куће, јер момци имају сваки своју „струку“, па ни један неће да чује

за оно, што не спада у његову „специјалност“. А ђаци су, уз то, обавезни да се, поред других послова, брину и о ономе, што је посао коњушарев, говедаров, чобанинов, шумарев, воденичарев...

Треба одгајити и уредити огромне градине манастирске са разноврсним повртем; треба уређивати читаву њиву, која је засејана самим пасуљем — главном храном сваког манастира, па другу, која је засејана сточном репом, па трећу засејану детелином, па подизати неке многе а веома потребне привремене оградице од трња или облица... Кад је лепо време — трчи пражи, плеви, окопавај; кад је киша — трчи сади расад; кад је ветар — трчи намештај гране да не однесе... Тек има се посла доста.

Љубомир не доби времена ни да се одмори честито. Уздисао је под теретом тешка посла, али се никад није пожалио, никад му рад није био противан. Из многих житија, која је успео прочитати, видео је да су сви светитељи избегавали нерад и да су у раду налазили помоћи за постизање своје тешке задаће. Сви су се трудили. И епископи су обрађивали њиве, жњели, копали... Па зар да избегава рад он, који се тврдо решио да следује стопама оних који су цео живот свој посветили великој заветној мисли — служењу Богу...

Прочитао је доста других, краћих ну лепих, животописа, и већ је по њима створио себи, не још сасвим јасан, али ипак одређен правац живота. Рад и велики умор не даваху

му воље за дуга маштања; он прочита, на допаду, неколико листа па, не размишљајући много, рекне у себи: „Овако ћу и ја, баш овако исто“... И опет је настављао прекинути посао.

Тек понеки пут га, усред какве журбе, заустави троми Максим промуклим отегнутим узвиком:

— Ехе-еј... момче!

Љубомир му прилази са поштовањем и озбиљношћу, како обично прилази свима калуђерима.

— А ти... шта то?

— Бројим виле за сутра, за плашћење.

— А-а-а!... М-м... Како би било да ми донесеш са чесме, ама оногај... да разладиш стакло...

Љубомир га послуша.

— Шта ти има у том... тој библији... како ли се... Дела ми баш испричај.

Љубомир стане причати редом.

— Зар то... ха-ха-ха... Па то су паремије... оне знаш, за велике празнике... Де још...

Љубомир прича, а Максим само узвикује: „Знам, знам... то се чита о Сретењу, то о Благовестима... то је псалтир“... А кад Љубомир пређе на Нови Завет, он викну: „То је јеванђелије!“...

— Па шта игуман прича оно пре, знаш кад си дошо, да не зна цело!... Ха-ха... А ја, богме, знам!...

Љубомир се чуди. Сви веле да Максим не зна баш ништа, а оно видиш... И оно пре,

кад га пита игуман, како одговара!... Да ли то они њега сви мрзе, или говоре тек 'нако?...

— А у тој гимназији... је ли тешко? пита Максим после краћег ћутања.

— Па... како коме. Има их доста што не могу ништа да утуве, а ја сам знао доста...

— Како 'но... оногај... што учите о камењу?... Нешто ми Никола наказива.

— Минералогија? пита Љубомир сагибајући главу.

— Мирен... и-хи-хи-хи!... Како рече, вјере ти?... мир... ала, да могу утувити!

Љубомир понови отегнуто, на слогове:

— Ми-не-ра-ло-ги-ја.

— Ми-рена .. а-јак!... Их да ми је то научити!... Игуман то не зна, је ли?

— Ја бих рекô да зна, одговори Љубомир неодлучно.

— М-м... рекô би!... Не зна, мој брате. Не зна ни оно што мене пита, само нас плаши.

Љубомир види да га Максим задржава од беспослице, из дуга времена, па налази начин те га оставља сама. На другом крају напље на Арсенија, види га где седи у хладу, на крилима му читава пласка разне зелене и осушене траве, коју је до сад пребирао и остављао сваку засебно у велике дуванске или бакалске кесе. Али је сад прекинуо рад; завукô обе руке под појас, превија се главом и целим телом чак до колена, и уз то гласно набраја:

— Ej, мој Арсо, мој кукавче сиђи... баш ти се не да, јаднику, живети!... Уф-ф!... Наслади се, кô човек, са две ћасе бурање и

ћасом купуса, а *он*, паклени створ, завија као ўтегом... вијê, вијê, вијê... А слатко ти гутати бураниjу, несрећо!... зинеш као хала, кад је осетиш!... узвикуje он и све више гњави песницама свој несрећни стомак, који га тако немилосрдно мучи.

— Други свет, кад га боли стомак, бар не може ништа јести, а ово... мастан камен би прогутало и самлело!... Видиш, и ово не ваља што ми Теофило пише за квасиjу и слатку папрат. Попио сам данас десет чаша те ракије, па ништа...

„Најбоље да потражим од тетке сира и хлеба. то ће га умирити. Чим што поједем, одмах се забави... И куд нађе баш данас, кад ме она чека! Него, дотле ће престати, чим једем“.

— Е, роде, од куд ти? викну он гласно, кад нађе Љубомир.

Ђак му каза и пође.

— Хм... чекај де... Арсеније се стаде мислити, зашто му је оно мало пре требао ђак; сад не може човек ни да их види лако, а њему је баш нешто требао, али шта оно беше?

Љубомир се досети jаду, па рече:

— Игуман ме послао.

То је био довољан заклон, да му Арсеније не сме ништа наредити. И он оде, мислећи о малопрешњем Арсенијеву jадиковању.

„И то је Божje кушање. Баш као онај преподобни... како 'но се зваше... Али није! Кушање се даје онима, који су Богу веома омиљели. А ово је 'нако, нека казна“...

Једног дана, пред подне, дође у манастир један постарији свештеник, обучен фино, са црвеном поставом на мантији и црвеним појасом. Љубомиру се учини познат попа, виђао га је у Београду, али не зна шта беше тада. Биће од оних из конзисторије. У дворишту не беше никог другог; кочијаш, који је довезао попа, сврнуо је сам у манастирску шталу. Љубомир притрча госту гологлав.

— Где је игуман? запита гост, разгледајући по дворишту онако, како обично разгледамо добро познато нам место, после дужег одсуствовања. „Све исто! све исто!“ као да говораше тај поглед, прелетајући са испуцаних, ољуштених зидова црквених на полусухе старе воћке око амбара, који се добро накривио у страну...

— Д-д... да га зовнем? замуца Љубомир, не смејући казати да је отац Сава још јутрос, после издатих наредаба, по учестаном у последње време обичају, сишао у подрум, и неће изићи отуд, докле га тетка не изведе, а тетка му не сме прићи, док се он добро не напије.

— Кажи ми где је, шта ћеш га звати! одговори гост одлучно.

— У подруму, прошапта Љубомир бојажљиво.

— Хајде, да ми покажеш.

Љубомир одведе госта до уласка и поможе му сићи низ стрме, дуге степенице, које воде у пространу мрачан манастирски подрум. Задахну их онај познати подрумски дах, у коме има не само алкохолног мириса, него

је уз њега још нешто, што не личи ни на шта друго. У једном крају подрума светлуца запаљено видело, те показује госту правац, којим му ваља ићи.

Љубомир застаде на последњој степеници. Знао је да се треба вратити одмах, али је хтео видети: да ли је погрешио што је увео госта у подрум. Прикри се за бачву, па стаде гледати.

На другом крају подрума, у суморној нејасној тами, на једном усправљеном пању, шкиљи и светлуца слабо прилепљена воштаница. Пред њом, на нечему сниском, окренут уласку, седи подбочен обема рукама и нагнут напред игуман Сава. И онако широк и плећат, у овој полутами, иза слабе шкиљаве воштанице, изгледаше као велики црн пласт чија се фигура нејасно оцртава под слабим зрацима свећице. Само му оно буљаво надувено лице беше добро осветљено и, према слабој светлости, изгледаше још шире и надувеније, а очи се приковале за пламен свећице, па само трепћу и опет стану као окамењене. Ни једне мисли у њима, ни једног зрачка смисла и умна живота!... Мрак, тама, бескрајно ништа!... Пред њим на пању игра и прелива се као рубин, у великој широкој чаши, жућкаста стара шљивовица.

Гост, видећи га онако забленута, накашља се приказећи му. Игуман лагано пренесе очи на тамну фигуру, која му се приближаваше, али не мрдну ничим другим и не покрете се.

— Шта ту чиниш, мој црњане! узвикну гост.

— А-а-а... развуче игуман, познавши свога школског друга проту, који је сад „велика сила“ тамо код владике. Од куд? прозбори он загушено, пружајући руку, но не дижући се.

— Ево... ево места, показа он госту један празан подметач до себе и посади га на њ, гледајући на другу страну, у мрак.

— Тако ти Бога, шта радиш ту? пита прота, мерећи жудним и завидљивим погледом дуге тробојне редове пуних бачава, бурадi великих, средњих, малих...

— Пијем.

— Зар ту, болан брајко!... поче га прота корити, али он отеже промуклим крупним гласом, за који се обично каже да је загорео:

— Хе... не знам ти ја за друго уживање, него да ми замирише ова патока, мој Спиро... Онда ми се срце растресе, и онда... хеј, шта ту!...

Прота га стаде корити што бар не пије у својој соби, кад мора пити, па му отеже дугачку другарску поуку.

Љубомир већ види да није погрешио што је увео госта у подрум, али га она обична људска радозналост задржава да остане још у свом заклону, да чује још што, кад и 'нако сад не сме нико привирити у подрум.

Игуман је оборио главу и ћути као заливен. Изгледа да не чује шта му друг говори, јер му очи опет бесмислено бљуде око оног црвенкастог круга, што игра у тами око пламена.

Прота је дуго говорио, карао, претио, па напослетку ућута, јер му се учини да Сава није при себи. Али, кад он ућута, игуман тешко уздахну, усправи се и, гледајући некуд у мрак, проговори:

— Што бегам из собе, велиш. Хм... Што ми је досадило сунце, зато бегам... Док је зима, не марим, али кад озелени гора, кад запевају славуји, кад све живо појури тамо, хм... тамо на пригревак, кад се и моји калуђери осете друкчије... па се размиле по перилима и становима, онда ја бежим у подрум... Кријем се од јарког сунца, као кртица...

Игуман поћута задуго. Прота раширио очи, па не верује својим ушима да оне доиста слушају Савин глас.

— И тица, и бубица, и свако створење Божје зна зашто живи и радује се сунцу. Радује се што... знам већ, и ја сам му се некад радовао... Само му се ја не радујем, јер не знам *зашто* живим и јер не очекујем више *ништа*... ама баш ништа! Свршено! Прошло све, све... ама баш све! узвикну игуман и натеже чашу са шљивовицом.

— Да се бар ожених као ти, радио бих за своју децу, знао бих...

— Бог с тобом! узвикује пренеражен прота.

— Хе-е-ej... кад изиђем на онај челопек горе, па погледам долину моје лепе Груже, како се њоме на све стране разми́лио свет... у мени заиграо срце, повуче ме нешто некуд... мами ме нека лепота... отвара се полако неки

леши живот, шта ли је то, ја не знам... Тек ја бих тада полетео, и ја бих некуд пошао са тим народом... куд иде тај свет... Е-ех!... Игуман махну руком преко лица и чела, откуд падаху неке капљице. Да л' то беху грашке зноја или сузе, прота не виде.

— Али кад погледам низа се, кад видим себе овако црна и несрећна... црњана, како ти рече мало пре... онда... онда побегнем право овамо, у овај тамни подрум, куд не допире та чаробна светлост... И седим, ет' овако, док не зађе сунце, или док... хм ..

— Ти пијеш, онако... прекиде га прота. Волиш ли ракију много?

— Волим ли ракију!... Како се може *то* волети?... Ја мислим да је ни прави пијанци не воле. А ја не пијем онако како ти мислиш... Ето, сад нисам пијан, а попио сам доста. Него ми онако дође, као да сам неки други човек... друкчије и мислим и све... То што ти сад рекох... никад у животу нисам ником казао...

— Знам, брате. Зато се и питам једнако: је ли ово Сава или неко други.

Опет настаде ћутање. Тек ће, после дужег прекида, прота рећи:

— И то ми је: не очекује човек више ништа!... А за кога сам се ја заузимао, за кога смо радили, те се „кратким путем" добило сагласије свију епископа за твоје... Прота нарочито застаде са крајем реченице, да би изазвао љубопитност код свог узбуђеног слушаоца и да би дао већу важност своме саопштењу — за твоје... архимандритство!... А?...

— А шта ми оно доноси... то жељено архимандритство? Шта би ми донело и владичанство! Округла је она проклета камилавка: како је год окренеш, десно или лево, она стоји подједнако... Празна је душа, мој брате, празна... не можеш је ничим напунити. Прошло је за њу све, кажем ти...

— Чекај да ти кажем, настави игуман живо, после краћег ћутања, са јасном намером: да још боље истакне своје исказано мишљење. Имам једног ђачића, дошао из гимназије... Залуди се читајући житија светих, а још у гимназији прочитао целу библију... Знам већ шта га чека: биће у брзо калуђер. Али знаш ли, Спиро, да ми дође толико пута да му кажем: дијете, иди кући, ожени се, па буди срећан човек. Једном сам га баш био позвао, да му кажем све ово, што теби казах... Тако ми нешто било дошло, кâ ово сад... па се предомислих...

Уплашен, пренеражен, као да бега испред пружене пушке, истрча Љубомир уз степенице, погледа чудновато, готово прекорно, јасну и топлу светлост сунчеву, која је прснула густим млазевима по зеленим врховима дремљивог бучја и целим видиком.

— Сотона!... шапуће полугласно уплашен младић, трчи у своју собу и леже на кревет. — Сотона је у њему!... И то је кушање...

„Баш исто онако, као што је кушао ђаво Саву Освећеног! мисли Љубомир, ширући раширене зенице на једну пукотину у зиду, из које се сваки час помаља велики собни паук

те тамани уловљене мухе. А толики светитељи, што су били прости калуђери или игумани као и он, како се они посветише!... И нигде не пише у овим житијама, да је коме била... како 'но рече: празна душа... и да је хтео некуд полетети... Е, мој бане... Нису толики праведници седели уз пуне бачве, зато им и није била душа празна, него све по пустињи и пећинама!«...

А тетка Мара, која је све знала и разумевала без нарочитих наредаба, спремила је богату част за ретка и важна госта. И ручак и вечера прођоше весело, ма да одсуствоваху они обични гости. Прота, неки духовит весељак, непрестано је правио шале на рачун Максимов и Арсенијев. Максим је том приликом само трептао бојажљиво и понизно, као што се пристоји пред старијим, и на његову лицу беше исписано задовољство што је господин прота изволео свратити пажњу на њега — недостојан сасуд. А Арсеније, смешећи се учтиво и понизно на протине шале, само се увија и мршти, и ако га сад баш ништа не боли.

Прота ће, опазивши Арсенијево увијање, кô бејаги онако уз реч, смешећи се напоменути:

— А јест, сад је манастир В. без старешине... Штета што је отац Арсеније тако слаб, а Господин баш помену њега пред мој полазак...

— Ко, ја слаб?... високопречасни! трже се Арсеније и погледа тако ведро и здраво, да сви присутни прснуше у смех. — Мене, знате... само по неки пут стомак... онако... завије, а

није да је болестан, питајте оца игумана... Хе, роде... имам ја таке лекарије... хтеде се даље правдати Арсеније, али га прекиде игуман:

— На јелу је, до душе, први, а на послу тсс..., гори од Максима.

Арсеније запрепашћено погледа игумана, па као утучен његовим одговором, обори очи, преви се, понесе руке да их метне под појас и већ начини болно-намрштено лице и таман хтеде рећи уф-ф... па се сети протине напомене, и одједном оно набрано смежурано лице, оног истог секунда, развуче се у понизан ширетски смех. Опет се сви насмејаше.

Изјутра, пошто се обреди оно лепо српско јутрење послужење, прота позва игумана „да се мало прошетају“. Игуман се одједном уозбиљи; лице му дође осетно отворените, блеђе, а нос модрији. Зна он, однекуд осећа, да ће му се у тој шетњи казати нешто веома важно и непријатно. Он затрепта целом душом, као ухваћена птица, на коју већ спуштамо руку.

Кад одмакоше подоста, прота поче:

— Ти нисн завео у књиге десет хиљада ока кукуруза јесенашњег?

„А, то ли је!“ помисли игуман, и одједном му спаде све расположење и бојазан. Он доста грубо одговори:

— Нисам.

— И деведесет комада угојених свиња... настави прота, али га игуман прекиде:

— Знам... и оно мало говеди, оваца, дрва... Али ти то знаш.

— Хмм... Чујеш, невоља је... И то сад, после овог саборског решења о награди! Овај твој... прота махну главом десно, одкуда се, из даљине, вијаху сеоски дућани, — он је сад сила... посланик; а сад је њихово царство... Долазио ономад министру, све му испричао и нуди сведоке... а претп интерпелацијом. Министар то једва дочекао, знаш већ...

Игуман само опсова грубо, сељачки, па опет ућута.

— Него да се то поправи. Све мораш завести у овогодишњи дневник, па ћемо већ ту малу „неуредност“ оправдати...

— Што „неуредност“! Ја јесам продао прошле године, али ми је термин за наплату, рецимо, ове године.

— Врло добро, врло добро!...

— Е, а шта ћемо сад за паре? запита игуман значајно и као прекорно.

Прота обори главу збуњено. Његов велики гојазни трбух стаде се чисто увлачити унутра, а широке чисте ноздрве стадоше шмрктати оштро.

— Готово, није вајде... опет воденицу?

— Мени је право, како год ви тамо наредите. Само нећу да штетујем *ја*.

— Добро, онда опет спреми молбу да је понесем собом, па ћемо ти одобрити. Ово је, за твоје управе, чини ми се, трећи пут?

— Не знам, свеједно!... одговара игуман љутито, псујући онога, што је сад „његово царство“. Он, гејачина... па да суди мене!... мене!... А-а-а... коштаће га то добро, а вала

и мене ће... Али ми неће више сести за трпезу, не!

— Откуд они то дознају? То треба знати.

— Знам, брате... Онај мој лудак, побратим... опију га па им све каже. Али ћу и њега...

Тако псујући и договарајући се, вратише се другови у манастир.

Воденично питање је у овом манастиру старо и значајно. Манастир је полагао право на неко старо запуштено воденичиште, на једном сеоском потоку, где се сад није могло распознати ни место за јаз ни за воденицу. Пре стотину и више година била је ту манастирска воденица. Једна угледна кућа сеоска, која је исто земљиште убаштинила, спорила је право манастиру. Сад је равно шесет година како се повео спор. Сава је, још почетком своје управе, тако ствар окренуо, да је манастир добио парницу и имао право подићи воденицу на своме воденичишту, и ако је остало земљиште било туђе. Отац Сава потражио је и добио дозволу да изузме из Управе Фондова десет хиљада динара манастирског новца ради ове поточаре. Новац се потрошио, а воденица се није могла подићи, јер нема околног земљишта, где би помељари могли стати с колима и стоком... После десетину година изузето је за исту сврху петнаест хиљада и, пошто се воденица није могла онда подићи, сад ће се опет изузети десетина хиљада, да се попуне тамо неки други рачуни...

Али ова драгоцена крава — музара даје користи и с друге стране. Пре десетак година,

после једне добре пијанке у манастиру, она угледна кућа опет поведе парбу на суду. Отац Сава је свагда удешавао, те манастир једне године добије а друге изгуби парницу, и у дневнику манастирског расхода цифра судских, адвокатских и других трошкова за овај спор била је огромна. Тако то иде лепо сваке године: она угледна кућа трља руке задовољно, а манастир шта ће... мора бранити своје, од старине наслеђено, право...

XV

Прочитао је... не само Антонија Великог, него и Макарија Египатског, чије му се житије учинило још заносније, побожније... Сад лежи, уз затворену огромну књигу, осветљен слабим пламичком воштанице, уз равномерно дисање успаваних другова, гледа широко раширеним очима, али не види ништа... Понавља у памети догађаје и описе из оба житија, и како пролећу поред његових мислених очију ови заносни догађаји, његова душа се све више отвара и тако се саживљује и нераздвојно спаја са свима овим чудима, да он већ јасно осећа, како сад није више онај и онакав, какав је био до пре недељу дана, кад поче читати ова чудна два житија.

Сад је други, то зна... то осећа добро. Али има нешто друго, важније...

Једнако га је, још од повратка из Београда, као што видесмо, мучила или занимала нека велика мисао, која га је тако обујмила,

да је због ње заборавио, порушио све своје дотадашње идеале, своје заносне детиње снове, које је годинама, један по један, стварао и слагао на саму душу своју, лебдећи над њима, као над једним благом срца свога... И само што се јави она, та чудна мисао, идеали његови постепено сломише се, срушише се, а она се, та мисао, развијаше све више, док га не отрже од рођена гнезда. Он је није у почетку разумео, али што се више привикавао манастирском животу, осећао је да се и мисао његова остварује.

Кад је присуствовао првом јутрењу, познао је Љубомир да је на праву путу; осећање му је казало, да је близу њега све оно, што га је у последње време занимало и привлачило... Кад је прочитао прва житија, осетио је и разумео је *шта* му је то тако близу срца, шта му је заузело душу. А сад... сад је знао све, све... Видео је јасно пут, којим му ваља поћи, видео је све оно што је истина и што је од живота, што је стварно, и сравнио са оним, што му до скора беше идеал, па је нашао, као што и житија веле, да је све ово друго таштина, ништавило: и свет, и школа, и господство, и Мањен, и све, све... Само је једно истинито, вечно и непроменљиво: ићење за стопама Господњим. То је, као највећу светињу, као једини, вечни идеал своје младости, дубоко урезао у душу своју и предао му се сав, са свим жаром младићског заноса...

А у, замореној дугим читањем, глави само се ређају слике за сликама...

Гле, двaестогодишњи младић Антоније, леп као уписан, обучен господски, води за руку своју једину сестрицу, а за њим нагрнули ништи, убоги, слепи, хроми... Антоније спушта у руку свакоме сиромаху пуну кесу новаца, док не раздаде све... све што је добио за продато имање... Сестрицу оставља код обречених Христу девојака, а он се удаљује у тиха ненасељена места... И почиње се живот. Ено, сотона прилази у „ноћним мечтанијами“...

„Баш као и ја, мисли Љубомир; и он је много ноћу мислио... И код њега се неки пут омакло, па оде на другу страну... Почне о Богу, а после оде... То сатана скверне помисли натура“...

Прво се почиње оним, што је најсаблажњивије, нарочито за младиће... „он (т. ј. сатана) в ношчех в красниja жени преображашесја, всјеми ухишчренијами похот возбуждаја“... После му износи пред очи сећање на продату очевину, тугу сестрину, господство његова рода, славу светску, разне насладе... И све то јака воља младићева издржа...

И сад настаје онај необични, за Љубомира светли и прави, ну у самој ствари страшни аскетски живот... Антоније не једе ништа до заласка сунчева, често и по два, по три дана не окуси ништа. Целе ноћи проводи у молитви и разговору с Богом... спава тек четврте ноћи по мало, на рогозини. Једе само сув хлеб или корење... И опет, при тако строгу животу, деси се да му изиђе пред очи некакво чудно ви-

ћење, у облику дивне, нежне као роса, слатке као ружин мирис, примамљиве голе девојке!...

„Што ти је човек... мисли Љубомир; — све, све... али му је жена свуд пред очима! Ето и ја: мало, мало... па тек ми падне на памет Мира ил' Милка".

После долазе они страшни надчовечни напори, муке и болести телесне, у којима људи забораве и Бога и све, али смрни инок остаје сталан, као и праведни Јов.

А оне пуоке у житију Антонијеву... Читав, огроман, нови, до сад невиђени свет изиђе пред очи младићеве. И он занесен, збуњен многобројним новим појмовима, значајним мислима, занимљивим фактима, само блуди очима и пита се у чуду: „Шта је ово?... Гле, одиста шта је ово?"...

Ово ће житије научити на памет, тако је одмах одлучио у себи. Јер не вреди га само прочитати па заборавити... Треба знати цело, као „оченаш"...

А Макаријево... чудо! чудо!... У зрелим годинама родитељи му се раздвајају, добром вољом, и иду у манастир. После дуга времена, анђео наређује оцу Макаријеву да се опет састави са женом, и после овога рађа се Макарије .. Али његова женидба, то је нешто!... Камо данас таких дјевственика!... Кад га сведоше, прве ноћи по венчању, у ложницу са женом, Макарије се претвори да га обузе некаква болест „и не коснувсја невјестје, чист изиде от ложа"...

„То је јунак! мисли Љубомир. Тако бих и ја радио... Она на једну, ја на другу страну, па тако док не сване... А Василијан и ови други не би. Хе, *друго* су они!“...

Па ступање Макаријево у иноке... па онај страшни догађај због трудне девојке, која обећује Макарија у греху... Кад се само чита, хоће човек да полуди, а како ли је било издржати... Гомиле народа, закрвављених очију, запенушених од злобе уста, вуку везана праведника кроз село, бијући га, пљујући, чупајући му косе, газећи га ногама и вичући: „Сеј мних оскверни дјевицу нашу!“... Али Бог не допушта сотони да се смеје даље над праведником... девојка, у порођајним мукама, показује правог кривца, а Макарије се удаљује у гору Нитрејску и наставља аскетски живот, као и учитељ његов Антоније...

Свећа, усправно прилепљена за сто, догорела и пламен лагано нагорева суху масну даску; почиње се развијати по соби дим, све више и више, а Љубомир гледа у жуту чађаву таваницу, не мрда очима и не трепље, само му се по лицу често разлева нека светла, надземаљска ведрина и радост, и онда се оне мале зеленкасте очи скупе, и кроз њих се види ведра, весела душа...

...Љубомир се сасвим променио: друкчије му и држање, изглед, говор, све, све... Кад му што другови говоре, гледа их некако благо и у исто време, рекô би, забринуто, на лицу му вазда игра неки свечан побожан изглед. Пред калуђерима је веома учтив, послушан

и побожан. Сам никада не почиње разговор, осим ако има што запитати. Одговара на питања кратко, и увек гледа да се уклони од разговора. Кад момци и ђаци почну пред њим говорити о женскима, он уздахне и, с великом тугом на срцу, уклони се од оних, које сотона има у својој власти.

А тетка већ јасно види, да је Љубомир отворено избегава. Чим се она где појави, он се одмах нађе у послу и окрене јој леђа. Она опажа да је младић не мрзи, али је се боји, као нечега страшног и опаког, као да она носи собом смрт и проклетство.

Једаред, потом, дође теткин муж, као обично, с колима и врећама. Тетка се, по обичају, дȗрну, стаде прáскати и псовати некога по кујни (а била је сама). Муж јој, неки прост и добар, блесаст сељак, стараше се само да се што боље напуне вреће, торбе, качице са житом, варивом, смоком и другим кућним потребама. Љубомир се наслонио на доксат па, и ако је већ неколико пута гледао ове исте призоре, сад му све дође као ново, као да ово први пут гледа... Не осети ни кад игуман прође поред њега и, по обичају, побеже у књижницу, где ће лупкати прстима по дебелим томовима црквених књига, разгледати урамљене ликове старих манастирских архимандрита, важнијих владика и других знаменитих лица и, певушећи полугласно, прислушкивати шта се чини на пољу. То је једина прилика кад игуман сасвим омекне, уплаши

се и стане од страха певати, што иначе никад не чини...

Кад би све готово, насуто, напуњено, завезано, сељак бојажљиво приђе кухињским вратима и, промоливши само главу, проговори некаквим замрзнутим гласом:

— Стоја неће више да нас пере... Ђеца иду као...

Из кухиње загрми врисак, прасак... Сељак одјапи врата, окрете се бојажљиво и пође натраг, машући главом, као да се нечему чуди или неком прети.

— ...Као да их је туркиња родила, а није она! говораше он, пролазећи поред Љубомира.

Крцнуше пуна кола, извукоше их из дворишта; у манастиру одмах настаде мир. Тетка, још црвена од љутине, изиђе и наслони се на доксат близу Љубомира. Велимир таман хтеде да јој објасни колико је чега издао, кад се Љубомир одједном исправи и пружи десну руку на тетку: образи му пребледеше, дођоше као мртвачки, а очи севнуше неком нејасном злобом и узбуђењем. Он викну неким новим, јасним, декламаторским гласом, који одјекиваше ходником:

— Сотоно, у тебн је пакао!... Камо ти деца, што си их родила... и човек?... Шта то чиниш!... Покај се, док има времена... Бог ће опростити...

Ђаци се окаменили, зинули па само трепћу; тетка се само полуобрнула к њему, а остала онако наслоњена на доксат, раширила очи па гледа... А игуман таман поумио да изиђе и

отворио врата, кад се разлеже Љубомиров глас... Игуман сукну натраг изненађен и уплашен, крстећи се и мрмљајући:

— Часни га!... Натема га!...

Тетка се одједном заплака, зајеца па побеже у кухињу. Љубомир се, чим ово угледа, поврати, дође к себи и уплаши се, ни сам не зна од чега. Он пође лагано са доксата. Велимир викну за њим:

— Јеси луд!... Шта ти је?

А Љубомир, после овог узвика, одједном засија очима а по лицу му се разли неизмерно блажено задовољство. Гледајући некуд у даљину, примичући се друговима, он прозбори:

— Идем по стопама Господњим. И Он је карао грешнике...

И ђаци начинише лица, као што беше мало пре игуманово, готови да се прекрсте и да узвикну, као и он: часни га!...

XVI

Већ су почеле оне дуготрајне, досадне јесење кише. Дрвеће пожутело, лишће му се слéпило од многе воде, оклембесило се тромо, па кўња и цеди са себе капљу по капљу, која пада на мокру земљу. Птице се не чују; вране изгледају одвратне онако отрцане са својим уквашеним перјем. У шуми тајац: умире ово огромно, густо, зеленожуто чудовиште, загушило се, па не дише, не трепће... нема ни конвулсије предсмртне, него ће мирно, тихо да се угаси, да умре... да би опет на пролеће

оживело... Зато, пст!... Не реметимо нêми, вечни, бескрајни мир!...

Кроз шуму нешто лагано шушка. Кораци се све више примичу стеновиту кршу, који се, усред шуме, издигао у вис за неколико стотина метара, обрасô шипражјем и кржљавим дрвећем. Око њега непрестано облећу орлови и јастребови, те својим злослутим писком оживљују ово суморно и тајанствено место. На средини крша зјапи велики улаз у мрачну пећину, испод кога дубоко, дубоко доле, весело жубори, скакуће преко камичака и слева се у вирове манастирска речица.

Близу пећине, из густог шипражја извуче се Љубомир и стаде. Поглед му је сасвим јасан, отворен и присебан. Он разглéда, и, види се, разгледа пажљиво све око себе. Ослушну како река жубори, стресе се од капљица које му падају за врат и погледа мрачан отвор на пећини. Махну руком преко влажна чела и опет погледа око себе...

— Оваку згоду није имао Антоније, рече он у себи. Тамо је, кажу, каменита равница, а ово — гледај!... Знао је наш св. Сава шта ће изабрати за испосницу... О Боже, да ли се смем усудити ја грешник, да се настаним у оном истом месту, у коме је помало боравио твој велики светитељ?...

Са великим, побожним страхом, Љубомир приђе к самом уласку, али се опет обрте шуми и загледа се некуд...

Учини му се да сиђе пред њега неко ново, до сад невиђено бíће, одједном се споји са

његовом душом и он стаде осећати некако друкчије... није као до сад.

„Шта је ово!... Куд идем ја?... Је ли то баш *оно*, *прâво*, о чему сам толико мислио? Или може бити није *то*, него има нешто друго... Отац... како 'но рече кад пођох... ех!... А игуман у подруму... каже: батали!... А о св. Спиридону Тримитинском пише: „Сочетасја закономy браку и отец дјетем бист“, па се опет посветио!... А Макаријеве родитеље сам анђео састављa на заједничку ложницу... Живели људи у народу 'нако... кô сви други људи, па се опет посветили... Шта је то... како ћу сад?“...

Младић уздрхта од страха што га сад обузе. Учини му се да ступа на тако ужасан пут, који ће га упропастити, јер ће му навући на главу проклетство родитељско и божје. Он седе на уласку пећине и заплака се горко, гледајући немоћно у натуштено суморно небо, као да отуд тражи помоћи и разјашњења у овоме заплетеном склопу црних мисли... А из неба само сипи и капље хладна магловита влага, која се меша са врелим и бистрим капљицама, што теку из његових очију...

Суза за сузом тече и слева се низ младићево лице, олакшавајући лагано паучинастом, ваздушастом руком тешки бол и страх, што леже одједном на душу његову. И кад се сит исплака, осети да му је добро и да се полако враћа пријатна топлина, која се почиње разливати по њему... Па није баш ни тако мрачно... гле, светли се пред очима. И има нешто пријатно, чега сад треба да се сети...

— Јест... Антоније! После *онаквог* живота, какву је славу дочекао!... Па Макарије... Павле Тивејски... Тимотије Пустиножитељ... па она два брата Теодор и Теофан... сви велики иноци и, што је најглавније, дјевственици!... Ниједан се није преластио женском лепотом и грешном пожудом... Има их на стотине, који су следовали за Антонијем, и сви су завршили живот чисти и невини, као од мајке рођени, и сви се посветили. Никог није повукло срце у свет, као 'но што прича игуман у подруму, него су сви бежали од света и његових ужасних грехова... Па шта је ово, шта оно беше малопре?!... Сотона... лукави сотона увукао се у моју душу, а ја слаб, страшљив, не знађах него се подадох власти његовој!

— Даље, нечастиви!... узвикује младић са побожном одлучношћу, устаје и улази у пећину, крстећи се и шапућући молитве, које је Антоније имао обичај изговарати.

Кресну спремљену жижицу, упали воштаницу и прилепи је на оном другом ужем крају пећине, где беху зарезани у стени неки крстови и једна удубена ниша са равном плочицом, за коју се прича, да је служила св. Сави као престо.

Љубомир је улазио у ову пећину неколико пута, једном са Николом и Велимиром. Место је удаљено од манастира само пола часа, таман као и Антонијево прво пребивалиште. После... кад се већ прочује у народу његов праведни аскетски живот и кад свет нагрне са свију страна, онда ће се удалити

у какву пустињу, или велику шуму, или тако нешто...

Понео је доста нагорелих воштаних свећица, тамњана, жижица. Хоће добро да окади и осветли пећину, да му замирише тамњаном и воском као права црква, па после, кад се пећина измени, неће ни ватре ложити. За јело није понео ништа, а и не треба му за сад. Антоније и други иноци по неколико дана нису ништа окусили, па зар не може и он тако? А после?... Лако је за то... Зар није Господ казао: не брините се за сутра, шта ћете јести...; зар није Антоније због тих речи продао цело имање, и после живео по њима цела живота!...

Кад је наложио ватру, добро окадио пећину и разгледао са запаљеном воштаницом сваки кутак пећине, видео где ће се молити Богу, где ће спавати — онда се обрте око себе и као да се запита:

— А шта ћу сад?...

Ови незнатни послови у пећини, пометнише му досадање одушевљено-побожно расположење, и он, као сваки ко је свршио један већи посао, седе крај ватре, промотри неке тамне крајеве пећине сасвим обичним равнодушним погледом и загледа се у пламичак, који се немоћно, загушен димом, лелујао и лагано гасио. Љубомир дометну суха грања, и ако је ватру наложио једино с разлога: да има на чему окадити пећину, и ако је, међу осталим његовим заветима, кад се одлучивао да побегне у пећину, био и тај: да не ложи

ватре ради свога тела... Али на пољу је тако тамно и влажно, пећина је тако хладна, а он је тако млад и неискусан, збуњен и преплашен свима својим последњим поступцима, да би, по свој прилици, пред вече морао бежати из овога хладна, страшна мрака, да није овог светлог пламена, што му душу разгаљује...

Пламен се превија и лиже, ватра шушти и букће, а млади усамљеник гледа у зажарено светло треперење огња; и што више гледа како вреле жишке одсјајкују, севају и преливају се, — све више му се враћа пређашње побожно расположење, у очима се све више губи онај обични смисао, душа му се све више подаје побожној, аскетској екстази...

У вече, кад обузе мрак и иначе мрачну густу шуму, кад се кроз хладну влагу разли оно тајанствено шумско вечерње брујање, пећина беше мрачна и ужасна... На противном крају од уласка, тамо уз мален издубени престо, на коме стајаху неке старе црквене књиге, што их монаси остављаху за целивање посетиоцима, осветљен слабачким пламеном воштанице, тако слабим, да не продираше даље од њега, клечаше Љубомир, наслоњен рукама на престо, говорећи гласно црквене молитве, које је знао на памет.

Очитао је до сад равно седамнаест пута „Помилуј ме, Боже“... То је најлепша, најзаноснија и најпобожнија хришћанска молитва... дугачка је веома, а што је читалац боље разуме, што се више удубљује у њен смисао, све би је више читао...

— Гле: „У греху се зачех и у греху ме роди мати моја“... говори Љубомир гласно, одушевљено, као да некоме прети, са великом милином на срцу пада земљи и дохвати челом хладни под... Та ове су му молитвене речи најбољи одговор на данашњу сумњу и потврда његовој потоњој одлуци... Зато их понавља са великом милином и заносом, и онда му срце дође тако пуно, у грудима га задише некакво радосно расположење, и он се гуши, грца̂ од навале осећања...

Одлучио је да овако проведе целу ноћ; кад се воштаница угаси, он ће у мраку, другу неће палити... Изјутра, у свануће, умиће се на реци, па ће опет наставити непрекидне молитве, читајући их из оне старе ирмологије и часловца... И тако ће све, док му Бог даде снаге...

Дакле, почело је!...

XVII

Игуман се узнемирио, препао се и наљутио се, па не зна које је осећање веће: да ли се треба више плашити или љутити. По ходнику грми његов глас, а под одјече од поткованих цокула. Све трешти...

— Тај ће покалуђерити цео свет!... грми он и плаховито дува и шмркће широким ноздрвама. Позваће и кочијаше, и куваре, и воденичаре, и чобане манастирске, и све ће закалуђерити.

У тај мах тетка изиђе и испљусну чисту воду из некакве ћасе, па поће опет натраг.

— И тебе, и тебе ће закалуђерити!... дрекну игуман злобно, као да му је тетка крива. Скинуће ти сукњу и натући антерију... хоће он!... Боји се да нам се семе не утре, овако красним готованима, изелицама... и он изређа још десетину оваких и горих епитета.

— Пуна ми кућа готована, беспосличара, а он хоће још. Не пита може ли то манастир поднети, не пита треба ли, него дај!... Мисли да ће се посветити, што упропашћује толику младеж.

Игуман је у незгоди због писманцета, које му сад донеше из града. На малом, минијатурном, белом парченцету хартије, са познатим му крстићем на врху, нашарана су само четири редића, руком самог великог владике.

„У недељу служићемо службу у Крагујевцу. Закалуђерите најстаријег ћака и доведите да га рукоположимо. На Љубомира пазите отечески“, стајало је лаконски у томе неочекиваном писму.

Зашто се игуман љути, видели смо; а плаши се због ове напомене о Љубомиру. Пре двеститну дана он је, хотећи се похвалити, поново писао владици о Љубомиру, о његовој необичној побожности, читању житија, и као чак се жалио мало на претерану побожност, која му ствара неприлике. Он је знао, да владика живи и дише само калуђерством, да у томе питању код њега нема мере ни разлога...

А Љубомира, пре два дана, нестало из манастира. Разаслао је да га траже на све стране, али од њега још никаква гласа. Ко сме сад изићи владици на очи с таквим гласом!...

Довољно разлога, да дркће не само ходник, но и цело двориште од игуманове псовке...

— Зови Велимира!

Мара изиђе и повуче звонце једаред. Морала је трипут, у размацима, поновити овако звоњење, док се Велимир појави. Беше се јако задувао од наглог трчања. Пређе игуману и, као обично, стаде пред њега, очекујући заповест.

— Да се калуђериш!... сутра! одсече игуман љутито.

Велимир рашири очи, укочи се и учини му се као да одједном упаде у некакав други, мрачан и ужасан свет... И како то би... кад се то сврши, тако одједанпут!... И како беше дивно у оном свету! А зар се не може натраг?...

„Шта је то!... да калуђере... мене!?“... севну му одједном кроз главу, и он поимн сву страхоту и важност игуманове речи. — „Црна раса!... А *она*?... а живот?“...

— Аха! искашља се збуњен ђак, махну рукавом преко носа и хтеде још што тако ситно учинити, али не знаде шта би и немаде кад, јер игуман стоји пред њим, одбијајући устима читаве облаке дуванског дима и гледајући буљавим, страшним, љутим очима, шта ће му ово уплашено „дериште“ рећи.

— Молио бих понизно, ако може, да се размислим до мрака... слабим, уплашеним гласом прошапта Велимир.

— До мрака!.. Њему би до мрака, а онај тамо чека у недељу... Знаш ли да прекосутра треба ићи, да се ђакониш!

Велимир се још више опусти, изгуби се од страха... „Ово нема шале!... Куд ћу сад?“... Он отвори уста и доста одлучним гласом, који чак и њега сама зачуди, проговори:

— То ми треба... да отрчим до куће...

— Знам ја твоју кућу, одговори јетко игуман. Напослетку... назор се нико не посвети, а „Шваба“ ће једва дочекати. Иди!

Николу је игуман, кад му је био у вољи, звао Швабом, јер је дошао из „швапске државе“.

Велимир се окрете и, све у трку, одјури уз манастирску реку, поред оних честих малих воденичица, чија га клепала весело дочекиваху и испраћаху. За њим шушти и пршти вода из пуне букве, гуди потмуло воденично камење, а он прескаче одјаже, јури каљавим путем, не видећи никога, не чујући како за њим узвикују весели помељари:

— Еве га!... Угрејали му штапови дебела меса!...

— Чучни у вир!

— Отперја до врх Штурца!

— Ала везе, сйњу ли му!... кâ ово моје коло! завршује воденичар.

Дивна, млада као росна капљица, нежна и пријатна као цветак, шеснаестогодишња девојчица, кћи једног осредњег поштеног домаћина, стајаше уз Велимира, наслоњена на вратнике, заклоњена густим трњаком, кроз који се провлачила ограда. Она често подизаше рукав очима, те отпраше сузе, које јој једнако капаху. Велимир стојн погнут, загледао се у земљу, као да тамо тражи разјашњење својој ненадној невољи...

И наредба игуманова, и околности, прилике... све је тако јасно, да не оставља места размишљању. Него: или — или!

— Не марим толико за све друго, збори девојче кроз сузе. Огрешићу се о родитеље, али морам, да не бих тебе изгубила...

Велимир јој стиште руку и погледа захвално у очи јој. То није више онај одлучни, трезвени и окретни младић, какав је Велимир међу друговима у манастиру. Не, сад је питом, нежан, плашљив, неодлучан, сасвим, сасвим други!...

— Али ме је страх за после... Шта ћемо и куда ћемо? Ако се саставимо, ти не можеш остати у манастиру. Опет морамо твојој кући, па... по божјем закону!...

— Море знам то... Него само да ме не истера сад, док не видим са стричевима за имање, ето то је... А после је лако...

— Онда... реци му да не можеш за сад, па шта буде.

— А ако ме изјури?...

— Баш си ти неки... плану девојче и хтеде нешто непријатно Велимиру рећи, али је он брзо утиша и рукама и речима:

— Добро, добро... Ево одох. Казаћу му да нећу, па шта буде... Због ом. Сутра ћу ти јавити.

Девојче остаде наслоњено на чатал, гледајући за младићем, који јој заузео целу душу, па не може да мисли ни о чему другом, ево већ скоро цела година. А сад... какав се ово сад олуј спрема! И дође изненада, кад нико није ни мислио...

А њих двоје и иначе нису ни о чем мислили. Они се предадоше чистој, невиној, скоро детињској љубави, која их све више зближаваше. Чести састанци пролажаху, а они све више осећаху, да не могу једно без другог. А ни једно од њих не помисли: како ће то да буде на послетку?... Велимир се спрема за калуђера... јер је ђак манастирски. Истина, он има свога имања, али то још није одељено од стричева.

Све то, што је требало раније мислити, девојка сад, овако преплашена и изненађена, протури кроз главу, и, не предвиђајући ништа добро, осим муке, унапред, узвикну сама себи гласно: „Ej, црна Видо!“ и лагано се крену кући.

Опет грми и трешти игуманов глас по ходнику. Само је игуман сад друкчији. На глави му нова, од венецијанске кадифе, камилавка;

коса марљиво углађена и рашчешљана, па се сад не витлају они груби гргурави перчини око очију му. На њему је широка црна раса од тешке свиле, рускога кроја, са широким, црвено постављеним и посувраћеним рукавима. Испод расе, кад се игуман нагло окрене, те се црвено постављени крајеви расе рашире, види се широк црвен појас од свилена рипса, који се лепо прелива у оне превијене пруге, што личе на чамовину. У једној му руци дебео црвенкасто жућкаст трсковак са дршком од беле извијене кости и златном кићанком; око исте руке су омотане велике ћилибарске бројанице са крупним, као голубије јаје, зрнима, а другом држи муштиклу, из које сукћу густи димови.

Игуман је при путу; све је готово, само да седне у кола, која га чекају у дворишту, али се њему не седа. Он псује, трешти, проклиње час кад је примио у манастир „шашава занесењака“, те му сад загорчава дане, грди „онога“ ко му први помену да га прими (чувши ово, тетка га, не излазећи из кухиње, залепи масним одговором), шмркће и често поглêда у косо, наокришке, у једно место, где стоји непомично нека црна прилика.

На крају ходника, као прилепљен уз дувар, прени́мио се, превио се, огрнут широком, масном, скинутом са игуманових леђа расом, са натученом до ушију простом камилавком на глави, онај весели и услужни младић, који се до синоћ звао Никола, а ноћас изиђе из цркве као инок Никифор. Употребио је сву

урођену и наслеђену вештину да своје лице и држање тако удеси, како ће што боље личити на свеца. Није он то чинио ради игумана, јер зна да се овај „курјак“ не вара лако. Пред њим се он само начинио преплашен, и кад год би га игуман испод очију погледао, старао се да му задрже широки рукав расе. А „преподобно“ лице спремао је и удешавао нарочито за владику. Чуо је он шта се владици допада, а бојао се помало да га не врате, што није закалуђерен по чреди.

„Та начинићу се, Бого... као преподобни Макарије! А после... хо, мај... ала ће да се живи!... Велимира ћу узети да ми успрема собу... нека зна ко му је господин, кад му се допада бити слуга“ мисли у себи ново-печени монах и не испушта из очију сваки покрет игуманов.

А игуман сваки час погледа на мање вратнице манастирске, отуд од реке, загледа у часовник и шмркће плаховито. Већ је пети дан како нема Љубомира; јутрос му јавише из крајње воденице, да се види некакав дим код Савине испоснице. Послао је и момке и калуђере да разгледају пећину, да прокрстаре целу шуму, неће ли га наћи. Време би било да му се већ јаве... одоцниће за пут.

Одједном се зацрни и зашарени необична гомила на малим вратницама. У средини ујармљена два вола, около њих калуђери и сељани. Види се, по ступцима, да не вуку цела кола, него само двоколицу. Игуман се рашири на

средини ходника и стаде гледати запрепашћено у гомилу, која се лагано примицаше.

— Умро!... несрећник! оте му се плашљив и сумњив узвик.

Никифор претрча ходник, наслони се на стуб и стаде, такође уплашеним очима, гледати како се црне некакви кањави дроњци на крвњи, како се тресу и љушкају, као да има у њима нешто тешко. Гомила стаде и расклони се испред ходника...

На крвњи, углављеној у двоколице, пресамићен преко предњег јастука, као дугачка врећица, окренут главом руди, као мртав лежи Љубомир. Скидоше га и положише на под у ходнику. За то време Василијан гласно прича игуману како су га нашли.

— Лежи тако под престолом, пресамитио се као мртвац... Пипамо га рукама, — хладан као лед... Дај, рекох, да га скинемо до реке... Тешко, болан!... једва живи сиђосмо. Те дај, рекох, једне двоколице испред воденице.

— Добро те само ви, калуђери, остасте живи! Грдна ли зора потегосте! узвикује игуман љутито и иронично. Он ми прича како је савијао своја леђа, а не каже је ли живо дете!... Игуман кресну грубу сељачку псовку и саже се над Љубомиром.

— Жив је, оче Саво, жив!... Слушао сам ја! вели Арсеније.

Тетка раскопча и готово скиде све горње дроњке Љубомирове, даде шумару стакленце најљуће ракије да га трља њоме по грудима, а она му пуну чашицу исте ракије принесе

устима. Раде кочијаш, вешт томе послу, извади нож и, размакнувши усиице прстима, ножем размаче мало јако стиснуте зубе младићеве. Тетка сручи лагано целу чашу. Раде измаче нож...

Одједном се Љубомирове груди тргоше, он се јако закашља, из уста му прсну ракија и он немоћно, лагано отвори очи и болно погледа око себе. Најпре му поглед беше несвесан, а после, лагано, добиваше све више смисла, док се напослетку не заустави плашљиво на игуману.

— Сад ракију!... Целу чашу! викну игуман.

— Дигните му главу! рече тетка и принесе пуну чашу помодрелим запеченим уснама ббниковим. Љубомир, погледавши строго игуманово лице, послушно испи ракију и, угледавши Никифора у овом црном оделу, заустави очи на њему и гледаше га зачуђено...

„И игуман је друкчије обучен, и Никола друкчије изгледа... калуђерски... И ја сам друкчији и све је сад друго... Све је онако, како сам оно ја мислио, и све је у реду... како треба да буде. Само — овај поглед игуманов!... Али ја не марим“... мисли Љубомир тешко уздишући.

— Где си био?... Шта је то!... суровo запита игуман Љубомира, гледајући га право у очи.

Љубомир хтеде сакрити очи од тога погледа, али беше тако окренут, да није могао у страну погледати. Он уздахну и хтеде пропустити игуманово питање, одговарајући му

погледом, који је гласно: „Видиш сâм... што ме питаш!“ Али игуман не беше расположен за нежна изливања, него подвикну:

— Говори, гаде!... Задржао си ме од пута, те нећу бити на дочеку владике. Шта ми ту...

Љубомир се плашљиво подиже, и седећи, оборене главе, слабим но одлучним гласом проговори:

— Пошао сам за стопама Антонија Великог, Макарија Египатског и дру...

Игуман га не сачека да доврши. Као човек, који је нашао оно што је тражио или очекивао, узвикну са неким полусмехом:

— Кажем ја... у свеце хоће!... Па се одједном жустро осврте и привикну: кола!

Кочијаш изађе из ходника, Никифор се усправи, узнемири се, људи се расклоните, пропуштајући игумана, који се осврте тетки:

— На постељу, па само млека, млека... ништа друго. Два-три дана тако...

Тетка климну главом пркосно, као да би хтела рећи: „Ене, славе ти!... А ја баш то нисам знала!“ и пође Љубомиру.

Игуман, као сваки кривац, досећајући се узроку теткине љутње, изађе на двориште и седе на кола.

— Седај! викну он Никифору, узмичући се мало у десно.

Нови инок волео је трпети многе муке овог света, него сести уз игумана. Он се збуњено, преплашено претури преко лотре, и седе баш уз саму левчу, не марећи што ће му она одбити лево бедро. Ова му почаст

изгледаше много необичнија од синоћњег калуђерења. Кола звркнуше преко камења, и за један миг излетеше кроз велике усвођене вратнице... Тетка, калуђери, момци, па чак и они сељаци дахнуше душом слободно...

Тетка одведе Љубомира у собу, а Василијану даде кључ подрумски, да изнесе ракије, нек' се послуже људи...

После једног часа, кад остадоше сасвим сами, калуђери се расплинуше, као восак на плинском сунцу... Боже, слободни!... и то мож'да за читаву недељу дана... мож'да и више! Па се сме радити шта ко хоће: спавај, докле хоћеш, иди куд год те срце вуче, једи и пиј што год хоћеш!... Нема ни чреде, ни јутрења, ништа... Тетка гледа кућу, поље, чак и о нурији води бригу, а они ће свак на своју страну, за својим послом...

И момци весели; нико се не жури на посао. Или гледају да рано површe што имају, па се и они некуд дигну, нестане их, као у маглу. Чобани затворе стоку чим сунце мало одскочи, па и њих нестане, и не сећају се јадне, гладне и жедне стоке до самог мрака. Шумар заметне пушку за леђа, па оде у девето село... Воденичари замоле помељаре, да припазе на камење, па их нема у воденици док год се не чује да се игуман вратио... Све се распасало, растегнуло, па не може сито да се надише слободна ваздуха...

Тетка грди, псује, нарочито момке. Али момци знају да је тетка добра, да је та грдња тек само »ради ворме« и да није баш ни њој

самој неправо дахнути душом слободније „као сваки жив двоножац“...

И Велимир весео. Срећно прође опасност: игуман не мрдну ни главом, кад му он саопшти своју одлуку. Беше и расположен тога тренутка онако, кад је човеку свеједно, ма шта се догодило. Само махну главом и рече: „Хоће Шваба, хоће!... Тај ће једва дочекати“, и ућута. И није се преварио. А Велимир сад слободан. Може ићи *тамо* кад год хоће, и опет ће му остати доста времена, да се нађе око тетке. Сад је сав посао спао на њу, треба јој помоћи. А богме... требаће и њему њена заштита...

XVIII

У манастиру велика, давно невиђена гозба. Сва пратња владичина, после повратка „Господинова“ у резиденцију му, нагрнула је на манастирску трпезу, као јато чавака на зрелу кукурузну њиву. Ту је наш познаник, прота Спира, са неколико попова и ђакона из резиденције, ту окружни прота са десетином попова из града и околине, ту два игумана из ближих манастира, ту двадестина чиновника и трговаца из града, све опробани пријатељи оца Саве, ту се привукли и они обични гости, названи лопцолизи, али без онога што је „његово царство“ и што му је уверење „чест“. Сви су засели за богату совру са пуним уверењем, да својим присутством чине велику љубав новопроизведеном архимандриту

оцу Сави, и са тврдом памером: да се не дигну од совре докле се узмогу живи држати...

Ваља се добро наплатити за златан архимандритски крст, који се блиста на — трбуху оца Саве. Сваки врло озбиљно сматра архимандрита као прâвог дужника, и стара се савесно да наплати свој дуг. А нови архимандрит, призивајући у себи све сотоне на главе ових безазорних, добро наоштрених за јело и пиће, гостију, љубазно, весело, рекô би пуна срца, нуди госте ђаконијама, старајући се збиљски, да сваки оде из ове куће задовољан, пресићен свима понудама, којима манастир располаже.

Сви су калуђери и ђаци на ногама; снују, трче, доносе и односе јела и пића, послужују, сипају и бојажљиво погледају на весело лице архимандритово у зачељу. Оцу Нићифору, новом јеромонаху, наместили налоњу у један угао и ставили га да ту чита гласно житија светих. Прота окружни, мало пронично, смешећи се, напомену оцу Сави:

— Ако вам је то редован обичај — нећемо кварити ред; ако ли је ради нас — батали!...

Архимандрит мрдну очима, налоњу уклонише, а Нићифор се придружи послушницима. У току обеда Сава приказа Љубомира гостима око себе. Сви су знали за последњи догађај у испосници, јер су то и владика и отац Сава ревносно раструбили. Владика — из истините радости и одушевљења, што ће скоро добити прâва, необична калуђера, а отац Сава је причао о томе из себичних разлога: нек' се

види *какве* калуђере спрема Сава у свом манастиру! Сви гледају Љубомира, као што се гледа у менажерији каква невиђена и нечувена дотле реткост.

Љубомир види да служи гостима за предмет нарочите пажње, али се он не осврће на то. Са оним истим забринуто побожним, блаженим изразом лица, служи он госте, дижући или доносећи судове, гледајући само у оно што ради, чиме је заузет. Не дође му ни на ум да се погорди толиком пажњом важних људи, јер се сећа колике су гомиле народа пратиле Антонија Великог... А он је већ у себи замислио, да је почео исто онако као и Антоније. Пећина, молитве, па и сама кушања сотонска .. све је исто. И њему су, трећег дана, кад је већ сасвим обезвијао од глади, стале излазити пред очи разне саблажњиве слике, које је сотона стварао... Час му дође суседина слушкиња из Београда, па га тапка по раменима и вуче у собу са неким новим, сладострасним изразом на лицу; час му се Мира стане превртати пред очима и дерати јарца, а он сад сасвим друкчије гледа у покрете њених ногу, није као пре... И још много других и много саблажњивијих сотонских кушања...

— Е-е... отеже окружни прото. Види се што је рођено за други свет!

Игуман Успенског манастира, са иронично-пакосним изразом, подмигујући оном другом сабрату, смешећи се и полугласно, да не би чуо ко од послуге, напомену:

— Ама да ли је то баш онако... оче архимандрите, оно *истинско* подвижење?... Хоћу рећи, овај... да нема ту, онај... како да вам кажем... Знате... Ваљевци су препредени...

Архимандрит плану и викну гласно, не дајући игуману да доврши:

— Оче игумане, кажем опет: ово дете пет дана није ништа окусило и донесено је мртво у манастир. Нека вам обећају владичанство... па ако издржите и три дана као он, нека ме баце у... игуман изговори непристојну реч. Дела! Извол'те оче!... дрекну он и жиле слепоочне почеше му одскакати. Ви бар знате зашто бисте се мучили, а он... Игуман још јаче повика: он губи, губи!... постаје вечити роб!

— Калуђерска посла!... Завист!... заврши отац Сава, плаховито шмркнувши поздрвама.

Отац Спира, брзо и вешто, са оним великоварошким и, ако хоћете, придворним тактом умири завађену братију, поновивши мишљење и речи Господинове, о томе догађају, које су биле ауторитетне за све госте, па у неколико и за неповерљиве игумане. Тек оба се игумана погледаше значајно и као да очима говоре један другом: „Мртав, није него... Гле како је задригô, ципов гејачки!... Све је то масло овог маторог угурсуза, да добије архимандритство“.

Један професор зовну Љубомира, пребаци му руку преко рамена, и лаганим полушапатом запита га:

— Кажи ми... мали: како ти је било трећег и четвртог дана, кад ниси ништа јео?

Љубомир обори главу и, онако старински, потуљи очи стидљиво.

— Тсс... 'нако... промуца стидљиво.

— Како?... то бих баш хтео да ми кажеш. Јеси ли осећао глад? Је ли те то мучило?...

Љубомир не дизаше главе, не одговори ништа, очекујући да ће његово ћутање напоменути госту, да се такве ствари не причају. Али се гост заинтересовао јако, па хоће да чује одговор. Он прибегну шпретлуку:

— Или си ти то онако само удесио... отеже он, нарочито не изговарајући целу реченицу.

Љубомир брзо диже главу и погледа га право у очи; у том погледу беше тако много нѣмог прекора и истине, да гост беше принуђен оборити главу. Али га опет запита:

— Или се мож'да стидиш, па не смеш да причаш како је било!..

Љубомир се сети Христових речи: „Ко се постиди мене... и ја ћу се постидети њега у царству Оца мојега", па одједном севну очима и готово гласно одговори досадном госту:

— Да се стидим!... Пшао сам за стопама Господа нашег, Спаситеља и његових великих угодника... Зар је то срамота?!

Гост погледа зачуђено околна лица, који су могли чути одговор, као да од њих тражи разјашњења о овом новом, непознатом му до сад учењу. Али сва лица беху такође зачуђена непадним и необичним речима младићевим; само један озбиљан, средовечан господин, који

је непрестано ћутао и понекад се смешкао каквој шали што падне при разговору, махну главом са одобравањем, и у очима му се засветли радост, као да је пронашао какву важну новост.

— Како ти то идеш за стопама Спаситељевим?... Шта ће то, управо рећи? настави професор.

Љубомир га погледа пажљиво, као да ће рећи: „Да ли је овај луд, или се само прави?“ па му, без предомишљања одговори:

— Вршим све његове заповести, живим као што су живели његови велики угодници...

— Знам, знам... прекиде га гост нестрпљиво, — али какав је то живот, како то ти живиш... да ли и ми тако живимо?

— Јок, ви не живите... Треба се одрећи свега: и оца и мајке, родбине, имања... све то оставити, па се удаљити од света...

— А живе ли тако ови твоји калуђери? прекиде га професор полушапатом.

Отац Сава опази да је Љубомир пао у некакву незгоду, па викну блâго, али доста озбиљно:

— Јоковићу, остави то дете. Гледај ти твоје травуљине... тамо у школи, а овде се само пије.

Опет куцнуше чаше, отпева се једна црквена песма и сви гости одједном, као по команди, издигоше лица на више, гледајући у таван, слевајући у уста неко мирисно старо манастирско вино...

Изређане су давно све здравице, званичне и незваничне, пријатељске и шаљиве, сунце већ зашло и архимандрит наредио да се спреме свећњаци, а гости још једу и пију, као да су тек почели. Кроз прозорче се једнако провлаче дугачки судови са читавим „кршем“ разноврсна печења: прасећег, пилећег, телећег... па се ту жуте и преливају са руменом, масном корицом добро укључане ћурке и гуске, па неке младе дебеле пловчице пржене на кајмаку, па сваких пола часа запуњају се и замиришу тањири са тек испеченом, масном, добро закајмаченом, од бела и црна брашна гибаницом... На долењу често они сеоски „колачићи“ умешени с јајима, испржени на масти, што их господа варошка зову уштипцима... А Велимир се сав зајапурио, вукући с часним оцем Никифором вино у кантама, и заводљиво очима са старим другом, натежући у подруму истом кантом, онако ђачки...

Весеље тече бурно и, као што обично бива, све више се губи такт умљудности, умерености... Сваки се осећа испуњен, као електрична батерија, неким веселим одушевљеним осећањем, па би хтео тај напор час пре, на свој начин, не осврћући се ни на кога, и не марећи ни за чије мишљење, испустити, дати му одушке у живом говору, песми, игри, свађи... наравно — сваки по своме темпераменту...

Један професор изговори шаљиву здравицу: напомену, како се у манастиру чува некаква тридесетогодишња реликвија, коју би

сад требало изнети пред госте, а говорник ће разјаснити њен археолошки значај.

Сава, смешећи се, мрдну очима тетки, која, кроз прозорче, слушаше како се господа шале и како говоре некакве речи, које нико не разуме (тако се бар њој чини) а сви се смеју... Али кад архимандрит нареди да се мењају чаше и боце, она се одмах досети о чему је говорено.

Пред госте наместише послушници неколико боца тамно белог, необична изгледа, вина. Архимандрит се задовољно смешка. Мило му што сами гости затражише ово неколико боца, које ће му спасти читаво крдо стоке, да не буде ноћас поклана и печена. Да је сам изнео ово вино, сутра би се сви на њега љутили.

Оба протојереја и игумани, као искусни људи, изјавише да не би требало још на то прелазити...

— Има времена... тамо после поноћи, завршн окружни прото, грицкајући и сишући лагано с правим гастрономским уживањем и великом вештином, масну њурчију тртицу, која се, на његову срећу, била затурила међу батацима, а он је некако изненадно набоде виљушком.

Али гости из града, код којих се већином сви појмови о манастиру и знање о манастирском животу своде на какво ретко, необично старо вино; којима управо, чим се помене манастир, одмах замирише у носу старо вино, они гракнуше сложно да се реликвија изнесе одмах, и одржаше победу. Господа оци про-

баху онако „испод жита“ да наставе пити досадање вино, али их присилише на поштовање већине и њених одлука.

— Напослетку... у друштву се и калуђер жени, вели отац Спира, смешећи се на два млађа игумана, који одједном почеше гладити и сукати брке.

Не прођоше неколико минута после прве чаше трнестогодишњака, а онај озбиљни господин, кога већина гостију почешће поглёдаше с пажњом и поштовањем, одједном се развесели. Најпре му се овлажише и засијаше крупне, црне очи, па се стаде смешити на свакога, ко га случајно погледа. После стаде својим суседима нешто живо објашњавати или доказивати, па онда замаха рукама по ваздуху, дајући на знање да жели говорити... Неко лупну виљушком о чашу, неко зашикта устима, те се гости умирише. Сви се учинише као да врло пажљиво слушају, и ако су се многи љутили на говорника, јер се пред њима пуше тек испржени уштипци, који ће се охладити док он сврши, а није ред јести или пити у овакој прилици.

Господин поче лагано, изнајпре заплећући се, застајкујући да смисли израз, па све слободније и јасније, дугачак говор о нашим манастирима, за који би се пре рекло да је јавно предавање но здравица.

Код гостију се изнајпре опажаше досада на оне олињале, хиљадама пута, без икаква основа, поновљене фразе о значају српских манастира, које говорник, као увод, напомену.

Али им се одмах по уводу лица разведрише, и они стадоше слушати пажљиво.

Гост објасни потребу, која изазва појаву првих хришћанских манастира на истоку. Живим, уметничким бојама оцрта тип првих „подвижника“ и првих самостана, показа суштину, циљ и битне особине иночког, калуђерског живота.

— Ко се облачи у ову црну расу, господо, тај се најстрашнијим заветима заклиње Богу живоме, да ће следовати, до смрти своје, речима распетог Спаситеља: „Ко хоће да иде за мном, нека узме крст мој... нека остави кућу, и браћу, и сестре, и оца, и матер, и жену, и децу... нек' прода све имање и разда милостињу сиротињи“... А носити крст Христов значи: имати веру у Оца небесног, какву је Он имао, чинити добра ближњему и жртвовати се за њега, као што се Он за све нас жртвовао... значи управо одрећи се себе сама — свог физичког живота — и предати се целим бићем добру ближњих и спасењу душе своје...

Архимандрит шмркну нестрпљиво, не крију̂ћи досаду што је осећаше. Игумани се значајно погледаше и, самим крајевима очију, насмешише.

А говорник, не гледајући ни у кога, стаде причати о постанку српских манастира, о делима Немањића и потоњих владалаца и властеле српске, о намерама њиховим, које су имали пред очима, подижући многобројне манастире. Изређа доста опширно, наводећи примере, како су српски иноци ревносно и

с великим прегнућем радили у истој сврси с којом су и основани манастири. Помену огромне заслуге потоњих монаха за време робовања и ослобођења српског...

Монаси се одобровољили, раскравили се и гледају победнички, с неком гордом сујетом, као да је сваки од њих прâви Хаџи-Ђера, па само слушају оно, што им по заслузи припада ..

Али говорник обрте лист... Најцрњим, најужаснијим бојама стаде цртати савремене монахе и манастире, осветљујући грозне цртеже многобројним, већини добро познатим, примерима, објашњењима, описима... Најобичније појаве манастирске, на које се већ сваки Србин навикао гледати као на „обичну ствар“, он расветли у вези са науком Христовом, са животом прећашњих монаха, са уставом манастирским, откривајући сав ужас пропасти морала, вере, побожности... Говор беше тако изненадно-страхотан, тако громовито-убедљив и одлучан, да сви монаси, и они што седе, и они што слушају, стоје као приковани за место, као човек, који очекује последњи миг, кад ће га ударити подигнути маљ... само отвори уста, рашири очи и гледа...

— Манастири, какви су данас, узвикну говорник још јаче, не требају нам, њих треба укинути, јер су нам од штете... Они, т. ј. не манастири, него они што живе у њима, упропашћују нам чедност и поштење у народу, те најдрагоценије особине старе српске куће, убијају побожност у народу, служе као легло...

— Да се укину! да се униште! привикаше и прекидоше говорника неки, којима је грло веома засушило у току дуге беседе.

— Да се укину! узвикну и говорник, промуклим гласом, гледајући влажним очима око себе.

— А вера?!... проговори архимандрит изненадно, као после тврда спавања.

— Шта, вера? пита гост.

— Шта ћемо с вером, велим?... Ко ће њу да чува, кад укинемо манастире?

— Ха-ха-ха... насмеја се говорник из свег срца. Зар ви чувате веру... *ви?!*...

— А ви се не стидите у овоме... како 'но рекосте, леглу... да се добро напијете, па онако... после стара вина, да грдите ово легло...

— У вину је истина! викну онај професор „травуљар", дижући од стола запесену главу.

— Видите... поче увредљивим тоном један игуман. Ова иста кућа, коју ви душмански грдите, очувала је трнестогодишње вино, од кога сте се ви, само од једне чаше... развеселили. Покажите нам макар једног домаћина у Србији, који би тако исто...

— А шта ћете после, господине, са оволиким имањем, викну један грађанин, који не имађаше стрпљења сачекати крај игуманова разговора, — после, кад укинемо манастире.

— Подићи ћемо санаторијуме, болнице, угледне привредне школе... све оно, што носи тип хуманитарни и културно-привредни... То им и јесте главна сврха, коју им наменише узвишени оснивачи и побожни приложници...

кад већ нема кога да отаљава ону најглавнију вероисповедну сврху...

— А куд ћеш оволике калуђере?

— Дао бих им све овчарске и кабларске манастире, па нек' се у оној дивљој, страшној лепоти природној моле Богу за своје грешне душе, нека живе онако, како онај младић рече малопре да треба живети: као Антоније, Макарије и други угодници.

Архимандрит се уозбиљи, као да питта није окусио. Проничио погледа на ону страну, где сеђаше гост, па, не гледајући ни у кога, веселим гласом проговори:

— Каки сватови, онака и млада; какво село, онаки кметови... У колико нам ви личите на *ирве* хришћане, у толико и ми на *ирве* калуђере... Какав сте ви Описифор... онај из Павлове посланице, такав сам и ја Антоније...

— А у Русији су калуђери — прави свеци!

— Такав им је и народ, није чудо!... одговори архимандрит, па се одједном прену: ама пита ми *сад* започињемо политику, кад треба само пити. Децо, точите... сви сте задремали.

Од гостију нико се не маши чаше: сваки се преситио, па сад гледа само, да се још сит наговори или напева... Почеше се ређати најслободније шале, доскочице, песме... Калуђери, који се беху склонили у кухињу да с тетком четврти пут „ужинају", дотрчаше и стадоше, са ђацима, љубопитно посматрати и слушати како се веселе прва господа. Као дивљаци, који нигда нису видели града, гледаху они овај

други, господски народ у новим му, за њих, околностима и положају...

„Како умеју да се веселе! мисле калуђери. Полако, сркући и слажи таван по таван, па пију цео дан... Умеју да уживају у јелу и пићу... А ми... истреси окењачу, па си готов за час!...“

А Љубомир, наслушавши се довољно господске шале и смеха, оде у своју собу, леже на постељу и стаде уморно гледати по мрачној соби... У глави му читав хаос, па ври... Она га беседа о калуђерима занесе, отвори му очи и он стаде гледати на своју одлуку о животу свесно, разумљиво, као човек, који потпуно зна не само *шта* хоће, него и *зашто* тако хоће. А Савин одговор расположи га, да на живот и поступке своје братије гледа много блаже но до сад. Он се одмах покаја што је тетку, оно пре, увредио... Он држи да имају право и онај господин и отац Сава, само говор првога односи на себе, а одговор Савин на све калуђере...

„А како се веселе! пређе он одједном са мислима. Загледа се у онај мрак, а у глави му се поновише све малопрешње слике весеља... песма, прича, шала, смех... Он зажмури и као да се крије од кога, помисли у себи: то је живот, мој брате!... али се брзо трже, сетивши се да је то кушање“.

XIX

Прве недеље по Ваведењу десио се тако леп дан, какав се вића само у августу. Архимандрит зором отпутова у град, што је зна-

чило да ће се забавити најмање два дана. Братија беше вољна „дахнути душом“ одмах, али је било много пречих послова. Чредни, отац Максим, пожури се са литургијом, али народ навали на причешће у тако великом броју, да се монаси уплашише, како ће подмирити оволики свет. Арсеније и Василијан, а после и Нићифор, целе службе примаху побожни свет на исповест, ограничавајући се само мрмљањем скраћене опроштајне молитве, не питајући никога за грехе, ако се ко сâм не јави. Нићифор се, по неки пут, при исповести какве средовечне жене, одједном сав зацрвени и убрзаним, уплашеним гласом прошапће:

— Добро, добро!... Иди!... иди!...

За један и по час одиђе сав народ причешћен, а калуђери кидисаше, те читаше молитве, крстише и површише све послове, који су их чекали. Тетка већ спремила ручак те, како се добро нахранише, сви се, по обичају, растурише.

Максим узјаха коња, а то се већ знало куда ће. Његова је „штација“ доста далеко. Арсеније рече да ће у шуму, ради некаквог јесењег лековитог корења, али још од капије обрте на другу страну. Василијана је вукло срце на две стране: хтео је и он мало до потеса, али га вуче у собу „нова симпатија“, у облику једног грубог калуна за камилавке и готовог сашивеног лу̑ба, од дебеле хартије, који се, већ неколико дана, глади, кваси и суши...

Отац Василијан имао је обичај, као и многи људи, заволети какву ствар, животињу, посао, и сав се предати забави или послу око ње. Кад је дошао Љубомир, беше се заузео једним малим, дежмекастим и рундавим овчарским штенетом. Обеси о раме једну стару манастирску, десет ока тешку, гарабиљчину, поведе свога белова, који се једва за њим ваљушка, преврће и скичи, па иде тако по шуми, с празном пушком, замишљајући себе у разним ритерско-романтичним околностима. Код куће, по цео дан, учи штене човити на задњим ногама; али пошто је необична пеена дебљина искључивала сваку помисао на какав било успех у томе предузећу, оно брзо досади оцу Василијану. Он пренесе сву своју пажњу на једног младог, тек пројаханог, ждребака, и одлучи се да га, но што по то, научи раван. Али му један хитац погом несташна ждрепца у мало не однесе бедро, и он остави коње, па се стаде занимати бушењем ципунова. Лети воденице престадоше млети, и он, не налазећи брзе примене својој вештини, а и врућина некако баш не расположе човека на тако тешке радове, те он све до сад остаде побркан у својим симпатијама, не рачунајући ту ону црнпурасту ситноглаву женицу, према којој су његове симпатије вазда биле сталне — кад год му је она пред очима...

Сад се отац Василијан сав предао вештини правити камилавке. До сад је начинио једну себи, а сад је предузео, да, по некој новој методи, изради и Пиђифору. Луб је готов,

само да се покрије памуком и црним кашмиром; јутрос му донеше кашмир из града, и сад га веома занима како ли ће изгледати овај груби луб, кад се покрије меким лепим кашмиром. Али мука је — недељом се не ради... Обрта окорели луб, онако с калупом, проба да намести платно преко њега па, на послетку, остави све и оде у потес, носећи на рамену велику буџу, јер није волео тумарати по пољу без оружја...

Отац Нићифор узе своју омиљену праћку и оде уз поток, купећи уз пут обле шљунке и гађајући врапце и сенице. То му је, како се закалуђерио, једина забава. У граду је, док се бавио са архимандритом, купио добра ластика и чим се вратио, направио две праћке: једну од ластика са ракљастим дрветом, и њу је употребљавао искључиво у дворишту манастирском против многобројних врабаца, и другу од канапа, дугачку, пастирску, као она што је убила Голијата. Са њом је проводио читаве дане, витлајући је и хитајући обло камење у зрак, или гађајући сврake, чавке и друге крупније штеточине. Сад ће, тако лагано, гађајући уз пут сенице, до своје нове „симпатије“, јер од кад се закалуђери, кидисаше око њега жене и девојке, стадоше га ловити, те му ни на ум не дође његова стара, бескорисна, искрена пријатељица... Ах, калуђерско је срце тако незахвално, тако себично и, како вели Љ. Вуличевић, хладно, као леденo мраморје олтарско!...

Љубомир се већ беше одлучио упутио у своју собу, где је мислио провести оба дана у читању књига, што их доби од архимандрита. Али га Велимир, леним речима, придобн за своју намеру: да се, по обичају, заједно одшетају „тамо горе“, што је значило до Видина села. Љубомир је обично остајао под једном угнутом стеном, на крају шуме, ту с највећим задовољством седео, мислио, сањао, по неколико часова, док се не врати весео Велимир. Он је на Велимирове односе и намере с Видом гледао са снисходљивим сажаљењем, — што не знају у чему се састоји права наслада живота, али је чистоту њихове одлуке веома уважавао.

„И то је, до душе, по Божјем закону, рекао би Љубомир; али тек... тек... није оно право“.

Другови, у живом разговору о будућности, дођоше до угнуте стене, седоше на дебео слој мека суха лишћа и наставише започету препирку. Обојица беху сагласни, да је Велимиров поступак далеко поштенији од поступака свију калуђера. Али Љубомир ипак осуђиваше тај поступак, тврдећи да би Велимир могао бити прави калуђер.

— Ала бих ти ја био испосник, мој бане, кад само о њој мислим! Даћу, поћу... једнако!...

— Чини ти се... Кад би само прочитао житије Макарија Египатског, како је он провео целу ноћ, у једној соби...

— Знам, причао си, насмеја се Велимир. Ја бих могао тако, али прво да ме добро увежу конопцима... а, богме, и њу!...

— Кхх... ихи-хи... зачу се иза стене загушено женско смејање, као кад се неко узалудно уздржава од смеха.

Љубомир само погледа преплашено, а Велимир скочи и зађе за стену.

— А-а!... отеже он радосним гласом, као да је нашао све што је тражио. — Зар ви тако... из заседе!...

Кикот се продужи још јаче и затим, као по нечијем знаку, лишће зашушта и пред узневерена Љубомира стаде Вида са једном, њених година, исто тако леном, само мало развијенијом и слободнијом девојком. Оне се још смејаху, гледајући радознало Љубомира, о коме су се, по целој манастирској околини, нарочито међу женским светом, причале најчудније бајке. А Љубомир, зверајући око себе плашљиво, као зец кога су керови сагнали у угао, гледаше само како би се могао извући испред ове ненадне саблазни. Он се подиже и, онако испод очију, погледа шарену тканu сукњу са зеленкастом, ишараном купљеном кецељом, која стајаше скоро уз сама његова колена.

— Је ли ово тај... Љубомир? запита, смешећи се, Видина друга.

Велимир климну главом, гледајући радознало, шта ће враголасто девојче учинити.

— Је ли оно ти хоћеш у свеце? запита девојка са подсмехом, гледајући га ђаволастим, немирно-смешљивим погледом.

Љубомира увреди овај тон разговора. Он се хтеде уздржати и прећутати, али не беше

још дорастао великим стрељивим иноцима, него плану:

— Ја... Кад ти будеш царица, и ја ћу онда у свеце!

— Што?... Ти си побегô из манастира, молио се у испосници до мртве главе... па зар то није светачки?

— Тако треба да ради сваки човек... ко жели добра својој души, одговори Љубомир узбуђено.

— Зар и ми, девојке?

— Сви!... Тако се радило у стара времена.

— Море... отеже девојка ђаволасто: лепше је нама 'вако стајати и... кô једна младйна, шалити се. Зар је за нас испосница! Ха-ха-ха!... засмеја се она и лагано, пажљиво, бојећи се да не увреди Љубомира, гурну га прстима у раме.

Ђак се стресе од овог неочекиваног додира, који изазва у његовим нервима читаву струју некакве нове, непознате му до сад топлине или зиме... ни сам не зна чега, тек нешто прозуја кроз њега и он увуче врат у рамена. Ово сад није онако, као кад се јâкао са Миром и Милком... Онда није ништа марио кад га оне стегну својим ручицама, а сад, гле: само га дохвати прстима!...

„Што ли је то?... мисли Љубомир, и лагано, кришом, подиже очне капке испод надвијених вêђа и посматра ово пуначко, једро лице, по коме се виђаху подигнуте бледуњаве мâље, најежене од јесење свежине. Баш лепа!... А како је ђаволаста!...“

Он не опази, кад се Велимир и Вида измакоше, само одједном виде да су њих двоје, он и ова девојчица, сами, да га она некако страшно гледа, и да му није немио тај поглед. Он опази чак да му је мило што их оставише саме, и никако не може сад да му дође у главу: зашто би му то било неправо? Обузет оном електричном топлином или зебњом, он се само стреса под навалом неких нових осећања и збуњено гледа у ове јасне плаве очи, које га чудно гледају...

— Како ти је име? запита он дрхтећи и чудећи се толикој својој смелости.

— Јованка. А што питаш, кад ти то не треба?... Ти бежиш од нас!...

— Јок, море... промуца Љубомир, сагињући главу. Ето, стојим с тобом.

— Одиста, зар нећеш од мене бежати? запита девојче веома живо, и хтеде га погледати право у очи, али он опет обори главу.

— Нећу! одговори он одлучно.

Пзненађена оваким одговором, Јованка се скоро наже на њега, и гурну га лагано прстом у чело, да би је погледао право у очи... Девојка не може довољно да се начуди: онај исти, кога су пре неколико недеља извукли полумртва из испоснице, о коме се прича да сав мирише на тамњан и да се већ у пола посветио, он стоји уз њу и *овако* јој говори! Она безразложна, урођена женска љубопитност, која је подједнако развијена и у селу и граду, подстаче је да продужи започету игру. Не мислећи много да ли је то баш у

реду, девојка подиже своју једру, облу, поцрвенелу руку, у танком, широком, везеном рукаву, и наслони је на Љубомирово раме. Обоје се тога тренутка погледаше...

Севнуше мује у њиховим очима, Љубомир се сав стресе и већ се поведе... наже се к њој, осети њен дах и близину њена тела... и опет јој погледа у очи... Преплашен, изненађен, детињи поглед беше управљен на њега...

„А завет!?“... севну му у глави страшна слика свога греха и он одскочи од девојке као ожежен. Погледа уплашено, збуњено око себе, па се окрете, и одједном, не говорећи ништа, из све снаге, јурну кроз прорећено шткљасто бучје, крстећи се непрекидно и шапућући молитве... Лишће шушти, преврће се и избија у вис под ударцима његових опанака, сухо грање пуцка и крши се, а Љубомиру се чини, да за њим лете читави легиони нечастиве силе, и он се још јаче упиње, трчи, прескаче, јури, не гледајући где гази...

„Свети Пахомије. Антоније, Макарије, Павле Тивејски... и сви велики угодници Божји, смилујте се мени окорелом, смрадном грешнику“... изговара у мислима непрекидану молитву заморени бегунац, јер већ не може ни шапутати...

XX

Прошла је година од доласка Љубомирова у манастир. Зимус, некако пред Божић, премештише оца Максима у једно веће, удаљено

братство. После, по новој години, дође игуман сиромашног Преображенског манастира, који је у суседном округу, да проси хране и других потреба за свој убоги самостан. Игуман, са својим ђаком Ђоком, фрушкогорским питомцем, као и сâм што је, дотера, управо довуче једно полумртво, мршаво кљусе, упрегнуто у таљижице, на које је игуман, на већој низбрдици седао, а Ђока их, одупирући о руду, лагано пуштао и придржавао. Архимандриту се веома допаде снажан и леп глас Ђокин, који на опште задовољство отпева вечерње са Нићифором. Архимандрит се нешто разговори са Маром, и сутрадан, кад се остарели игуман, дочекан потпуно калуђерски, како се већ и сам надао, стаде освртати за ђаком и спремати за полазак, јавише му најпре да је ђака нестало, а после му Велимир, крију̂ћи се да га не опазе, саопшти да Ђока остаје овде. Старац се уплаши: како ће сâм одвући кола — кљусе није давало никакве наде — па са сузама замоли, да му даду момка у помоћ до његова самостана. Али, момци се беху сви разишли...

Тако Љубомир доби млађег друга, али се не хтеде, као Нићифор, користити правом старешинства, него замоли архимандрита за дозволу, да и даље врши свој црквењачки посао.

Још се уведе једна новост у манастиру. Архимандрит, од децембра, стаде држати калуђерима и ђацима редовна предавања из Литургике и по мало из Догматике. Велики је зо̂р био, који га на тај корак принуди. Владика,

рукополажући Нићифора, опази случајно да овај нема ни појма о црквеним најпростијим питањима. Архимандрит је већ, на рашчој литургији, на којој се Нићифор ђаконио, добио производство. Владика га, у првој ватри љутње, грубо изгрди и припрети му, да ће га на пролеће, кад дође у манастир, ако затече овакве незналице, с места изјурити... Зато се јадни отац Сава, свако друго вече, непавикнут на умни рад, зној, стење, крхâ, проклиње, грми и — предаје богословску науку... А по једно вече занимају се црквеним певањем и уче се правилно вршити литургију и друге свештене радње.

Пред Божић се архимандрит нечему досети. „Море... промрмља он у себи, — кад ће ти *он* овамо доћи! Само ме плаши!... Онога туњавца треба научити добро, њега ће питати зацело... О-о-ох!“... Отац Сава с таквом насладом предахну, као да одједном спаде са њега цео Штурац. „Нема више робовања!... Опет да се пије, и само 'нако... да се гледа у маглу!“...

Од тог срећног дана престадоше предавања сасвим, а Љубомир доби и намести на свој сто̂ све Савине уџбенике, штампане и писане, из богословије.

— Знаш... рећи ће архимандрит Љубомиру: ја видим да ти волиш читати. А ту ти је, брајко, све написано много боље, него што ја умем казати. На сад гледај... научи све...

После неколико недеља, на своју велику и неописану радост, отац Сава опази, да не

само Љубомир, но и сви калуђери, знају прилично објаснити целу литургију. Учећи себе, одушевљен новијом прочитаних објашњења, Љубомир је одмах причао свима шта је прочитао. Отац Сава стаде, наравно крајцом, лебдети над својим драгоценим „туњавцем“...

— Тако ће он њих, душе ми, и Догматику и, може бити, само Пастирско... на редом! узвикује у себи архимандрит. А ја потегох у залуд онолики зор! Ха-ха-ха!... Извол'те сад, господин-владико!...

Архимандритово прорицање оствари се дословце. Љубомир је добро научио, а и другове упознао са важнијим стварима, које треба да зна свако свештено лице. Само са црквеним певањем остаде назадан: још није знао окренути први глас...

У фебруару Љубомир доби писмо од оца. Пише брат Свејо у име очево, кори га што је тако тврда срца, па заборави своју кућу, родбину, све... Случајно су, вели, дознали где је, преко неког Светозаревог друга, учитеља из околине манастирске. Описује му се, оним бираним, сељачким, тужбаличким изразима, жудња и туга целе родбине за њим, понавља му се ранија молба: ако може, нек' се не калуђери... И, напослетку, отац му опширно описује своје жалосно стање и наређује му, да одмах пошље сву досадању уштеду, јер ће морати продати белавку за прошлогодишњи порез.

Дешава се човеку, нарочито зими на каквом наоблаченом, влажном дану, кад је сав

ваздух испуњен неком нêмом тугом и црном туробношћу, да му одједном све онемили, да почне сасвим другим очима гледати на свој живот и на све... Сви дотадањи идеали изгледају ништавни, смешни... Љубав се чини жалосном обманом, озбиљан рад — узалудном бесмисленицом, узвишене тежње — глупом детињаријом... И Љубомир, тога дана, кад доби писмо, беше у сличном расположењу.

„Шта хоће ови од мене, и шта ово радим ја овде?!“... запита се он одједном, пошто прочита писмо, као да сад тек први пут увиђа, да не зна сâм шта то чини овде.

Тамна, тешка, валовита туга, као плаховит поводањ, обузе млада искушеника, поплави га свега и продре му у сваки живац, у сваки атом што осећа... Ах, ала је све пред њим црно, пусто, страховито!...

И ови му пишу само због новаца, он то зна, иначе га се још за дуго не би сетили. И за калуђерење већ попуштају... И све оне жалостивне речи у писму, које су, он зна, целим скупом, сели и измишљали, све су празне, само ’нако... опет ради новаца... Све је то себично, ништавно, просто!... И ово његово бављење овде зашто је, ради чега?... запита се, и обузе га грозничава језа, кад осети да се и над оним заветним, давно срећеним и осветљеним идеалима навукла она иста црна, тешка тамнина, са које му цео живот постаде празан, ништаван.

„Да се иде одавде!“ дође му одједном у главу, и он одмах осети, како је овде све

тако страшно, тако ужасно... А тамо... тамо напред, мора бити да је све другчије, светлије, радосније... Љубомир осети да се гуши у овој туробној самоћи, нешто га притеже, не да му дисати... А он је тако рад другом животу... јер овај убија, ништи... И рад би дахнути слободно, пуним грудима... Ах, живота!... У свет!... Тамо, тамо!...

Скочи као помаман са постеље, осврте се око себе узверено и одједаппут, сасвим случајно, паде му поглед на крупне црне редове у отвореној књизи, коју је још јутрос читао: „Узмите јарам мој на себе, и научите се од мене; јер сам ја кротак и смеран у срцу, и наћи ћете покој душама својима. Јер је јарам мој благ, и бреме је моје лако“...

Шта је ово сад?!... Не разлази се она црна тамнина, што га је омотала, и срце му још ледено, и све је око њега тамно, као што је и било... И туга му се још свија на души, али гле: ово је сад некаква друкчија, топлија, светлија, но јача туга... Јер ево, сад живо осећа, како му се, под утицајем ових утешних Спаситељевих речи, све мења пред очима... постаје тужно и благо, као што су благе ове речи... И у грлу га све јаче задављује, и усне му се развлаче... Он плаче горко, неутешно, очајно...

И опет, са неким сетним, тужним и уједно блаженим осећањем побожна задовољства, Љубомир лагано увлачи врат у овај „лаки јарам“, и осећа да се враћа све исто, како је и пре било... И сви пређашњи снови и намере по-

стају узвишени и драгоцени, као што беху пре овог пепадног, чудног пламена, што одједном букну... И она жива, ватрена жудња за слободом, за светом, угаси се исто онако, одједаред, као што и пониче... Само остаде једна жудња у њему, која сад беше јача од свију: „Ах, кад ће једном бити крај томе тешком кушању!“...

XXI

Архимандрит по други пут прочита одлучно, у ћутини написано, владичино писмо, у коме му се по *трећи* пут наређује: да Љубомира истог дана, кад прими писмо, с места закалуђери и да га одмах потом упути к њему ради посвећења.

Отац Сава се почеша иза уха и у себи промрмља: „Није ваљде... више се не може врдати!... Бар после да гледам, да уклонимо Арсенија“... На, онако у ходу, отвори врата од Љубомирове ћелије, коју му је зимус устушио и, хркнувши својим јаким грлом, проговори, гледајући изнепађена Љубомира благо:

— Дошло од владике, и он махну белом савијеном хартијом пред собом, — да се вечерас калуђериш.

И ако је сваког часа очекивао ову вест, и ако му је то давнашња заветна жеља, и ако већ одавно живи правим испосничким животом, Љубомир се препаде на ове речи. Он погледа бојажљиво оца Саву и хтеде нешто рећи, али му застаде реч у грлу... „Дошло!...

Баш данас?... Не може бити!... Је ли то сија сунце од истине... или је све ово сан?"... помисли Љубомир и напреже се да задржи сузе.

Није се младић уплашио калуђерства, као Велимир, што му је жао досадањег живота. Не. Он се уплашио саме ове изненадне појаве, самог факта: да ће он, који шеснаест година живи одмерено, једним истим, младићским животом, кроз неколико часова постати сасвим *други*... биће од њега нешто ново. И њега плаши сама та новина, која одједном мења све... И, што је главно, плаши га оно „бреме лако", што га узима на себе... Жудео за тим, и сад га све то плаши!...

Да ли сте видели срећна, весела младића, који је месецима или годинама носио бурну, младићску, искрену љубав у срцу своме према обожаваној девојци, како грозничаво ступа стазицом, на којој ће наћи своју драгану и на којој ће се рећи последња реч?... Мирише, заносе црвенкасте мајске ружице, трепери и опија разнобојни шебој, лелуја се гранчица мирте над клупицом и сунце весело одсјајкује и прелива се... Он је ставио питање, и чини му се да је изложен коцки цео живот му... Чека повољан одговор, као једини смисао живота...

— Да! шапуће она плашљиво, срећно, стидљиво... Долазе њени родитељи; благосиљају и гледају некако весело-свечано...

„А-а!... шта ово би?!"... буди се одједном из заноса срећни младожења, и јасно осећа да се нешто са њим свршило, да је он престао

преко некакве границе, која је одвајала његов живот од некаква друга, непозната му живота, да ће због тога од сад све бити *другчије*, ново... У очекивању *тога непознатога*, њега обузима нека свежа, хладовинаста језа...

И Љубомир се препао од те непознате му новине, запрепастио се... Али му, сасвим случајно, одједном дође у главу једна ситна, практична мисао, коју он, да би се повратио, гласно изговори:

— Данас!... А хаљине?

— Хм... Надам се ја, синко, овоме колачу одавно. Све је спремно, одговори Сава одсечно и хтеде затворити врата.

— Бар вечерас... ово вече... да се исповедим, да читам каноне... Да се спремим?

Архимандрит се насмеја, опет махну оном хартијом и рече одлучно:

— Кажем... тако наређују старешине!

Отац Сава залупи врата, и опет, онако исто одмерено и лагано, стадоше лупати потковане цокуле...

Дувала је дању топла југовина, па се спустило тихо, лако пролећно вече. Месец, у другој четврти, већ испливао и прелива се својом бледом, сребрнастом, нежном светлошћу, бацајући своје лаке зраке на позлаћени крст и црвенкасто кубе храма. Нека беличасто-тамна светлост простла се по ви-

дику, и лако трепери по местима, која су удаљена од шуме...

Вратнице манастирске затворене су, а храм је необично, као у очи великих празника, осветљен. Архимандрит, у свечаном оделу, стоји у олтару, пред отвореним царским дверима, окренут храму, претурајући тамне листове некакве црквене књиге. Сва браћа-монаси, у празничном руху, са неким напрегнуто озбиљним изразом на лицу, стоје уз певницу и нешто шапућу. Љубомир, тамо у притвору, код самих врата, стоји с Велимиром и дркће... Чини му се да има прáву грозницу. Он више не мисли, него само, у страху, очекује, кад ће наступити *онај* тренутак...

— Доведи! загрми игуман са двери.

Монаси се ужурбаше... Велимир узе Љубомира за руку, више лакта, и поведе га олтару... Мало звоно одјекну кроз нему тиху ноћ, монаси стадоше читати „часове“... Љубомир, по правилу, учини „велико метаније“ пред дверима и пред свима присутнима, па се опет врати у препрату, где скиде своје масне, поцепане ђачке хаљинице, отпаса се, изу се и остаде бос, гологлав, у дугој сеоској распојасаној кошуљи... Подиђе га језа од хладна црквена пода, и он стаде још јаче дрхтати...

Часови се свршише, а литургије, по обичају потоњих дана, неће бити... Монаси сложно, тихим, лаганим гласом запеваше тужну песму: „Загрљај Очев потрудих се створити, проживех мој блудни живот“... Љубомир осети како га опет неко поведе преко хладног, ка-

меном поплочаног, храма, и осим тога јасног, живог осећања хладноће, не осети ништа друго. Кад се подиже, после великог и последњег метанија, над њим загрме Савин глас, читајући молитву: „Отвори срце твоје... и чуј глас господњи: ходите к мени сви, што сте оптерећени и намучени, и ја ћу вас одморити“...

— Ради чега си дошао, брате?... чује Љубомир оштро, јасно питање; види архимандритов поглед управљен на себе, али још не разуме смисао свега. „Шта то они хоће?... чуди се он у себи. Некога питају... а-а!... мене питају!“... и он напреже ум, да се сети одговора, који треба да каже.

— Желим испоснички живети, часни оче, промуца он, и одједном, као да пређе преко некакве велике преспоне, дахну душом и прође му пријатна топлина кроз цело тело.

Архимандрит настави редом друга питања, по правилу: Има ли жељу удостојити се анђелског образа и бити уврштен у ред монаха? Чини ли то из слободне и добре воље? Хоће ли живети у манастиру и испоснички до краја живота?... итд. На сва питања редом, Љубомир одговараше заклетвом, да ће тако чинити. Архимандрит изређа све оне тешке погодбе, са којима се улази у ред монашки, и Љубомир се, са живим, одушевљеним блаженством на лицу, закле, да ће све то испунити. Та он је о таком животу само и сањао!...

На погнуту главу Љубомирову, архимандрит наслони књигу и стаде читати молитву: „Господе, Боже наш... прими слугу твојега,

Леонтија«... отац Сава малко застаде; монаси се насмешише задовољно, а погнути искушеник, мрдајући главом под тешком књигом, помисли: „Шта ово он?... Ко је то Леонтије?... Јест, знам ко је... То је сад онај *други*, онај монах... Чекај, није!... то сам сад *ја*. А онај *други*, што је пре био и што се звао Љубомир, њега нема више. Он је умро!«... Он загледа у своју душу: како сад изгледа као *други*, и на своје велико запрепашћење опази, да је остао онај и онакав исти, какав је био и до сад. Него чекај, није он још закалуђерен...

Архимандрит већ прочитао две молитве и, пошто последњи пут закле збуњена младића: да својевољно ступа у анђелски ред, нареди му:

— Узми ножнице, и дај ми их.

Младић се осврте збуњено... „Какве ножнице?... где су?«... помисли, и угледа како му сви показују очима на једно место. Трипут је морао додавати ножнице архимандриту, који их је отурао од себе. Напослетку отац Сава прими ножнице и, после кратке молитве, режући на четири места унакрст, меке, дугачке косе младићеве, проговори свечаним, јасним гласом:

— Брат наш Леонтије постригава влâси главе своје; рецимо о њему: господи помилуј!

— Господи помилуј! загрме сложан весео одговор монаха, као молитва за новога брата...

И ако беше у светлом и блаженом расположењу, младић осети одједанпут и необичну тугу и слатко задовољство од ове сложно испеване

молитве и од свега што се учини са њим, па му груну̂ше сузе...

— Брат наш Леонтије облачи се у ризу радости, рече архимандрит, а неко, у исто време, огрте новоме брату широку мантију. Нови инок осети ону обичну пријатност, коју осећа сваки, кад се огрне топлом одећом у хладном простору.

Архимандрит настави даље оглашавати, да се нови брат опасује силом истине; да се покрива шлемом наде на спасење; да прима палију, као обручење великог и анђелског образа; да се обува у сандалије, ради припреме за проповед мира... И кад се изређаше сва ова оглашења, нови брат стаде, потпуно одевен, у калуђерском оделу, са свећом, јеванђељем и крстом у рукама и изљуби се са својом, по Господу Исусу Христу, браћом.

Настаде велика, силна по духу, јектенија — молитва „о брату нашем Леонтију“: да му Бог помогне непорочно довршити намеру монашког образа... остати у побожности и чистоти... одбацити старог и обући се у новог, Богом створеног човека...

Монаси певаху тако лепо и заносно, новом иноку беше тако топло и пријатно, да му се учини као да је мали, као да се одједном врати то време, па га мајка изнела пред кућу, метнула га на крило и лагано га љушка... а са Маљена тихо-тихо силази лагани повијарац, и прелеће му преко румених обрашчића... Он и не чу кад се прочита апостол; тргне се из заноса од громког Савиног гласа, који читаше

јеванђеље: „Рече Господ: љубјај отца или матер паче мене, њест мене достоин“...

Сврши се!

Брат Леонтије, пошто се пољуби с новом браћом, чекајући док архимандрит скине одежду и изиђе из олтара, опет загледа у себе, у дубину душе своје, очекујући да осети очигледну, јасну промену у себи, али увиде одмах да, осим новог калуђерског одела, не беше у њему самом ништа *ново*. „После посвећења... онда ће бити!“ помисли у себи уморан и озебо монах, стајући на крај, иза монаха, који лагано иђаху за архимандритом...

XXII

Јеромонах Леонтије, при повратку са посвећења, донесе оцу Сави писмо од владике. Архијерej препоручује архимандриту, да посвети највећу пажњу необичноме младоме иноку. Изјављује му да има нарочите намере и велике планове, односно будућности „овога детета“, па му препоручује, да ослободи новог брата од свију послова и да му буде на руци у његовим строго-испосничким намерама...

— Шта си ти то намислио? запита Сава младића, не разумевајући завршетак владичина писма. — Какве су то твоје испосничке намере?...

Леонтија изненади и збуни ово питање. Он је мислио, да је владичино писмо од тако исто непоречне важности, као и посланица

апостола Павла, те се о њему не сме ни расправљати.

— Господин... одобрио ми да живим у испосници, одговори он, крijући очи, јер се застиде од сећања на свој први неуспешни покушај.

— Како... докле да живиш?

— Па, једнако!... одговори монах, гледајући зачуђено старешину, мислећи у себи: »Што сам се калуђерио!... То ваљ'да знаш«.

И архимандрит се зачуди:

— Шта ћеш јести тамо?

— Па... само мало хлеба да ми шаљете, друго ништа... Господин вели...

— А-а... „Господин вели“, прекиде га Сава опоро и стаде; замисли се. Хм... добро, добро... Иди па се моли, одговори смешећи се проничнo и савијајући писмо.

А у себи архимандрит помисли: „Е, мој владико... Мислиш, неко је луд да храни готована. Ови калуђери да се посатиру радећи, а он да дембелише... ха-ха-ха... Има неке „планове“ са њим: зацело ће га у владике! Е баш те поздравио за то архимандрит Сава: *он* да буде владика, а *ја*, његов духовни отац, да га љубим у руку!... Ха-ха-ха... Спремићу ти га ја, не бој се... само док још мало одврнке!... Ха-ха-ха!“... И Савин накосни смех не престајаше звонити кроз ходник, јер он живо представи себи слику Леонтијевих „подвига“, који ће, тамо кроз неку годину, сами собом наступити...

То вече Леонтије, у својој ћелији, проведе у дугом разговору са Велимиром. Њих двојица су остали непрекидно у искреним другарским односима, па су волели провести који трепутак у овако усамљеном тихом разговору.

— Брате... некако не умем да ти кажем, стаде Велимир излагати своје погледе. И жао ми, због мене, кад те видим таког... и ја сам се за *то* спремао, па ет'!... Некако ми онако знаш... као да сте ми и ти и Нићифор нешто отели, криво ми... А већ сам знаш да ми није до калуђерства...

— Па што ти је онда криво?...

— Ама није то! Није мени криво како ти мислиш... Чекај... Тешко ми што нисам и ја у вашем друштву...

— Па ко ти брани? Сутра можеш, само ако хоћеш.

— Хе мој Лéко, не бих ја дао моју Виду ни за владичанство! узвикну младић одушевљено и загледа се у простор пред собом. И ти си погрешио, те још како! Ето, баш мислим данас, како би лепо било, да и ти узмеш Јованку...

— Не, не о томе, молим те! узвикну монах преплашено, дигнувши руке у вис, као да се брани од некакве напасти.

— Чекај, брате... шта ти је! узвикну Велимир озбиљно. Ја ти кажем само шта мислим. Па што?... Зар ти мислиш, среће ти, да ћеш остати до краја као Антоније и Макарије?

— Бог с тобом! Шта говориш?

— Ама док ти још уђеш у године... Сад ти је седамнаеста?

— Кроз два месеца, пуним.

— Е... а кад зађеш сад по парохији, па те окупе оне... оне научене, што се кињуре калуђерским новцем... А још кад ти буде двадесет!...

— Нећу ја у парохију. Владика одобрио да живим у испосници једнако. И архимандрит ми сад одобри...

— Архимандрит... причекај мало! насмеши се Велимир. Не знаш ти њега!... Ти ћеш, мој бане, кроз који недељак право у Пријавор, а тамо те чека цела дружина... Знаш, опет је најбоље да си се оженио! узвикну ђак одсечним увереним тоном.

— А ко би се калуђерио?

— Знаш, мислио сам — али немој да се љутиш, молим те — мислио сам, да све ово што се ради по манастирима, није оно... знаш, оно како треба. Ово је једно, а све треба друкчије! Чини ми се, брате... не знам како да ти кажем... Ја мислим да нас је *све* Бог створио ради онога, што је рекао у Св. Писму: „...плодите се и напуните земљу“... Чекај, не љути се... И ја сам у седамнаестој години мислио скоро као ти, и био сам готов закалуђерити се. Али после, брате, хм... после сам осетио да сам за нешто друго створен... Сад, или да лажем Бога, или да послушам и поштено извршим његову заповест?... Ја ћу ово друго.

— Е, а заборавио си оно Христово: „ко хоће да иде за мном“... и оно: „узмите јарам мој!“...

— Нисам заборавио. Видиш... ја ти не знам ту дубоку науку, али *мислим* много о свачему.. Како му је то: Бог вели једно, а Христос друго...

— Јок, Христос неће да сви *тако* живе, него само неки...

— Као, на пример, ти! То баш ја и велим. А и тебе је Бог створио исто 'нако као и мене... то ћеш видети, тако ми младости!... Него знаш... ја сам мислио... најбоље је да се сви људи женѐ, па коме, тамо после педесете, умре жена, нек' се калуђери, ако хоће... Ко се, вала, онда закалуђери, биће зацело бољи од ових наших.

— Знам, а како су Пахомије, Макарије и други? И они су створени као ја и ти! узвикну Леонтије весело, држећи да му друг не може на ово ништа одговорити.

— То не знам. Зацело су онда морали бити неки друкчији људи, и сав народ... А ово ти је код нас друго... Море, кажем ти: видећеш!

Отац Леонтије се најодушевљеније, као 'но први пионири хришћанског аскетизма, предаде строгом и тешком испосничком животу. Сад, кад није имао узрока да се крије, снабдео је испосницу најпречим потребама: свећâ, та-

мљана, књига, било је доста; а шумар, на доколици, навукô му доста суха лишћа у пећину, да има на шта лећи. Младић хтеде одбити овај раскош, али се сети владичина савета: да не претерује сувише у својој ревности, па задовољно леже у вече на меку постељу. Спавао је, опет по савету владичину, од поноћи до зоре, али га је по неки пут и сунце варало. Јео је два пут дневно хлеба са водом. Остало време проводио је на молитви, или у побожном размишљању...

Ах, како му се допао овакав живот!... То је *оно прâво*, за чим га је срце вукло, то су његови идеали, његови снови... Па сад само настави тако цела живота! А шта ће бити после? — Што рекне Бог. Јер он је казао, да се не бринемо много о сутрашњем дану...

Све је око узбуђена младића тако светло, радосно и блажено, да он неки пут у себи помисли: „Да ли су били овако срећни Антоније и Макарије?... Зацело нису!“...

Десетог дана, рано из јутра, дође Велимир у испосницу.

— Е, мој Лêко... рекох ли ја теби шта ће да буде! Зове те архимандрит, да идеш одмах са мном.

— Како... Ја овде морам живети до смрти, не смем излазити. Прочитао сам овде и завет — заклео сам се на то Богу... И... и Бог с вама, ја сам се зато и закалуђерио.

— Знаш, немамо кад да се разговарамо много... Послао је и шумара; ено га доле у потоку. Ако нећеш лепим, казао му је да те

донесе на леђима... Знаш да сам ти друг... хајдемо лепо заједно.

Леонтије, као у сну, не разумевајући више ништа, знајући само да мора напустити ово омиљено место, приђе к малом престо̂чићу, клекну и стаде јецати горко... На поновљен позив Велимиров, диже се уплакан, занесен тугом и ненадном несрећом. Сећао се трећег правила (погодбе), које му је отац Сава прочитао при калуђерењу — безусловна послушност према старијима... Он се, као јагње што се води на клање, упути к манастиру.

Архимандрит беше као рис. Најутио га отказ владичин да премести Арсенија. Исписао му прота баш владичине речи: „Требају му она три монаха, а Леонтија ћемо на јесен у школу“... Досетио се отац Сава, да ће и то школовање коштати доста...

Кад стадоше пред њега смерно калуђер и ђак, архимандрит фркну носом, промумла некакву претњу и узвикну оштро:

— У Јасеновац!... Посла има доста, Велимир зна... Он ће с тобом, да... да ти се нађе, пресече архимандрит иронично, и цокуле стадоше брзо лупати а нос чешће фркати.

Другови се послушно поклонише и брзо за пут спремише. После четврт часа, Леонтије на коњу а Велимир пешке, одоше на пут.

Ништа више не осећаше млади испосник, нити му се на лицу могло опазити да га што занима. Као ждрал, кога, на сеоби у топле крајеве, избаци јато из свога круга, ометен у лету и намери, утучен ненадном црном суд-

бином, гӣга се на дугачким ногама и врљу̂да бесциљно по ливадама, док га чобани не ухвате... И Леонтије, пометен, збуњен у започету послу, утучен, прегажен судбином, заједно са свима својим сновима, иђаше несвесно, као пометени ждрал по ливади, не осећајући ни туге, ни бола, ни жалости. Тамо негде, у најсакривенијем крајићу његове душе, светлуцаше слабачак пламичак наде: да ће се све то поправити, да ће све бити, као што беше јуче, прекојуче... Та нада сачува га од очајања.

Јасеновац је брдско село, разбацано по косама горостасних, густих рудничких огранака. Леонтије, још ђаком, волео је пратити овамо кога калуђера у послу му. Опомињаше га ово планинско место на његов Маљен... Густа, зелена, китњаста павитина од лозе, оструге и трња, пружаше се крај пута, прекидајући се понегде сниским, кривудавим чаталима старих, поцрнелих, полутрулих врљика. А тамо опет иђаше оструга, који три, павитина и опет врљике, или јендеци са оградом од трња. Сокаком се жути осушена, чагљевита смоница, са понеком заосталом барицом у дубоку трагу од коњске копите... још се осећа дах земље која се суши. А тамо, изван ограде, озеленели воћњаци, па весело одсјајкују својим младим неразвијеним лисјем, према топлом, веселом сунчевом пригревку. И још даље, на више, беласају се чисти димњаци и црвенê сниски кровови у јасном зеленилу бескрајних воћњака. Ах, како се слатко дише!...

Прво се имало извршити једно прешно крштење, затим молитва над једном болесницом и потом се имала започети ускршња водица по целом селу. Ради тога и вйсе две веће котарице иза Леонтијевих леђа, преко бисага, у које ће Велимир купити јаја...

Прва свештена радња! С каквим побожним осећањем, с каквим страхом од важности светога акта приступа повп јеромонах своме послу. А кад узе голо, врућe, црвено, с раширеним ручицама, мекушно новорођенче, да га по православном обреду крсти „погруженьем“, ухвати га камена препаст. Он је стотину пута гледао, како то калуђери брзо и вешто раде, али је сад први пут осетио слабачко и пиктијасто телце у својој руци... и то треба замочити цело у воду! „Бог и душа, удавићу га!“ помисли спромах и одмах се реши: замочи дете с ногу, докле могаше уһи у воду. „Опет је ово мањи грех, него да га удавим!“ рече у себи и настави започети рад.

После свршеног крштења сети се да је читао, како треба одмах родитеље и кума поучити о значају крштења, о васпитању новокрштеног. Истина, други калуђери то не раде никад, али се он давно одлучио, да ради онако како треба, а не како раде други. Али кад погледа пребледелу, озбиљну и мало застиђену породиљу, која се јуче разрешила од бремена, а сад стоји удаљена у углу, са плетивом у руци; кад погледа озбиљна, добро позната му оца детињег, застиде се и сам и увиде да сад не сме ни уста отворити... По-

беже из куће и чак код вратница сачека Велимира, који остаде да узме чарапе, махрамицу, грош у новцу и други какав „прилог за здравље новокрштенога“...

Прва свештена радња, па све — против црквених правила! Беше му криво, али се тешио што је то *почетак*, који никоме није лак. Молитву над једном слабом старицом изврши мало боље, али се и ту заплетао и брзао при читању познатих му молитава из требника... Започе проносити ускршњу водицу с једног краја села.

Ко није запамтио оно старо обношење водице по селима! У свештеничким парохијама, по једном селу пође попа, а у друга пошље ђаке. Ако има синчића, онда шиље њега, јер не мора давати „проценат“ учитељу. Десетогодишњи, пупави малишан, у масној, потпасаној памуклици и шареним накриво сашивеним „лажигаћама“, од оне исте тканине, од које попадија кроји себи сукње, у искривљеним старим опанчићима и срозаним великим чарапама, добивеним на крштењу, са медним, калајисаним и споља и изнутра котлићем у руци, у коме је освећена водица, крст и босиљак, креће се на пут. За њим весело ступа, с великом мочагом у руци и набијеним кострутним бисагама на врату, или котарицама преко рамена (како је чему време), вешт овоме послу, момак. По манастирским парохијама разиђу се сви калуђери, са оваком истом пратњом.

Село, обавештено раније о доласку, запуњавало се од брисања давно непочишћене куће и дворишта, рибања сниских трпезâ, на којима ће се свитити водица, чишћења полица и долапа... И сва та прашина, стругање, истресање, рибање, сновање вредних жена — дочекује и испраћа свештенике и калуђере, који псују непажљиве домаћице, и ради казне траже, да се спусти што већи прилог у бисаге или котарицу. Вешти момци настављају прекоре и тражњу прилога, па се тако целим селом носи весела грáја, шала, задиркивања и ужасан, очајан лавеж изненађених и дрских сеоских паса...

Леонтију није првина да иде по водици. Само је до сад носио котарицу или бисаге, а сад, као свештеник, улази у домове и сâм врши освећење. Буни га све, што га сретâ у послу: и оно усплахирено сновање по кући стидљиве домаћице, и оно живо брисање и намештање добро изрибане трпезе, и онај уобичајени врпсак и бегање дечје од калуђера чак у поток или у планину, и оно побожно целивање светог крста и његове руке, која држи крст, и оно, у понекој кући, значајно стрељање очима, од стране какве угâрене удовице, и оно препирање Велимирово са домаћицама због прилога...

— Спано, узвикује ђак: што је попово пек' је готово! Само нећемо два, него у свакој руци по неколико.

Домаћица се смеје весело, одвраћа шалу и доноси пуне руке прилога.

У неком убогом кућерку, превила се суха, исцеђена муком и немаштином, стара домаћица, па се извињава што нема чим даривати крст.

— Даће Бог, спашо... Од нёмана тврђег града нема! одговара Велимир.

У другој кући задригла, разбарушена, у поцепаној сукњёри, девојкара, полегла са метлом и брише двориште, а из куће гуди потмули глас кустуре, која хитро струже прљаву, криву совру и чује се леп промукао глас:

— Причекај, попо, очију ти!... Сад ће... сад ће!...

У трећој, отреситијој кући, одмах после поздрава, наместе и калуђера и ђака на раније спремљене високе столице, са јастуцима за седење, моле их да причекају, и онда се жене устумарају. Шиљу децу да зову домаћина, који је са плугом негде на њиви, спремају ђезвице за каву и пристављају их уз ватру, по десети пут загледају совру, тамњан, кадионицу, је ли све спремно. Леонтије се осећа као на жеравици: продангубиће читав час, а мож'да и више. Али, тако су старији удесили, и он нема куд... Максим и Арсеније још унапред су ужи вали, кад је долазно ред на овакве куће. После освећене водице, попију се неколико кава и ракија, и домаћин управља обично питање:

— Да нисте гладни, оче? Де, да поједемо мало лепца... дао га је Бог!

— Та-а... отеже Арсеније, севајући очима задовољно; прихватисмо се малко јутрос... Ако се што нашло... можемо!

Леонтије се смешка, сећајући се, како је прошлог ускршњег поста, пратећи Арсенија по водици, морао седам пута јести са калуђером, једног дана...

Најгоре ће бити за преноћиште. О томе се, још од јутрос, забринуо млади монах. У сваком селу има неколико домаћинских кућа, где калуђери вазда ноћивају, кад су у великом послу. А Леонтију сад преноћиште у кућама, где има женских, изгледа страшније од многих мука. Али мора се. И он зна где ће га затећи ноћ: тамо око Радојевића кућа...

Срећно прођоше Бошковића куће, где су жене језичне и бестидне. Леонтије пђаше као преко жива огња. Онаких задиркивања није чуо ни међу људима. По нека слободнија снаша упиљи му у очи и узвикне:

— Ох, како си млад и лијеп, слава те не убила!...

А Леонтије затвара очи, шапуће молитву и бега, остављајући често недовршен посао.

А код Радојевића се надали, па дочекаше госте домаћински. Вечера прође лепо и весело, али после настаде оно, чега се Леонтије највише плашио. На знак домаћинов прије најмлађа, сад о месојеђу доведена, снаха да изује Леонтија.

— Нека... нека... замуца калуђер, врдајући главом и бранећи се рукама. Ја ћу сам...

— Попо, утаче се домаћин мало јачим гласом: кад дођем код вас у манастир, ја се владам по вашем реду и обичају, а ко дође у моју кућу, мора се владати по нашем обичају.

Леонтије пружи ногу с таким осећањем, с каквим је болесник пружа под хирургову тестерицу. „Ej, кукавцу, сад ће да се виде онако каљаве!... Ено... ено!... Мора да је и њој одвратно, гадно!“... помисли он и случајно погледа домаћинову босу ногу, која није била чистија од његове. То га за часак умири. Али кад једна девојчица пружи снаси карлицу с топлом водом, и кад се млада спусти, дохвати његову ногу и стаде је пажљиво, својом меком и врелом руком (то је осетио) прати и трљати између прстију... млади инок, с надувеним до највеће мере плућима, само изви главу и преврте очима, као да га кољу, а у себи помисли: „Мученици Христови, да ли сте и ви оволико трпели!?“...

Сутрадан дође Леонтију порука од архимандрита, да обиђе с водицом још пет других села, и да се не враћа манастиру, док не сврши посао. Момак ће манастирски долазити свако јутро, и односити покупљене прилоге.

— Најмање још једанаест дана, израчуна Велимир, на питање Леонтијево: колико ће се забавити у овом послу.

Монах погледа очајно у небо, уздахну и погну главу трпељиво, увиђајући своју немоћ да промени што од онога, што му је одређено...

А дани пролазе један за другим, са једним истим наличјем, са истим околностима, само

поноси пут поремети општу монотоност какво везено бело марамче од пергара, што га Леонтију подноси на дар каква слободна девојчура, навикнута на ове послове. Једна удовица му увезала у мараму и писмо, у коме се исказује груба страст и позив на састанак... Друга... трећа... Али ту већ настају црне, страхотне слике, од којих морамо бегати, као што учини и зачуђени, изненађени отац Леонтије.

Дани пролазе... И све што беше чудно и необично, постаје сносно, те се може слободним оком гледати. Једанаестог дана млади инок осећаше велико задовољство од прања уморних, подбивених ногу у топлој води... Тога дана му и Јованка даде везено марамче. И он не одби њен дар, као што ни друге није могао одбити. Али је друге примао равнодушно, као што је некад примао прилоге у котарицу, а од њена дара осети, познату му од јесенас, трóму и лаку збуњеност... Кад стиже манастиру, Василијан га дочека весело:

— Готова ти камилавка! Прáва светогорска, од сукна... само да видиш!...

И тетка га задовољно поздрави:

— Добро си шивао, добро!... Ови други нису толико добивали. А има ли чарапа, пешкира? настави она, завирујући у кожне бисаге, скинуте с коња, и вадећи отуд све, што је припадало кући, односно њој: чарапе, пешкире, шарене мараме...

— Ене де... везени марамчићи!... узвикну она, вадећи неколико марамица, које Леонтије није метнуо у свој џеп. — То ли је онај свети!...

Леонтије хтеде планути, али се Велимир брзо уплете у разговор, погледајући Василијана значајно.

— То су, богме, послале господину архимандриту... знаш, неке из Јасеновца, саопштити јој он лагано, као неку велику тајну.

Леонтије оде у своју ћелију, а тетка побаца и прилоге и дарове, стаде их газити ногама и пра́скати на сва уста, грдећи „маторог лисца“ и претећи му разним, већ уобичајеним, домаћим казнама...

XXIII

Једаред у мају, кад не беше никог од калуђера у манастиру — сви се, беспослени, разишли по потоцима, Леонтије се врати из шуме, где је до сад читао једну богословску књигу. Видевши се усамљен у целом дворишту, он приђе и седе на једну клупу, испод самог доксата, пред ћелијама, која се ту случајно затекла. Предахну, погледа по дворишту и стаде се подавати оном лепом дремежу, што наступа на оваким прилекама... Тако прође пола часа. Најзад се отрже од овог дремања, отвори књигу, стаде најпре разгледати редове и речи како иду, па се полако удубе у читање... Над њим горе отворише се неколико пута врата, неко прође ходником, али он беше заузет дубоком и новом за себе мишљу, коју прочита у књизи, па и не сврну пажњу на обично отварање собних врата. Дуго потрају

тишина. Одједном он чује познати му глас над собом:

— Баш хоћу да те питам... знаш, одавно се каним... А не могу више да слушам које-какве разговоре. Хоћу, брате, да знам, па ако не ваља...

Леонтије до сад мишљаше да је питање управљено њему, и хтеде устати да саслуша озбиљну тетку, али се над њим разли мек, нежан, милостив, никад до сад не чувен, па ипак добро познат му архимандритов глас:

— Хе-хе... дулечићу мој! Питај, роде, што год хоћеш...

По свој прилици отац Сава учини некакав покушај руком, јер тетка озбиљно настави:

— Остави то сад... Него, кажи ти мене: је ли ово велики грех, што *ми* овако живимо, а *онај* тамо сâм са децом?... Људи говоре свашта, а мене је жао оне деце.. да нешто Бог са њима учини, ради мене... заплака се тетка одједном, и настави јецајући: ако је то Богу много криво, реци ми, па да идем деци...

Леонтије се смрзô, окаменио, па нити може уста отворити ни помаћи се с места. Ове изненадне речи тако му приковаше пажњу, да није ни помислио кренути се куд.

И Сава је, зацело, био изненађен. Али он не одговори одмах. После дужег ћутања он проговори:

— Чекај! и његове цокуле залупаше ходником.

Кад се врати и седе, чуло се да преврће листове некакве књиге.

— Видиш... искашља се он и отеже последњи глас. Ово је Свето Писмо... ту ти је сва наша вера и наука Христова. Хм...

— Знам то... слушала сам.

— Е, слушај и сад... Аха! опет се Сава искашља још јаче и затим стаде читати гласно:

— „Књижевници и фарисеји доведоше к Исусу жену ухваћену у прељуби, и поставивши је на среду рекоше му: учитељу, ова је жена ухваћена сад у прељуби. А Мојсије нам у закону заповеди да такове каменьем убијамо; а ти шта велиш?“...

Отац Сава прочита врло јасно целу причу јеванђелску о грешници, ударајући гласом нарочито на Христовим речима: „који је међу вама без греха, нека најпре баци камен на њу“ и оним завршним: „ни ја те не осуђујем“. Само досетљиви калуђер не прочита последњу реченицу: „иди, и одселе више не греши“.

— Баш ти ја то из књиге не разумем добро. Кажи ти то мене 'нако... рече тетка.

— Па, ет'... довели тако жену, која је грешила 'вако кâ ми... управо није грешила, него њена зла батӯна... затекли је. Питају Христа, чула си... а он шâра по песку... Па им онда каже: „Који од вас никад у животу није учинио грех, што га учини ова жена, нек' се најпре баци каменом на њу“. Разумеш ли?...

— Знам, брате... Баш му тако и пише...

— Е, после си вид'ла... Ко год је био грешан, сваки побегô напоље, док не остаде сам Христос и пред њим жена. А кад то виде Христос, он каже тој жени: „Није ваjде... сви

су грешни, па и ти мораш грешити. А ја те, каже, не осуђујем за то; него иди кући, па гледај своја посла“ каже њој Христос.

— Очију ти, зар баш све тако пише?... узвикну обрадована жена веселим гласом.

— Ево ти књиге, па терај Леонтија нек' ти чита.

Леонтије хтеде скочити од изненадна помена свога имена. Дрхтао је од страха и од свега, што грешним ушима саслуша... „Је ли могуће!“... питао се већ десети пут. „Јест, знам... сећам се те приче. А ја сам је 'нако прочитао!... А оно видиш: чудеса... чудеса!... И одиста јој је Христос опростио!... И сви су они људи доиста били грешни. Али пита је то?... Је ли могуће... *такав* грех, па без казни?... Није ту све... има ту нешто друго... мора имати! Јер, што би се онда мучили толики испосници?“...

Лагано, неосетно, удаљи се са свог места и побеже у шуму. Са новим, зачуђено-преплашеним, осећањем баци се на меку планинску постељу, обрте главу у небо, и загледа се у меку, нежну дубину небесног плаветнила... Исто, као што беше и на Маљену, трепери и одсјајкује лазурно плаветнило, под њим заигра нека млечно-бела, танка као паучина, провидна измаглица, која сањалачкој души улева неки тајанствени смисао...

Докле, ах, докле ће се трпети ове муке, ова неизвесност?!... Где је истина? У чему је живот? Где је *оно право*?... оно, за чим се он непрестано гони и не налази га!?... Да ли

су Антоније и Пахомије заиста постојали, или је то обична, побожна прича?!...

Јер у светим књигама пише једно, а у животу је нешто сасвим друго, друкчије... Он је почео живети као свети Антоније, а овамо га зову да привређује кући, која га храни, јер и њему треба јести. И најгоре је то, што се мора јести!... Смишљао је да бежи у какву пустињу, или у опште удаљено место од света, али се некако сам, на основу стеченог знања у школи досети, да у Србији нема никакве пустиње... А да оде у какву непролазну огромну планину, како ће се хранити?...

Ах, проклето тело, ова грешна облога душе човекове, како га називају свети испосници, оно је узрок свему! Оно не да човеку живети како би требало!... Али како су толики испосници савладали, умртвили ово слабо, подложно трулежу, ништавило? Та нису зар све то гатке?!...

И владика му сад поручио да се не удаљује много из манастира, хоће да га упише у школу, да га уведе у *свет*, кога се сам инок одрекао... И отац Сава, оно ла́ни у подруму, са протом, што изговори о свету, па данас ово са тетком, па Велимир оно вече, па онај господин на ручку!... А овамо страшна заклетва, и правила, и углêд на толике испоснике!... Како је то? Све се помешало, па се не види ништа!... А младић би хтео видети праву истину, прâви живот...

А весело, сјајано плаветнило над њим чисто се смешка, прелива се и блиста, по-

зивајући сва млађана срца, да се под његовим светлим покровом веселе, радују и — живе...

XXIV

Ево га опет у чудном, варљивом свету, за чим га је негда срце толико вукло! Са грубом камплавчицом на глави, обучен у неку уску, неспретну мантију, превпо се наш смерни Леонтије у дворишту богословијском, са исто онако, као и у гимназији, потуљеним, дубоко сакривеним очима, и обореном главом. Око њега се гуркају, загледају га с чуђењем његови другови из гимназије, сада богослови, подсећајући га на његово цензорство, на своје несташпице, и запиткујући га о манастиру, о калуђерству, о многим веселим стварима...

Гле, како се овде бурно живи, и како је овај живот сасвим друкчији!... И овде сваки зна шта хоће, и нико не размишља много о животу. Све се то креће само, по неком, давно утврђеном, поретку... И сваки је задовољан својим стањем (тако се њему чини), и не сећа се да потражи што узвишеније, светије... Али, они су друго... сви ови младићи! Јер гле, зар не изгледа он међу њима као врана међу голубовима! Зацрнио се сав, покупио се... а они живо скакућу, прелећу, витлају се... И његов живот мора бити друкчији, по другом реду. Зато га и одвајају у засебну собу, одређујући му парочита правила и дужности.

Пролећу месеци за месецима, а у глави побожна монаха витлају се све нејасније, све тамније слике, меша се нешто густо и неразговетно као тесто, муте се пређашње јасне, одређене намере... Некаква непојмљива предавања из логике и психологије невешта професора, некаква чудна, високоучена историја старозаветног текста, са сипањем необичних имена католичких и протестантских богословапроучењака, некаква причања из реторике и књижевности... све се то меша у његовој глави, постајући теже од олова, тамније од ноћи...

Гле, и другови његови, који имају прописно школовање, напрежу се и често пута дижу руке од досадних, тешких задаћа. А како ће он!... Него, има и лепих ствари, на пр. библиска историја... то га занима веома, и он је ипак задовољан...

И све исто онако, као што је пре неколико година било: ђаци јурну после предавања у двориште, скачу, смеју се, бацају камена с рамена, вичу... кад лупне црквено звоно, окупе се и онако исто, као некад што је гледао, улазе смерно у цркву... И све то запљивало у општи талас живота, на се веселй по њему, ради и живи. А он, онако исто, као некадање стидљиво ђаче, одвојио се у крај и осећа се туђином у томе веселом, живахном друштву...

И то вечито гледање примамљива, весела, млада живота, лагано ствара и у његовој души тајну жудњу за оваким животом... Загледа се, а пред њим се све тако весело комеша, веселй и живи!... О, како је лепо тако живети!... Али

се он сећа ваздa, да такав живот није за њега... Та он се заклео самом Богу! И он ће одржати заклетву...

Одмор после прве школске године проведе отац Леонтије на путу, пратећи свога владику по епархији, из манастира у манастир. Ово га путовање толико збуни, и помете му и иначе нејасне погледе на живот и будућност, да више скоро ни о чему није мислио. Иде тако лагано за временом, као и сав свет манастирски, не мислећи шта ће донети сутрашњи дан, шта ли понети ноћ. Посматра редом старешине и калуђере по манастирима, и долази до закључка, да је његов манастир доста одвојио, да се у њему још по мало зна за Бога... А ово куд проће... страх га поновити у памети све оно, што виде и чу! И дахну душом кад стиже у Београд, и настави свој скромни, повучени, мирни живот... Друга година, услед великог посла у школи и у цркви, прође му брзо, и он се зачуди: кад пре дође други одмор!...

После две године одсуствовања, ево га опет у својој кући. Сад је тек отац Леонтије разумео *шта* је њему овај манастир, сад је схватио значај „пострига“, као јединог свог уточишта... Како се радовао, кад је на последњој завојници угледао широки позлаћени крст на црвеном кубету, кад се забелише зграде и дограде, које се лепе и гомилају

једна уз другу, једна преко друге, као гљиве... кад се указаше прозори од ћелија и на једноме мрдну калуђерско лице, кад затресоше и загруваше лаке таљижице по помоћњену уласку испод звонаре...

Шта је ово... у дворишту сви калуђери? Гле, и отац Сава стоји на доксату, гледа радознало и рекô бих смешка се! Није то, ваљада, због његова доласка?... Гле, двориште... све оно исто!... Само међу калуђерима стоји огроман, угојен ован, са дебелим, вештачки у вис управљеним роговима, и гледа право у оца Василијана. Леонтије се досети, да ће то бити најновија Василијанова пасија... Ено и тетке!... Смешни се опако исто глупо, с разјапљеним вилицама, затим му нешто говори и маше рукама.

Кад сиђе с кола, другови се сви склонише у страну, дајући му отворен пут. Он се осмехну на њих, и као да им говораше лицем и очима: „Ја бих се са свима сад пољубио, али видите!“... и он журно, веселo и скромно пројури поред њих, видећи само веселе осмехе, и приђе архимандриту.

„Ала је осéдео!... гле, од куд ово!... И какав је ово нов, старачки глас, са шупкањем и промуклим крештањем!“... чуди се он, прилазећи своме духовном оцу, осећајући овога трепутка према њему необичну нежност.

— А-а... гле, ôмаљавно!... Добро, добро... Хајде, поздрави се и са друговима, прокрешта отац Сава слабим гласом.

Леонтије се врати друговима. Кад прође поред тетке, она подиже руку према глави му, али он промаче брзо, а она му добаци:

— Лоло!...

Василијан истрча напред, церекајући се по своме обичају и пружајући руке.

— Хи-хи-хи... богослов!...

А Леонтије, поштујући црквено правило: „всја по чину да бивајет“, прије прво Арсенију, који се обрадова толикој пажњи према себи, и лепо се пољуби с млађим братом.

— Роде... добро дошао! промуца он, стидећи се учевна богословца, који са самим владиком путује, као што се обично сви сеоски становници збуне и ушепртљају, кад им дође из града, после дужег одсуства, какав члан њихове породице.

Изљуби се с Василијаном, Нићифором, Велимиром; поздрави се с Ђоком, после кога му прићоше још два непозната, неотесана сељачета. Све, као што је и било!... Само Велимирови брчићи постали гушћи и црњи, и он се сад држи некако сасвим друкчије... независније, озбиљније. Нема ни чега ћачког...

— Кажем ја: неће póго на њега! А?... узвикује задовољан Василијан, чепкајући свога љубимца по уску челу.

— Одиста... гле! потврди и Нићифор.

— Знаш .. овај напада све странце, макар били и калуђери. А ја кажем да тебе неће. Паметнији је море... и Василијан шпретски баци око на доксат, — и ако је ован!

Леонтију сад, после овако љубазна и невиђена у манастиру дочека, не беше ни ова рогоњина пажња према њему необична. Он се само весело и блажено осврташе око себе, старајући се да самим очима покаже друговима колико су му мили, јер не могаше још речи прозборити.

— А квасију си, роде, заборавио купити, а?... пита га брижно отац Арсеније.

Леонтије му осмехом одговара да није заборавио, и обрће се да иде архимандриту на разговор.

— Их, ниси знао... који прапорац и мала звонца, да окитим рогове овом обешењаку!... Ала, што се не сетих да ти поручим!...

— Одиста! понови Нићифор малопрешње тврђење, и затим се сви разиђоше по дворишту...

У вече, кад остаде сам у својој ћелији, Леонтије се стаде прибирати. Овакав дочек изненадио би свакога, а њега је сасвим помео. Он је навикао на онај општи хладни, себични тон, који влада у свима манастирима. Сваки живи за себе, и никога се не тичу радости или невоље друга му. Може ко одсуствовати годинама, па кад се врати, дочекаће га хладни поглед сабрата му, који као да говори: „А, дошао си!“ А ово сад све беше друкчије... И сам отац Сава искрено га дочека. Омекшао старац, постао благ и приступачан као дете. Леонтије се бојао прекора због новог одела, које је у Београду, на рачун манастирски,

начинио. Отац Сава одобри тај издатак. Све је око млада госта приступачно, весело, искрено...

Неко лупну о врата, и зачу се Велимиров глас:

— Лаку ноћ, Леко!...

Леонтије отвори врата и стаде пред другом.

— Куд ћеш? запита га чудећи се.

— Кући... одговори Велимир отежући, а Леонтије га тек сад погледа с чуђењем и нѣмим питањем: „Какој кући? Чијој кући?“...

— Зар ти нису јавили... оженио сам се пролетос. Сад ми је Вида...

— Ти... ти се оженио!... Ко ће ми јавити! Имаш своју кућу!... Овамо!... и Леонтије увуче свога друга у собу, посади га да седне, па и сам седе и загледа се у њега...

Изгледа му сад као неко необично лице, о коме је много слушао, али га до сад није видео. Зато му он још данас изгледа друкчији!

— Говори, забога, како је то?... Ја још не верујем. Шта сад радиш?

— Како?... Венчао се, брате, као сав свет, и сад славим Бога. Писам још напустио манастир... не знам како ћу то. Жао ми.

— А где ти је жена?

— И тамо и амо... Час код наше куће, час код своје мајке. Писмо, знаш, још скућили...

— А жао ти манастира, а?

— Жао ми, што сам се навикао. И да ми је некако да овако остане једнако...

— Па како... причај ми! Је ли боље тако, него ово што ми радимо?

— Хе, је ли боље!... Ти си се завукô у своју ћелију, па кўњаш тако до века. И не знаш ни сâм шта радиш и зашто живиш... Тек тако само да се протерају године, кâ отац Сава...

— А ти... зашто ти живиш? узвикну калуђер грозничаво и ушиљи очи у друга, да би му из саме душе извукао жељени одговор.

Велимир полустидљиво обори главу и одговори:

— Чекај... кроз неколико месеци видећеш... ако Бог дâ.

— Како... зар због тога живиш? зачуди се Леонтије.

— А због чега ти живиш? насмеја му се друг.

— Ја... ја, брате, сад не знам.

Велимир се грохотом насмеја. Настаде ћутање.

— А Јованка једнако распитује за тебе. Није се још удала, насмеја се он дижући се.

— Дè ти... ђаволе! одговори монах, обарајући очи к земљи.

„Хм... сад је омекшао... Не праћâ се више!“... помисли ђак и пође к вратима.

— Куд ћеш?... Седи још.

— Е-е... да ти знаш шта мене сад чека! Мека постеља, млада и згодна женица и... згрчимо се тако заједно, па пит' су нам вреле илинске, ни хладне божићне ноћи!... А ти кўњај тако! Лаку ноћ!

„Он, прост сељак, и зна се наћи у животу, зна зашто живи... стаде мислити ка-

луђер. А ја не знам шта је ово било до сад, и коме је све то требало... Да ли сам ја требао Богу?!... А видиш тамо... и владика и сви они учевни калуђери... и не пада им на ум јарам Христов!«...

Прошла је давно поноћ, а у мислима узбуђена монаха прелећу све саблажњивије слике из Велимирова брачна живота, меша се ту нешто и Јованка, и он сâм... И све му се више не спава... Напослетку сведе сав хаос од ноћног размишљања на ово: „Треба живети — како сам се Богу заклео. Ако не могу бити Антоније, могу остати поштен и побожан калуђер!«

XXV

Отац Сава приређује изненадно велику гозбу. Један архимандрит, његов најбољи школски друг, старешина манастирски чак на другом крају Србије, дошао послом у Крагујевац, па свратио на виђење старом другу. За архимандритом пошли, као навикнуте овчице на солило, окружни прота и три виша чиновника. Ручак је справљен на брзу руку, али домаћински: поклао се читав чопор младиње.

У четири часа, сити, пијани и весели, отпутоваше и гости и отац Сава у суседни манастир, где ће преноћити, па сутра се вратити у град.

Дан празничан. Сунце бије косо, али не допире у ходник, где се угибају широки столови, под теретом судова, препуних јелом и

пићем. Калуђери, ђаци, момци, чисто занемели од изненађења... Мислили су да ће и овај леп празничан дан проћи досадно, тешко, јер отац Сава не показиваше од јутрос воље да се куд креће. Ако и изиђе до механе, да изигра са механџијом и којим трговцем жандара, ипак се не сме нико удаљавати чак у села. Али судбина посла изненада госте... и калуђери се чисто плаше, да ово није само сан?... Обилазе око столова, зглéдају се и смешкају... док отац Арсеније не ускочи у зачеље и брижно-слатким погледом привуче себи један тањир.

Калуђери, Велимир и тетка поседаше за столове. Ђаци и момци изнеше на двориште, под хладовиту и сенасту липу, што добише за јело, и пуну канту вина. Отпоче прави, поверљиви, слободни пир, где се нико не устручава ни од речи ни од дела. Пир затворених, усамљених, повучених у себе, стегнутих строгошћу управе душа, које одједном добише непрегледну, бескрајну као океан слободу!...

— Ликуј днес, Споне!!... завапи срећним, одушевљеним гласом Василијан, седајући до Леонтија и тапкајући га по плећима.

— Ово, роде, узвикну Арсеније новим јасним гласом: да се провеселимо у част нашег милог сабрата... оца Леонтија! Хоћемо ли?...

— Живео!... загрмеше сложни гласови око стола.

— Живео!... одјекнуше гласови испод липе.

Леонтије се само зајапури, погледа с раширеним у блажени смех устима другове и

не умеде ништа одговорити. Само помисли у себи: „Боже... како је диван овај Арсеније!... И сви... сви су ми као браћа! Ето живота!“...

Вино се пени, прелива се, просипа се!... Чаша за чашом облеће, а дружина све веселија... све бешња... све помамнија!... Већ се отимају око места до тетке, пребаце јој по двојица руку око врата и терају је да пева из свег гласа... Весеље повезаних и одједном пуштених на слободу двоножаца!...

Леонтије се подаде сав овом изненадном, плаховитом поводњу, у који запливаше сви његови другови. Та околност, што јурнуше у ватру весеља *сви* одједном, сачува га од размишљања. Као да беше повезан за њих, повукоше га у вртлог младићске бурне пијанке. Око њега хучи, грми и гуди разиграни талас бесна поводња, и он, услед ове хуке, више ништа не чује и не види, до необична, искривљена и занесена весељем и пићем лица својих другова...

У неко доба Василијан дозва шумара и воденичара, и посла их некуд. Калуђери сви, осим Леонтија, веселим намигивањем и климањем главе, одобрише тај поступак. Велимир се неколико пута значајно погледа с Нићифором па са Василијаном. Могло се опазити, да се спрема извршење некаквог опитег, раније смишљеног плана, с којим се, како изгледа, Велимир не саглашава потпуно...

Али вино не да дуго мислити... Велимир махну руком безбрижно и весело, и опет се

настави пијанка... Тетку издадоше и глава и ноге. Једва је одвукоше на њену постељу.

А Леонтију све игра пред очима весело, сјајно, са неком лаком, паучинастом измаглицом. Он још разазнаје све око себе, види шта се ради и разуме да је пијан. И то га сазнање сад ни мало не жалости и не буни. Напротив, он се све више чуди пријатном, раздраганом, бескрајно срећном осећању, које га обузело цела. Каква противност његовом досадњем дремљивом, вечно празном, полумртвом животу!...

Гле, како крв ври, кључа... како бију дамари јако... како се срце разиграло, па му тесан досадњи скучени простор!... А душа се надима и хоће ширине, простора, светлости...

А она паучинаста измаглица постаје све гушћа и влажнија, у глави се осећа све јаче стезање, као проценом, снага почиње слабити... Бркају се у памети речи другова, не распознају се више јасно њихова лица, све се помешало и претворило у некакав велики осветљен круг, који се преврће по столу, па онда игра... игра... игра...

Леонтије не разуме и не види ништа више. Подупро ослабелим рукама тешку главу, па послушно испије чашу што му поднесу и опет се подупре и гледа како се овај под од цигаља (он не зна да је то под од цигаља) претворио у ватрено, издубено као сач, небо, па се обрће, игра... И осећа како се његова столица понесе некуд у страну, па оде, оде... и њега носи, накривљена у страну... И глава све ниже

пада, а онај ватрени сáч почиње тамнети... И неко га диже у висину са целом столицом, па љуља, љуља... А у глави све теже...

Дубока ноћ... Разлила се јасна летња месечина, па се и кроз густу шуму види путовати као на облачну дану. Спустила се лака ноћна хладовина на успављује и људе и животиње и бубице... И цврчку ливадском сад није до песме; треба се одморити, па ће опет на посао...

Некаква необична црна дружина излази из шуме и ступа на ливаде. Трепери сребрна светлост преко чиста обрађена поља, а ово тајанствено-слатко светлуцање и овај поглед на нêмо осветљено покривало, што се спустило на земљу, мами душу некуд напред, и све се човеку тада нешто хоће... и он би тихо и весело полетео тамо... у ту тајанствену, нêму, осветљену тишину...

Али дружина иде лагано и весело, никога не заносе дивни призори, никоме није до ноћног маштања... Виде се пред њима котареви; тамо су саденута сéна, гумна и стогови сламе. Тамо су се браћа упутила...

Леонтије ретко кад осети да стаје ногама на земљу. Воде га, управо носе на рукама, Василијан и Нићифор, а отац Арсеније пред њима, са накривљеном шубаром на глави и подигнутим у вис рукама, пуцка прстима, окреће се око себе и весело подиграва... Одједном донесе ветар мирис свеже сламе.

Леонтије само осећа да се земља под њим једнако љуља и да га овај мирис скорашње

сламе све више привлачи. А-а... ту ће да се спава! Али га другови наслањају на врљике разграђена котара, и он стоји тако и мртвачки обара пијану главу... Он не зна да ли што чује или осећа, али му се чини да спава и у сну осећа леп мирис сламе и чује некакав необичан разговор...

— Од куд овде женске? чуди се он у сну, и све више осећа онај празнични мирис намазане девојачке косе, који је запамтио од својих сестара. И тај га мирис заноси, опија... и све ближе прилази и све јаче стеже...

И види у сну, да близу њега заудара из грла пијана човека... и промиче једна камилавка, шта ли је... А земља се све више љуља... љуља... и онај мирис косе заноси... и чатал, о који се одупро, попушта у натраг и лети... лети...

Леонтије пружа руке напред и у страху хвата се за нешто покретно, мишићаво, врело, у сну не може да разазна шта је... Сву тежину тела преноси напред... И одједном осећа да под њим нестаје земље... он лети или пада, а око њега шушти и мирише слама и намазана коса...

Тишина... Само по неки цврчак зрикне, и залелује се тихи, сањиви ноћни лахор, успављујући узбуђене, пијане главе...

Зора! Беласа се густа роса по потесу, а тамо иза громадних, тајанствено-црних планина, обележава се сјајни котур, који ће за мало, кроз неколико трепутака, прснути блиставим као ватра, дивним као рубин руменилом...

Леонтије се прену и одмах се стресе од јутрење студи, која га обузе свега... Сањиво погледа око себе, трљајући очи песницом, и наједаред запрепашћено отвори очи. „Шта је ово?... Где сам ја?!“... запита се преплашен монах, гледајући окамењеним погледом како се претура и спада слама са њега, како шушти злослуто... и он већ предосећа некакво велико зло...

„Али шта је ово?... Откуд!“... и он напреже памћење... Некакве нејасне, одељите слике ноћашњих снова — шта ли су!... — пролетеше у мислима... Он се задубе... насмеши се блажено, као у сну, на некакву пријатну слику и одједном се трже.. Сетио се!

„Било!... Пропао!“... севну му у глави, и он скочи са сламе као посут жеравицом. Још једном поново сећање, као да још сумња у оно, што је било далеко од њега као небо, и што је страшније од свију земаљских ужаса. Ослушну.. нема никога. Пред њим, у слами, вала се некаква шарена крпа, тканина... Нешто се навуче на очи, на груди паде нешто тешко... Он се осећа потпуно као рањена звер, која одједном сазнаје своју пропаст... И хтела би да није рањена, и да се врати све како је било пре, и увиђа да је свршено све...

Кроз тихо, бледо, магловито појутарње разлеже се громовит, страхотан, нечовечји зверски урлик... Далека брда одбијају од себе непадан очајни глас, шаљући одјек речној долини, кроз коју се отеже и замире његов последњи звук... Да ли то беше надљовечански

јаук за ишчупаним срцем, или очајно рикање рањена звера, или страховито гуђење развитлана оркана?!...

Попови се загушена, ужасна рика још очајније, а преко равна поља лети, не додирујући погама земљу, са раширеном, завитланом у назад мантијом, са голим разбарушеним и заљуљаним дугим власима, са подигнутим рукама у вис, нечовечја изгледа калуђер... Ветар шврка и лепрша његове меке освећене власи, а он дочека обема рукама читаве праменове, кида их и урла бесно, страховито... да би тим угушио нечувени, ужасни бол, што се савио на души му...

„Нестаје света!... Пропаст!“... понавља се у њему муњевита мисао... Он сагледа само крајичак онога страшнога, и опет се из младих груди отме и разлегне зверски крик...

А ноге носе, лете преко равна поља, скачу кроз густу шуму и прескачу сниско шипражје... Даље, само даље од страшна, најгрешнија места на свету!... Даље... јер је и Содом чистији од њега!... Ево потока! Напред... скачи преко вирића и камења, а из усахла грла још се разлеже загушена рика... Навише, уз стеновите кршеве... ено их — тамне се, а црни отвор пећински зјапи и тајанствено брује врхови бучја око њега. Тамо... тамо!... Последњи пут застења очајно, а у грудима заклокота изнемогло, промукло урлање...

Грешник улете у пећину и, опако у трку, паде пред престо и луши врелом главом о

хладну камену плочу. Одједном се умири, постаде непомичан и неосетљив као стена... Не беше више физичке могућности да се наставе ови чудни изливи душевна бола. Он се занесе и занêми... Ни уздаха, ни јаука, ни стењања, ни гласа!...

Тек после два часа калуђер се диже на колена и погледа у мрачни храпави свод пећински... Болан, очајан прекор беше у том погледу, који је продирао кроз камене сводове и хитао право високу небу...

— Што допусти?!... прекореваше он некога у боном заносу. И сад нисам више онај, који сам био до јуче!... И нећу умрети онако, како сам мислио!...

И одједном, као плаха летња киша, грунуше сузе младом грешнику, потекоше обилним мла̂зом низ усијано лице му, и стадоше лагано ви́дати љуте очајне боле... Разлеже се по мрачној пећини испрекидано, горко јецање и прави детињи неутешни плач.

У мислима стоји само једна црна, ужасна слика, и у томе грозном призору, као у сну, промиче Јованка...

Ах, од свију његових идеала и снова остаде му само то једно, та последња утеха, помисао на своју детињу чистоту, с којом је мислио у гроб поћи!... Сви други идеали разбиће се у варљивом светском метежу, саломи их и разнесе бура животна, као слабачку сламчицу... И гле: сврши се!...

XXVI

Јеромонах Леонтије мирно довршн своје школовање. Са њим отац Сава, треће године, посла и Нићифора да учи школу. Састави се у богословији читава калуђерска дружина из разних манастира, која одмах заведе свој одељити начин и правац живота. И рад, и одмор, и весеље, све беше заједничко. Леонтије се подаде томе колу неосетно, без размишљања. Што ваља другима, добро је и њему!

Истина, он још није могао угушити стару вечну своју мисао: да он није оно исто, што су други калуђери; али се ипак подао општем животу и чинио све што чине и други. Само се и у тим приликама нигда није могла угушити његова урођена побожност и скромност, која се вазда јасно огледала на лицу му.

Последње године школовања посети Фрушкогорске манастире. Одавно је горео живом жељом уверити се: нема ли тамо оних идеалних монаха, о каквима је он до скора сањао. И отуд се врати разочаран. „Ово су, брате, господа-калуђери! говораше он у себи. Племићи, спахије, шта ли су!... Столови им блистају сребрним посуђем, кухиње раскошне, господске, а црквене одежде дроњаве, свећњаци прљави, позеленели, и тако!“... Ипак он запази и добро разгледа похвално, невиђено у Србији, газдовање манастирско...

Две године после школовања проведе у манастиру тихо, нечујно, као да и није жив. И какав је то живот из вечно празног дре-

межа, или монотоног механичког читања и молитвања у цркви! Бар да остадоше парохије, па би се човек опет имао чим занети.

Још пре неколико година учини се велика промена у цркви. Да ли је то, природним и историјом обележеним путем, одживљавало старо добро време и уклањало се испред новог, створеног разним условима, већ дозрелог за живот, времена и правца?... Тек све се одједном измени. Донесше се важни црквени закони, уредише се многа црквена практична питања на новој основи и — одузеше се манастирима парохије...

— Попови нека попују, а калуђери у — манастир! узвикнуло се тада громко.

И одједном, као чаробном руком донесено, настаде сасвим друго, ново време, други живот, други изглед манастира, друго све... све!...

И тужни и суморни постадоше самостани српски у новом времену! Нема живота, ни рада, ничега!... Чу се узвик: манастири пропадају!...

У таком времену оцу Леонтију би суђено да отпочне озбиљно, зрело живети, да за своју покретљиву душу измисли какав било циљ живота...

Чим наступи дубока мочарна јесен, отац Сава занемо̀же. Првог дана обузе га ломљава, језа, па онда га обузе и ватра. Не поможе му ни најстарија кристална пљивовица, са којом је до сада од шале истеривао оваке нападе. Сутрадан, зором, привика спремном кочијашу:

— Докторе!... двојицу!

Тек у вече стигоше лекари, и одмах после прегледа изјавише забринутом „братству“, да ће их архимандрит скоро оставити.

До овог часа браћа се нису ни интересовала „господиновом“ болешћу. Знали су да то код њега прође брзо. Али после изјаве лекарске њихова лица добише разне изразе: прво страх од смрти, потом страх од неизвесне скоре будућности, па обично, тупо човечје чуђење над неочекиваном појавом која наступа...

А ником ни на ум не паде, тога часа, јадни отац Сава; нико и не помисли о његовим мукама и скором крају.

Арсеније се значајно узнемири. Од врата ћелије болесникове није се више одмицао. Све је пиљио и мотрио шта тетка отуд износи. Мислио је само о томе, како је он најстарији, и како ће кроз који дан бркнути у све углове Савине утуткане ћелије... И колико ће времена трајати његова привремена управа?... И шта се може за то време учинити?... И ко ће после доћи за старешину... мож'да он?... Ко зна?!... Ех, кад би имао стотину дуката, да их ћушне где треба!...

Василијан се само запрепашћено питао: ко ли ће сад?!... и стрепио од помисли, да тај нови може бити гори од Саве. Забринуо се још: да ли му ова промена неће омести његов омиљени посао — врћење главчина, тесање палаца и наплатака за точкове.

Нићифор, који се овог лета вратио из школе, посио се неком тешком оловном мишљу,

коју је често крио и од себе сама. Сад је увидео да наступа час распредања свега, па стаде нестрпљиво очекивати крај, не мислећи ни о чему...

А Леонтије?... Он се и без овога намислио доста, па сад само представља себи, како ће то изгледати ова кућа после смрти Савине. Он се тако навикао свему што је око њега, навикао се гледати у Сави правог оца задруге, без кога, чини му се, не може опстати ни ова кућа... И тек после ће бити све друкчије, настаће сасвим други свет!... И људи из старог времена одлазе, и свега, свега нестаје...

Петог дана тетка испразни целу своју собу, натовари пуна двоја кола разним покућанством и посла својој кући.

Дође исповедник из удаљеног манастира, те исповеди и причести оца Саву. Седмог дана болести архимандрит умре...

У манастиру све тихо. Нико не плаче, не види се жалост ни на чијем лицу. Родбина архимандритова подолазила; сви поседали за столове, пију и гледају немарно око себе. Само се најстарији члан породице, у ћелији, крај мртва Саве, кошкâ и препире са Арсенијем, због једног нађеног замотуљка. Рођак предлаже мирну деобу, „па да нико не зна“, а Арсеније упорно тврди, да све припада манастиру... Тетка, како изгледа, немарно шврљка по собама и стајама, гледајући тупо свакога ко је сретне, али је у потоку, испод штале, једнако сачекују деца и муж, и потом у трку, по један од њих, јурп кући...

Стаде грцати свет. Појурила сва околина, као на вашар, са изгледом на богату дâћу. Све се живо смеје, шали... јер шта би друго радили: мртва калуђера не ваља жалити!

— Дај врућу!... Кувај у бакрачу! узвикују слободни гости, јер осећају да су у пуној кући, у којој нема газде, и сад се не зна чија је... Ко уме заповедати, он је и газда.

„Власт“, духовна и световна, која је дошла да све „прими и прегледа“ у току од седам — осам недеља, наместила се у гостинске собе, разбашкарила се, махнула длановима преко бркова, па само наређује...

— За вечеру гледајте које дебело младо ћуре... почиње наређивати полицајац.

— И пловчица... није згорег! утаче се журно и гладно прота.

— Пост је!... како ћемо? напомену Арсеније.

— Ах! уздахну прота жалобно и незадовољно.

— Море... какав пост! узвикује трећи старији чиновник.

А по ходнику и дворишту све већа ларма, узвици и чак нешто на лик песме...

Леонтије, пошто се сврши његова чреда читања над мртвацем, прође ходником и двориштем, гледајући шта се ради. Завири и у собе, у кухињу, у трпезарију, и као окамењен, са бесмислено управљеним погледом у пространство, уђе у своју ћелију, леже на постељу и стаде несвесно шарати очима по таваници. Он не може сад мислити о ономе што је видео,

али све добро разгледа, ўтуви и остаде пренеражен од чуда...

Опеваше мртва калуђера и сахранише, увијена у рогозину, повезану на три места исеченим крајевима од мантије, у коју је увијено тело. Из грубе, широко савијене рогозине, вири половина старе масне камилавке, а на другом крају висе нове цокуле... Бацише грешно тело у земљу, од које је и постало, и вратише се манастиру весело, „славећи Бога“, као што наређује црквено правило...

После две недеље, по наредби духовне власти, Леонтије прими управу манастирску, као новопостављени намесник. Одмах сутрадан изиђе пред њега весео Нићифор.

— Сад настаје оно... што ће рећи одмотавање... Хо, брате! До сад се само мотало, а не знаш шта има у клупчету...

Леонтије га погледа чудно, не разумевајући смисао говора му

— Ја се женим! узвикну Нићифор смешећи се.

Леонтије зину, прекрсти се и одмаче се корак, два од њега.

— Сад полазим у Београд... тамо је цео Сабор на окупу. Морају ме рашчинити, па да би... да би... хм! — он не нађе згодна израза и застаде.

— Господе Спаситељу и сви анђели... помозите му!... узвикну пренеражен Леонтије. Јеси ти луд! Ко ће на то пристати?...

— Бацићу им пред ноге ове рите, па ми после не треба ничији пристанак... Ја и моја

Јула: она с њеном машином, а ја, што!... свршио сам богословију... зарадићемо парче хлеба.

Не помогоше никакве молбе, савети, преклињања свију другова да не срамоти име њихова пострига, њихове опште куће... Нићифору као да не беше много стало до свега тога. Он отпутова весело, као на какву гозбу...

— Хи-хи... Осетио Швабо да нема више масла у манастирима! узвикну Василијан. Сад се више рентира ортачка радња са кројачицом!... Хи-хи...

После два месеца дође глас манастиру да је Нићифор рашчињен, а мало затим — да се венчао...

Некако наодмах по одласку Нићифорову, Леонтије отпутова у окружни град. Чим одседе у механи, саопштише му новост:

— Убио се ваш Максим! Газда-Мирковић пшао тамо за грâђу и сад се вратио... Видео човек очима све!...

Леонтије одјури у стовариште Мирковићево. Тамо застаде читаву гомилу радозналих слушалаца... Исприча му трговац испотекар све што је знао и видео.

Пре две године Максим је постављен за старешину манастира Т. У целој Србији, нигде се у толикој мери не израђује и не продаје дрвена грâђа, као у чувеним стружницама т-нског манастира. Новац се гртао великим кашикама...

Бог зна шта је радио и како је управљао отац Максим толиким приходом, тек у годишњим рачунима он износи, у место пре-

ђашњих шесет — седамдесет, чистих дванаест хиљада прихода... Једног лепог дана бâнуше изненада неки људи, објавише глупо-пренераженом Максиму да се они зову „комисија“, попечатише му касу, дневнике, рачуне и стадоше зивкати и саслушавати једног по једног човека из околине... Обелоданише се нечувене, огромне злоупотребе...

Отац Максим најпре опроба обична средства: понуди сваком члану најпре двеста, па четири, па пет стотина... Не иде! Ђаволски састављена комисија, па сваки члан зазире од другова. Аха!... па ово је нешто страшно!... Шта се ово приближује?... Ево свакоме цела хиљада цекина!... Не, опет не иде!... Хоћете ли новаца?... Кажите само колико хоћете?... Ни марјаша! Па шта хоћете?... Максим опази необичан, нељудски поглед председников, који га сече као сабљом... Чини му се, да му тај поглед вели: „Свршио си! Најпре ћемо браду — фик-фик... па онда за колац: дàн-дàн!“...

— Је ли ви нећете ни пара, ни имања, ни кућа, ни стоке, ништа... а?... Је ли ви баш нарочито хоћете да ме упропастите? пита Максим неким злослутим гласом, у коме се чује и очајање и — претња...

— Како си дробно, онако и кȳсај! одговарају му.

— А-а-а!... отеже Максим тупо и изиђе.

Шта ли се тада кувало у оној празној, вечно мрачној души, која је за све досадање случајеве у животу имала једну сталну подлогу — навику... Све се радило онако, како

се навикло, како се видело да и други раде. Тако се Максим закалуђерио, тако је живео, тако поче управљати манастиром. Видео је да други „дижу“, па не мислећи *како* и у којој се сразмери то чини, стао је и он дизати без рачуна, без смисла, глупо... И све је ишло добро... Али шта је ово сад?!... За ово нема никакве друге навике ни упутства, сем онога што је опробао...

Морало се одједаред сасвим помрачити у иначе мрачној души Максимовој. Он је изгледао као курјак, кога су ловци сјурили у ћошак. Види само једно: неизбежну пропаст, — или: јурнути напред, поклати зубима оне што су пружили пушке и хоће његов живот... па у шуму!...

После неколико тренутака како изиђе Максим од „комисије“, опет се отворише она иста врата, и на њима стаде блед, забезекнут, преплашен, са блесаво тупим погледом, Максим, пружајући револвер у целу групу одједном, не гледајући ни у кога нарочито. Председник, који је седео према вратима, само угледа како се онај игласти револверски обарач диже... диже... и — дум... дум... дум... дум... Задими се соба, замириса барут, сва четири члана скочише неповређени, нагоше да беже... а у ходнику, даље од врата, опет прасну: дум... дум!...

Кроз сиво бео, усколутао дим, угледаше на поду широку, моћну фигуру Максимову, са раширеним уплашеним погледом, како испушта последњи дах...

После кратког времена Леонтију дође налог, да упути оца Арсенија у манастир т-н, камо је одређен за старешину.

— Их, роде, како ћу... ојађеник сињи!... После самоубилца!... узвикну Арсеније с болесно-забринутим изразом. Па се тек после нечему присети:

— А-а... тамо има хајдучице са жутим цветом!... Како је оно зову?... Ох, какав ли ће бити Арсо кроз пола године, док се насрче теја!... И он оде весео на ново место, не мислећи више о самоубици.

Ђаци и неки момци беху још раније отпуштени, и сад, од онолике задруге, остадоше сами Леонтије и Василијан. Али... беше и нових лица.

Тетка, другог дана по смрти архимандритовој, предаде Арсенију кључеве од стаја и све чиме је она руковала, па оде својој кући. Увидела је она одмах, да је њено време прошло, да она не може млађим калуђерима бити оно, што је била Сави. Опрости се лепо са свима, дарова сваком брату убрус и чарапе, па оде задовољна.

Кућа остаде без женске руке... жива мука! Пуно живих људи, навикнутих на известан ред, а сад нема кога да тај ред настави. Момци, ненавикнути и збуњени, снују по кухињи и сваки час запиткују Арсенија или друге калуђере: шта ће се кухати?... у чему, како?... Шта ће с донесеним млеком? Ко ће сприти оно из карлица? Где ће се оставити донесено брашно? Шта ће са неопраним трпезарйским

рубинама?... Калуђери само гледају тупо, промрмљају некакав нејасан одговор и уклањају се журно, да не чују још какво питање.

Чим Леонтије прими старешинство, Велимир му напомену, да кућа не може бити без жене... Него му саветова, да преда сву стоку и поље Јованчином мужу под најам, а Јованка да прими све оно, о чему се бринула тетка Мара.

Леонтије се смешкао на саблажњив предлог, и као предомишљао се. „Баш одмах, првог дана... па као сви други!... И све онако... све мора тећи по старим, давно издубеним јазинама, баш све... и ако сам *ја* ту!“... Из његових потуљених, полузакривених очију, севнула би радосна варница, али се он старао да сакрије своје осећање од свакога, па и од Велимира.

Не прође недеља дана, а Јованка здрава, једра и пуна као јабука, накићошена, намештена, са засученим везеним рукавима, из којих се пружиле две обле, црвенкасте руке, снује по ходнику, по собама, по дворишту. Под њеним здравим живим ступањем тресе се под, а она весело и срчано подигла главу, гледа око себе радознало, и кад угледа застиђена Леонтија, насмеши се ђаволасто, па и сама врдне очима у страну, као да се стиди њега... Она одмах, без икаква упутства, заузе онај исти положај у манастиру, какав је заузимала тетка. Узе и њену собу, намести је стварима из гостинских соба, а муж ће жи-

ветп на трлу код стоке. Леонтије проба да протестује :

— Ух, брате... незгодно! рече он, тресући прстима брадицу и крijући очи. Долази свет, видеће... жена до калуђерских ћелија!... Баш... могла си и ти са Живојином на трлу...

— Е-е!... па да идем? отеже она и узвикну тако значајно и смело, да се калуђер прену.

— Па-а... отеже и он, али меко, попустљиво, збуњено и побеже у собу.

Тако остаде недирнут цео затечени ред после тетке.

XXVII

Опет се нашла души забава, опет се мили успавану човеку живети! Ево рада!... Заузета послом душа, нема кад да сумња ни да тугује... Леонтије се даде на посао. Толико је пренаглио жудњом за радиношћу, да у почетку није знао чега пре да се дохвати. Срећом, беше зима, па се није могао никакав већи рад започети. Имало се кад размишљати о свему. У томе доста поможе Велимир, својом бистром практичном увиђавношћу...

А имало се о чему смишљати. Манастир се, услед новог пореског система, оптеретио огромном порезом. Отац Сава, као и све оидашње манастирске старешине, држећи да то „све мора пасти“, није плаћао порезу три године. Али не паде ништа, а дође тренутак да залупа добош у негда величанственим а

сад убогим споменицима српских краљева... Аман!... Не дајте да нам се бешчасте светиња и мили споменици давне прошлости! зачу се општи узвик. А закон, хладан и нем као стена, хоће своје...

Подиже се оштра, љута челична пила и секира... застаде у ваздуху... као да се предомишља, да ли да изврши злочин. Одјекнуше чести ударци кроз сву Србију, и као да својим злослутим гласом опоминьаху некога: „Хеј, не дај!“...

Манастирске шуме се проредише, манастири исплатише порезу, дугове, ситнице и калуђери се стадоше питати: „А шта ћемо сад?“... До сад је ове куће издржавао народ, а сад се исцрпе тај извор. Шуме забранише даље сећи... Како ће да се живи... треба јести?... А шумадијски манастирски ктитори нису оставили својим задужбинама онаква средства, каква имају фрушкогорски манастири... „И дахом јему (манастиру) двадесјат три веси“... рекло се у повељи, и мислило се да то остаде вековима, док сунце сија... После које стотине година, од неограниченог права над селима, манастирима остаде само парохиско право. Сад нестаде и тога; остадоше непрегледне, добро очуване, драгоцене шуме и по мало поља...

Шта ће се сад?... А оно вечно, старо као човек, правило: да треба јести, подстиче мисао на јаче, напрегнуто делање. Калуђери се пренуше. Сви се дадоше на привредни рад...

И Леонтије пође за општим покретом. Њему дође цела ова ствар, као болеснику у ватруштини гутљај хладне бистре воде. И он и Василијан предадоше се послу са неком новом за себе, грозничавом журбом... Стадоше ницати просечени равни путови кроз бескрајну манастирску шуму, те се из мрачних и неприступачних дубодолина стадоше вући стотине кола дрва, која су до сад трунула... Појави се велики уљаник у манастирској градини, који на свагда истрже одушевљена Василијана из наручја коларске вештине... Зашаренише се међу стоком две необично велике жуте краве, са црвенкасто жутим мрљама по кожи, плаћене по тридесет дуката. Уништени филоксером виногради стадоше се прекопавати и засађивати дивљом лозом за калемљење... Све букну, као успавана трава после пролећне кише...

Само поља остадоше по старом. А и шта ћеш им? Шта можеш унети новога, а стварнога и кориснога, у неколико манастирских ливада и њива. Гвоздени плуг бра̀зда̂ по њима одавно, а у копачице и друге пољоделске справе још се некако сумња... Леонтије се добро сећа што је гледао у Фрушкој гори, али је тамо друга земља и, што је главно, друга количина...

Све ври у послу, а млади старешина задовољно преноси очи с једне нове тековине на другу. Сад му и шума изгледа китњастија и хладовитија, и градина разноврснија и шаренија, и ливаде зеленије и стока по њима товнија, и воћњаци гушћи и само двориште

манастирско примамљивије, веселије, нарочито кад проплива њиме, са вечно заврнутим рукавима и уздигнутом главом, ђаволаста Јованка.

У овако светлим тренуцима Леонтије сиђе у подрум, који је давно и печално оспротео, јер скоро свако буре жалосно звони, одајући нêму празнину. Наточи у старо Савино стакло оне исте, ўкрћене кристалне шљивовице, па одшета равним просеченим путем на врх онога високог брега, са кога је и Сава негда посматрао свет...

Чаша за чашом слева се неосетно — јер шта би радио човек у овој самоћи, — а у веселој глави млада намесника све живље се и узбуђеније оцртавају и колутају разни планови за будући живот... Све ће се урадити, и знаће се опет *зашто* се живи!...

И сад се млади монах сећа својих давно порушених идеала онако исто, као што се сећа своје давно покопане деце родитељ, који је у млађој, после рођеној, деци нашао срећу, тихи домаћи мир и задовољство...

Још једна жеља остаде на срцу Леонтијеву. Толике године прођоше, а он не виде више свога старог гнезда, из кога је полетео у свет, не виде ни свога жељеног Маљена!...

Кад преради све послове, Леонтије отпутова своме крају...

Како се изненадио, улазећи у своје село! Све оно исто, добро познато му, и опет све друкчије, необичније... Преко свега се навукло паучинасто покривало лака заборава давно негледаних слика, па сад све ничê пред њим у

другој светлости и другом облику... Гле, зар оно кућа Степовића! Некад му је изгледала као двор, а сад тако сниска, стара, и тако обична... Овде се некад побадао витô... Како му се велико чинило то поље, а сад...

— Чији си, ти мали? запита једног дечка, који тераше краву сокаком.

— Вељков, чу се обичан одговор сеоског детета, које држи да је његов Вељко знан целом свету.

— Од којих је твој Вељко? Где су вам куће?

— Тамо, више Марковића... оне под брдом.

— А-а!... Вељка Максимовог? Је ли жив чича Максим?

— Умр̀о је.

— А Милоје водник? А Ненад Ђаков?... И калуђер нестрпљиво изређа неколико старијих, зрелих људи, које је знао... И сви помрли, заједно с његовим оцем, и на њиховим пепелиштима господаре други људи и чују се друга имена...

И овде нестаје оног старог, на који је он добро навикнуо, света, а ниче нови, непознати, млађи свет. Његови вршњаци већ управљају породицама, кућом и често представљају читаво племе. А њему се, и ако и сам управља кућом, чини то необично, па чак и — незгодно... Сви из његове врсте треба да су млађи, то је у реду и обично... Али где су старији?...

А шта је оно... чије су оно куће?... И она нова, висока, господска, и она испод ње

накривљена чатрљица... Јест... то је његово старо гнездо, у коме се испилио! Он не гледа високу, са црвеним кровом и белим зидовима кућу, која је његовим новцем подигнута, он и заборави на њу... Него му остаде приковано око, с немим зачуђеним изразом, на оној убогој, сниској, кривој дашчарици, чија су се брвна искривила, поизвађивала, шиндра поотпадала, и по избушену крову прелива се беличасто сива маховина...

Зар то она стара „наша кућа“?!...

А родбина весела... све поскакало, истрчало чак у воћњак, па се живо радује тако важну и милу госту... Вујо старешина кући, Свејо већ косач, сестара нема, разудале се, а около снују нека непозната деца, и са оним истим покретима, са истим начином и изразима лица, како је и он сâм радио, тапкају преко дворишта и крију се са смехом за трула ћерчива старе куће... Њему се учини да је и он мали као они... Шта ће ова туђа деца овде!... Ко се усуди заузети *његово* место иза ћерчива!...

Ах, то су све Васићи... Вујова деца. И калуђеру се чини, да му оне живе и плашљиве, вижљасте очице говоре: „Наше је ово огњиште!... И кад тебе, Вуја и Свеја закопамо, онда ћемо овде ми господарити тако, као ви сад“...

А Маљен одозго величанствено и моћно избија у светли недогледни зрак, и нёмим ћутањем поздравља стара знанца...

— Писали смо ти... рече Вујо, кад стадоше у дворишту: Бабо те на самрти поздравио и опростио се лепо...

Леонтије брзо окрете леђа свима, глава му се затресе и чу се загушени хропац, а потом јецање...

Поиздолазише му на виђење све сестре, тетке, цела родбина. Сви се радују његову доласку, сви се, као нарочито, утркују, ко ће му се приказати милији, ближи... И као да у овоме он опази нешто непријатно. Поведе разговор са сестрама. Његова раздрагана, мека, сањалачка душа хтела би се бавити светлом прошлошћу.

— Сећаш ли се, кад се оно једном ја сакрио онде за ћерчиво, а ти идеш, у вече, с крављачом млека, па те ја уплаших, а ти просу млеко?

Сестра се смеши, одговара да се сећа, и ако јој се из очију види немарно расположење према тим „залудницама". Она вешто обрће разговор и почиње причати о тешким временима, великим дацијама и, онако уз реч, како јој је кућа овештала, мора се дизати друга... не треба много новаца, али нема где да се узме... Она завршн говор тако слатким сестринским погледом, да се Леонтије намршти.

— Мој Љубо, завршује разговор друга сестра, после онако исто поетична почетка. Дао нам је Бог деце и здравља, али ето, немам са чим да их мрсим... А продаје се до саме наше куће једна ливадица... и друга би једна жена продала две кравице...

И тетке, и стрине, и браћа од стричева... сви окупили једно, сви имају неку невољицу...

— Ови су сви подолазили да што искâмче, рече му Вујо нà сâмо. Да имаш капетан-Мишино благо, не би их зајазио. Него... ако велиш, ја ћу им рећи... да се не мразиш?... Знаш... они мисле, кад си таки господин, да имаш пун казан дуката...

— А ти не мислиш тако?!... погледа га Леонтије оштро и прекорно.

Вујо, стидљиво и ширетски, са оним истим, урођеним обојици, потуљеним погледом, обори главу...

Дође на вијење и стара другарица с Мањена, водећи синчића за руку. Гле, прâва жена!... развијена, чиста, обична поцрнела лица. Леонтије оживе. Сад ће се поновити све старе, дивне успомене...

— Знаш... кад онако ја легнем крај студенца, ти нешто дељкаш, а тек папоња завречи чак у другим косама!... Леонтије се хтеде овим подсетити на своје сањалачко гледање плава неба.

— Ја. Ти си се добро излежавао, а ја се једнако бола по трњу и рањавила ноге...

— А кад оно пођох у свет, онако преплашен и мали, знаш како смо се гледали и ћутали на коси?...

— Па ја у вече извукох батине и за тебе!

— А јарца... јàкања!... Их, болан... сећаш ли се како си се претурала? запита Леонтије стидљиво и обори очи.

— Тсс... дечурлија! одговори Мира немарно и погледа у страну. Нисмо имали друга посла.

— Па онако боси обоје... севају нам бутине!

— А вп'ш... овај мој мали неће да се мрдне без обуће и јелека. Доће тешко време!...

— Ах!... Леонтије горко уздахну и очајно, као остављени у пустињи путник, погледа у плаво небо. Зар сви једно исто!?...

Само га поп Светозар, који је сад парох у његову селу, обрадова. Он га искрено дочека и није се одвајао од Леонтија, док год се овај бавио код куће. Он га најбоље обавести о свима променама, које се догодише у целом крају за ових седам, осам година. Он му саопшти и за Милку, да се удала за једног среског писара — и доста других радо знаних вести...

И сељани Леонтијеви учинише пријатан утисак на њега. И оно озбиљно поштовање чина његова, и оно свесрдно прилажење руци му и старих и младих, и она искрена радост њихова, што им се сија у оку, јер су дочекали да виде два „господина“ из њихова убога села: њега и Светозара — све га то радује, весели и баца лаку копрену заборава на дочек родбине му.

Али му је од свега био најмилији, најзаноснији дочек старе, давно невиђене околине, висока Маљена и цела, светло оцртана јасним зрацима, неравна видика... Гле, она иста, искривудана, уска и дубока речна долина, по

којој се јутром носи и колута млечно сивкаста магла, а кад огрече сунце, зелене се ливаде, жуте се њиве зрела кукуруза и промичу младе живахне праље... И они голи сиски хумови, по којима се жуте стрњаци, или зелене воћњаци и црнê или црвене кућни кровови... И они већи брегови, окићени густом шумом... И далеко тамо на истоку, ej-хej... диже се поносно од земље, увијена у тамно сивкасту маглу, дивна, пластаста Букуља... А за леђима виси, непомичан и светао, мио као сунце, зелени Маљен... Ах, кад загуди великан врховима густа јелашја, и кад засвира пгласто борје, и кад зашуми густо бучје... калуђер дрнће. Чини му се да то Маљен њега поздравља...

— Здраво, друже стари!... Да ли ћемо се још кад видети? узвикује сетни монах, остављајући најмилији кутић на свету...

— Због ом! због ом!...

— Све је пролазно и ништавно, мој Маљене; све је тако себично и тако грубо; све је удешено, измајсторисано, намештено... све је хладно као лед, без срца... Само си ти један стâлан, непомичан, мио и светао!..:

— Због ом! због ом!...

XXVIII

Прошло је десет година. У манастиру се за то време учиниле многе промене. Кроз шуму можеш провући неколико пластова у реду, да не закачиш о дрво; уљашк зарастô у корову, и још по нека пчелица прозуји над

овом усамљеном дивљином; по ливадама чупкају спржену траву кржљава говеда и једно старо, сплатичено кљусе; детелиниште зарасло антовином, поврће у градини не види се од траве...

А ћелије манастирске, са уласка, доста личе на пишан од платна, у који је цела чета осула неколико плотуна. Жуње и детлићи, на јакој студени, тражећи хране и заклона, избушили су безбројне рупе на прљаву зиду, а нико и не помисли да те рупе чудно изгледају... Велика парчета лêпа поотпадала, темељци поизвиривали и почели трулити, осуо се зид испод темеља, па се то све шарени, суморно црни и баца на душу гледаочеву неко тужно, сетно осећање.

А у дворишту и по стајама пустош, занемареност и нêма сањивост...

Од момака и послуге никога, осим Јованке и њена мужа. Нема ни ђака ни калуђера, осим игумана. Све се, као по маху чаробна штапића, изменило, изумрло, отуђило...

У почетку је, као што видесмо, цео манастир Леонтијев личио на скорашњи рој, који је с великом журбом и хуком кидисао да своју празну кошницу попуни, да се мед прелива до јесени... Милило се човеку живети, кад погледа како око њега све кључа и бризга животом, како се све мења на боље, како је све примамљивије и лепше...

А у кући се живело старински. Беше свега у изобиљу...

Једног дана Леонтије онази, да се добици манастирски никако не могу изравнати са издацима. Како која година, дефицит све огромнији... Био се јадник кô риба о земљу, радио с најупорнијом журбом, мучио се, довијао се и обртао од сваке руке, али стање све очајније... Шта је то?

Смањили се, управо нестало свију пређашњих манастирских добитака, а издаци се повећали огромном порезом и дûгом. Што је било готовине у Управи фондова, то је Сава изузео и потрошио, а Леонтије се, по саветима умних људи, задужи, да би могао учинити оне промене које видесмо — да би могао паметно газдовати. Требало је сад отплаћивати тај дуг, одуживати порезу и сносити веће издатке кућевне... А уљаник и краве и градине и њиве једва подмириваху домаћу потребу; а виноград се морао напустити због скупа рада... И, да би се довршило зло, једног пролећа удари страховит поводањ, засу све манастирске воденице, а после неколико недеља прохуја чувени циклон руднички, пообара шуму, развали све воденице и однесе, сатре све под собом... Сад се могло животарити једино продајом оборене горе; других добитака не беше...

Шта... зар толики рад, па све у залуд!?...

Леонтије најпре држаше да је то нека погрешка, да ту мора бити нешто друго, нешто што он не разуме... Очекиваше да се то све некако исправи. Али га последње недаће саломише, истргоше му сваку наду на боље дане,

убише му одједном сву вољу и одушевљење за радом.

Леонтије се повуче у собе, и одједном заnемари све оно, што га је до сад одушевљавало, што је давало смисла животу. Престаде и мислити. Него се тако загледа негде, на седи по читаве часове као окамењен. Око му приковано за сиву даљину, не креће се. Али у њему нема смисла, празно је, као од стаклета. И само по неки уздах, што се отме из саломљене душе, показује да ту има још живота.

Једне после недеље Леонтије не оде у цркву. А и што ће!... Тамо служе парохијски свештеници, који су давно преотели храм (због њих Василијан побеже у други манастир), па му се сад не мили ни црква.

Млади игуман седи на доксату, заклоњен за дрвени стуб, и посматра како излази причешћен народ из храма. Одједном изиђе чисто и лепо одевена, примамљива група: човек и жена са два мала мушкарчета, који се једва прекрећу и љуљушкају на трупавим несигурним ногама, а уз њих се усправно висок, тринаестогодишњи дечко. Леонтије добро познаје свако ово лице, али му се сад цела група учини тако непозната, тамна... Као да сад први пут виђа не саму групу, него оно, што му се сад учинило ново у њој... Одједном му паде на памет давнашњи простачки разговор са Велимиром о циљу живота, кад му овај стидљиво наговести очекивање подмлатка... И злобна завист, и очајна, немоћна туга севнуше у оку

му... Али се то око брзо овлажи, и из њега заканаше вреле сузе... Кроз помућене сузама очи, указа му се још једаред Велимирова породица као у некој сјајној магли...

Игуман скочи, узе стакло с ракијом, што стајаше пред њим и, другим изласком, побеже на свој омиљени зâрâвањ, на брегу више манастира...

Ах, како дивно греје топло сунашце, како пирка и задише хладовином сенасто бучје, како се сјаји, шарени и прелива разноврсним бојама далеки пространи видик, над којим трепери чисто светло небо; како се весело витла у ваздуху пар голубова, одсјајкујући према сунцу својим дивотним перјем; како је све у наоколо светло, мило, топло, ведро и весело !...

А усамљени игуман, суморнији од влажне јесени, туробнији од кишна облака, седи на усечену букову пању, наслоњо превијене ноге на трулу кладу пред собом, искренуо, опустио главу немоћно у страну и гледа бесмислено у пространи шарени свет, који се пред његовим очима раширио...

Тек после неколико добрих гутљаја лице му се разведри, очи стадоше гледати смишљеније, а мисли, једна за другом, све брже и брже, стадоше ницати и пролетати у растресеној глави му.

Ах, ове тешке, мучне, па ипак примамљиве мисли, море га цела живота !...

Непрестано му игра пред очима слика Велимирове породичне среће. Мисли о другоме чему, а оно једнако пред њим...

Он зна зашто живи, и зато је срећан; а ја?!...

И нашто оде овај живот?... Куд пролетеше толике године?... Шта би од оних идеала, снова?... Зар се толико мислило и сањало само ради тога, да би душа имала забаве?... Зар су све то била само привиђења, сенке?

Не може бити!...

Је ли он грешио?... или није разумео задаћу живота онако правилно као Велимир?... Та он је хтео нешто далеко узвишеније, хтео је живети самом душом, која је битна, суштина у човеку, али му људи не дадоше. Угасише му, порушише и тај идеал, као што он сам поруши своје раније идеале. И од свију тих снова, од целе мучне прошлости, од свега досађеног живота, остаде само магловито сећање...

Леонтије загледа дубоко у прошли живот и, после дуга ћутања, уздахну горко...

О, како је тамо, куд он загледа, све празно, ништавно, бесмислено, тамно!... Брр... како му је хладно! Обузима га ужас... Он замишља демона, кад је, пре створења света, својим оштрим крилима парао вечну, црну, празну ноћ, и чини му се, да су и његов живот и његова душа празнији од те вечне ноћи...

И што му је најчуднije!... Он је за себе смишљао све нешто особито, неку нарочиту стазу, којом нико није пролазно. А оно испало

све тако обично, тако просто... Он лагано и непрестано гази по добро утрвену путу, по оном истом колоseку, којим су хиљаде пре њега пролазиле... И тако ће бити до краја.

Он јасно види цео свој живот унапред, сећајући се живота Савина, Максимова и других. И он ће за њима... неће бити питања другчије... И види јасно, да је тај живот празнији од прошлости, да је бесмислен, чемеран, ужасан као црна вечност...

И на послетку око свега тога, око свију идеала и снова, око празне прошлости и црне будућности, око цела живота и око себе сама, види обвијену грубу рогозину, исто онако као око Саве... И с једне стране вири масна камилавка, а с друге вире нове, глатке цокуле...

КРАЈ

FL 14-10-54

PG
1418
R43P7
1900

Rankovic, Svetolik P.
Poruseni ideali

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY